

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHAZ

107. ÉVFOLYAM

ALAPÍTÁSI

ÉVE

1861

3 – 4

2001

KERESZTÉNY MAGVETŐ

107. évfolyam • 2001 • 3-4. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. Szabó Árpád:	Az egyház mint valláserkölcsei intézmény és életforma	143
Vetési László:	„Lélektől-lélekig” misszió az erdélyi és a regáti szórványokban	150
Tonk Márton:	A világ felé forduló Isten	160
Kötő József:	Egyházi oktatás és közösség	166
Fóris Ferenczi Rita:	A vallásos nevelés lehetőségei	170
Tonk Sándor:	A keresztény iskola az erdélyi oktatás történetében	175
Dományházi Edit:	A kolozsvári Unitárius Kollégium 17. századi története	185
Dr. Gaal György:	A kolozsvári Unitárius Kollégium építéstörténete	190
Kríza Ildikó:	Kríza János helye a magyar művelődésben	219
Guzs Ferenc:	Balázs Ferenc a világiáró	230
Kopátsy Sándor:	A magyar királyság népeinek sorsa Trianon után	239
Szathmári Incze Kornél:	A szabadság bővületében	246

SZÓSZÉK - ŪRASZTALA - SZERTARTÁSOK

Dr. Szabó Árpád:	A világosságban élő és szolgáló ember	256
	Felszentelt templom: megszentelt élet	258
Pálfi Dénes:	„Ez kedves az Istennek”	261
	Aki cselekszi az Atya akaratát	264
	István király	266
	Hit és jócselekedet	268
	Az „Írások” és a könyv hatalma	271
	Hála és hálátlanság	274
Orbán Fitori Dezső:	Egy életmű dícsérete	276
Fekete Árpád:	Köszöntő a Berde-serleggel	280
KÖNYVSZEMLE		284
Eszmék–Gondolatok		309
EGYHÁZI ÉLET – HÍREK		311

Alapítási éve: 1861. Kijadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Kovács István szerkesztő,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Kríza János technikai-szerkesztő.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9.sz. Tel: 064/193236
Fax: 064/195927. e-mail: krizajan@unitarian.dntcj.ro
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CVII • Cluj-Napoca • 2001/3-4

CONTENTS

LECTURES

Dr. Árpád Szabó:	The Church, as a Religious and Moral Institution and a Way of Life	143
László Vetési:	„From Soul to Soul” – Mission in the Transylvanian Diaspora	150
Márton Tonk:	God – Turning to the World	160
József Kötő:	Church Education and Community	166
Rita Fóris Ferenczi:	Possibilities of the Church Education	170
Sándor Tonk:	The Christian School in the History of Transylvanian Education	175
Edit Dományházi:	History of the 17th Century of the Unitarian College, Kolozsvár	185
Dr. György Gaal:	History of the Construction of the Unitarian College, Kolozsvár	190
Ildikó Kríza:	János Kríza’s Place in the History of the Hungarian Culture	219
Ferenc Guzs:	Ferenc Balázs, the Globetrotter	230
Sándor Kopátsy:	The Fate of the People within the Hungarian Kingdom after Trianon	239
Kornél Szathmári Incze:	In the Spell of Freedom	246

SERMONS

Dr. Árpád Szabó:	A Man Living and Serving in the Light	256
	Consecrated Church – Sanctified Life	258
Dénes Pálfi:	„This Is Pleasing to God”	261
	Who Does the Will of God	264
	King Stephen	266
	Faith and Good Works	268
	The „Scriptures” and the Power of the Book	271
	Thankfulness and Ungratefulness	274
Dezső Orbán Fitori:	Praise of the Life-work	276
Árpád Fekete:	Toast with the Berde’s Chalice	280
BOOK REVIEW		284
Ideas, Thoughts		309
CHURCH LIFE - NEWS		311

The President and Responsible Editor: dr. Árpád Szabó.

Members of the Editorial Board:

István Kovács, Miklós Kürti, János Kríza.

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania

Tel: 064/19.32.36. Fax: 064/19.59.27.

Printed in the Unitarian Printing House Kolozsvár.

DR. SZABÓ ÁRPÁD

AZ EGYHÁZ MINT VALLÁS ERKÖLCSI INTÉZMÉNY ÉS ÉLETFORMA

Az egyházzal szülő tanulmányt annak megállapításával kell kezdenünk, hogy valamennyi keresztény egyház közül mi, unitáriusok beszélünk a legkevesebbet az egyházzal. Más szóval: a többi felekezetek egyházzal szülő tanításával szemben nekünk nem volt és nincs jól meghatározott teológiai látásunk vallás erkölcsi közösségünk intézményes formájáról. Ennek teológiailag jól indokolható magyarázata van. Az unitárius hitfelfogás alaptanítása Isten egysége mellett Jézus ember-volta. Személye helyett a hangsúlyt tanítására és követésére helyezzük. Jézus tanításának középpontjában Istenországa állott. Az a széles, korlátok közé nem szorítható közösség, amelynek mindenki tagja lehet, mert Isten atyai szeretete nem személyválogató. Több mint ötven alkalommal hangzik el e kifejezés és az ugyancsak ezt a fogalmat fedő „mennyei országa” Jézus ajkáról. Példázatokkal, hasonlatokkal, különbnél külön változatokban, állandóan visszatérő hangsúllyal hirdeti Jézus a lelki egység ez örök reménységét. És a történelem legkülönösebb ellentmondása, hogy az a Jézus, aki annyira nyilvánvalóan „Isten-tudatosságra” akarta segíteni az egyéni lelket, s ezért oly világosan mutatta meg saját lelke példáját tanítványainak, aki annyira nyíltan harcolt a külsőségek formalizmusa ellen, mert benne az ember Istenben való életének legnagyobb akadályát látta, – követői túlnyomó többsége számára ma is úgy szerepel, mint egy intézmény megalapítója.

Az unitarizmus egész történelme folyamán sokkal kevesebbet törődött felekezete határainak megerősítésével vagy kiszélesítésével, mint a többi egyházi szervezetek. Dávid Ferenc sem gondolt a szervezetre, az egyháztagok életének a szabályozására. Sajátságos módon a külföldön alakult gyülekezetek is mindig a belső erőben, „a hit istenadományában” keresték és találták meg azt az alapot, amelyre építettek. Tehát Dávid Ferenc nem ezért nem készített egyházszervezeti és szertartási rendszabályokat, mintha arra ideje és tehetsége nem lett volna, hanem mert feleslegesnek tartotta. Channing később ezt így fogalmazta meg: „Belső kegyesség, tiszta szeretet, az Istenhez és emberekhez való önzetlen ragaszkodás, szívbeli alázatosság, jellem-nemesség, ez az egy a szükséges és lényeges dolog a vallásban; min-

den egyéb: papság, templomok, szertartások és intézmények csak segédeszközök, másodrendű dolgok és amazoktól elkülönítve semmit érők”.

Ez a szellemi-lelki örökség azonban nem zárja ki, hogy ma az egyházzal behatóbban foglalkozzunk. A teljesség igénye nélkül csupán kérdéseket akarunk felvetni és tisztázni éppen a jézusi látásmód érvényesítése mellett.

Az egyházzal kapcsolatos kérdéseket a teológiában két tudományág: az eklézsiológia és az eklézsiasztika tárgyalja. Az első arra a kérdésre válaszol: mi az egyház? Ezért tárgya az egyház teológiai, szociológiai, történeti és lélektani megvilágítása, vagy pedig mindezek megállapításait összefogó rendszere. A második az egyház életéről és munkájáról szóló tudomány, tárgya tehát nem az egyház fogalma, hanem az egyházban folyó élet és munka a mindenkori történeti keretben, az itt és most összefüggésében.

A felmerülő kérdések három csoportba oszthatók. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek az egyház lényegére vonatkoznak. Itt foglalkoznak azzal, mi az egyház fogalma, a látható és láthatatlan egyház viszonya, az egyház bibliai és hitvallási alapja, annak történeti formája és viszonya más közösségekhez. A második az egyház szervezetére, alkotmányára, tisztségeire, az egyházi tisztség eredetére és az egyházi fegyelemre vonatkozó kérdéseket foglalja magában. A harmadikba olyan kérdések tartoznak, amelyek az egyház mai helyzetét akarják tisztázni. Tárgyalásaink rendjén, ha nem is tekintjük kötelező érvényűnek ezt a beosztást, de tájékoztató útmutatásként és rendszerező módszerként elfogadjuk.

A magyar szóhasználatban az egyház szó eredete és eredeti értelme bizonytalan. Két úton próbálják megmagyarázni ezt. Az egyik a történeti magyarázat, mely szerint, amikor a magyarság felvette a kereszténységet, és az első templomok épültek, akkor még csak a templom volt a falu egyetlen szilárd épülete, s ezért nevezték így, „egy ház”. Később ez lett a neve a hívek gyülekezetének; ill. összességének, míg az épület elnevezésére a latin „templum” magyarosított változatát használták. A másik a nyelvészeti magyarázat: a templom eredeti neve „idv (üdv, szent)-ház” volt s az idv-nek ided, egy-gyé változása folytán állott elő az „egyház” szó.

Kétségtelen azonban, hogy Károli Gáspár a görög „ecclesia” kifejezést fordította a magyar egyház szóval, amelyet az Újtestamentum a fogalom megjelölésére használ. Az általános görög szóhasználatban az „ekklesia” jelentése: gyűlés, a nép politikai jellegű összegyülekezése. Azonban az „ecclesia” újtestamentumi fogalmának a modelljét az Ótestamentum görög nyelvű fordításában használt kifejezés képezi. Ott az „ecclesia” csaknem mindig a „kahal” héber fogalom fordítása, amely maga is szekuláris jellegű kifejezés: az összehívott gyülekezet. Ami meghatározó jelentőségű, az a kifejezetten vagy csak értelmileg benne levő minősítés: az Uré, Jahvéé. Isten gyülekezete több mint az összegyülekezés alkalmi eseménye, mert egy életközösséget jelöl Isten, a központ körül. A fogalmat vallási és kultikus értelemben használták, de mindenekfelett eszkatologikus jelentéssel: mint Isten igazi gyülekezete. Amikor az őskeresztény közösség átvette az ecclesia el-

nevezést, ebben az az igény jelentkezett, hogy ők legyenek Isten igazi gyülekezetévé.

Az ecclesia jelenti mind az összegyülekezés tényleges folyamatát, mind magát az összegyűlt közösséget. Az előbbi értelmezést sohasem szabad elfelejtenünk. Nem csupán azért van eklézsia mivel egyszer valamit életre hívtak, megalapítottak, s aztán minden változatlanul maradt. Az egyház csak az együvé tartozás, az összegyülekezés állandóan új konkrét eseményének az eredménye.

Az „ecclesiá”-nak hármias jelentése van: fordíthatjuk gyülekezetnek, egyházközségnek és egyháznak. A hármat azonban nem szabad szembeállítani egymással, vagy egymás ellen kijátszani, hanem összefüggésükben és kölcsönhatásukban kell szemlélnünk azokat.

A „gyülekezet” azt a tényt fejezi ki, hogy az „ecclesia” sohasem mint statikus intézmény létezik, hanem a tényleges összegyülekezés állandóan megújuló eseményének az eredménye.

Az „egyházközség” azt hangsúlyozza ki, hogy az „ecclesia” sohasem lehet egy elvont és távoli szuperszervezete a konkrét gyülekezet feletti tisztviselőknek, hanem mindig egy meghatározott helyen, időben és tevékenységi programmal összegyülekezett közösség.

Az „egyház” érthetővé teszi, hogy az „ecclesia” nem csupán összefüggéstelen egymás mellé helyezése elszigetelt és önellátó vallási társulatoknak, hanem egy átfogó közösség tagjainak egyesülése a kölcsönös szolgálatban.

Ha az őskeresztény egyház természetét, szervezetét és jellemét tanulmányozzuk – amelyet az ecclesia jelöl – azonnal szemünkbe ötlük az a meleg, szeretettől áthatott élet, amely az egyház tavaszát jellemezte. Távol volt attól, hogy tökéletes egyház legyen. Sok tévedés volt benne, és sok bűnt foglalt magában. Voltak keresztények, akiket inteni kellett, hogy ne lopjanak (Ef 4,28), ne hazudjanak (Kol 3,9) és ne kövessenek el más erkölcstelenséget. Pétert Pál ámitással vádolta, Pál és Barnabás nem maradhattak együtt, mert civódtak egymással, és kénytelenek voltak elválni. Az első keresztényeket a szentek gyülekezetének nevezték, pedig semmi sem érdemli kevésbé ezt az elnevezést, mint a dolgok kezdeti állapota. De helyes irány felé néztek, és helyes irányban haladtak. Tele voltak hittel, buzgósággal, lelkesültséggel és ihletettséggel, s így, ha a szentség valóságát nem is, de annak ígérését és reménységét a lelkükben hordozták.

Az apostoli egyház a béke és öröm közössége volt. Bármilyen zavar és küzdelem volt is a világban, amikor összegyűltek, élték a Jézussal való életközösséget, s eledelüket vidáman és tiszta szívvel fogyasztották el. A szeretet és szabadság légkörében éltek. Nem hallunk szabályokról, törvényekről, megszorító rendelkezésekről; az Isten lelke vezette őket. Az istentiszteletben jóllehet Pál nagyobb rendet kívánt behozni, de ez nem tekintélyen alapult, hanem minden egyén tehetségén és lelki ajándékain, mivel Isten nem az egyenetlenség, hanem a béke Istene.

Az ősegyház egy családot képezett, valóban testvéri szövetség volt, s iskolája a Jézus tanítványává levésnek. A rend fenntartására megvoltak a maga tisztviselői, de a mai értelemben vett egyházi, papi rendet nem ismert. Egyetlen hitcikke Jézusban mint Krisztusban, az Isten fiában való hit volt. Az egyház egysége nem a vélemények egységén, nem is a szertartások egységén, hanem a lélek egységén alapult (Ef 4,3), s nem a tanra, hanem a hitre vonatkozott (Ef 4,5).

Ha az egyház meg akarja őrizni a szó igaz értelmében vett „apostoli folytonosságot”, s élő közösségnek, tagjai valláserkölcsei életformájának akar maradni, úgy három követelménynek kell megfelelnie, ezek: szabadság, egyenlőség és testvériség.

Szabadság. A szabadság ajándék és feladat az egyház számára. Kicsi és nagy dolgokban egyaránt az egyháznak a szabad emberek közösségévé kell lennie. Ha Isten ügyét akarja Jézus szellemében szolgálni, sohasem lehet az uralkodás intézménye. Tagjait a szabadságra szabadítja fel: a törvény betűjének szolgátságából, a bűn szorításából, a halál félelméből az életre, az élet jelentésének a megértésére, szolgálatra és szeretetre.

Ahol nincs szabadság, ott Isten lelke nincs jelen. Jóllehet az egyén életben kell megvalósulnia, ez a szabadság nem maradhat csupán csak erkölcsi felhívás. Hatása meg kell nyilvánuljon az egyházi közösség kialakításán, az egyház intézményein és alkotmányán azért, hogy ezek ne lehessenek elnyomó jellegűek. Az egyházban senkinek sincs jogában akár nyíltan vagy titokban elnyomni, vagy éppen megsemmisíteni Isten gyermekeinek alapvető szabadságát, és Isten akarata és törvényei helyett az embernek embertársa feletti uralmát állítani fel. Az egyházban a szabadságnak sajátosan a szabad beszédben (nyíltság, őszinteség) és a cselekvés szabad választásában kell megnyilvánulnia. Így az egyház maga a szabadság birodalmává válhat, s egyben a szabadság munkálójává a világban.

Egyenlőség. A neki adott és megvalósított szabadság következtében az egyház az alapvetően egyenlők közössége lehet, és azzá is kell lennie. Az egyenlőség nem az adottságok és szolgálatok különbözősége egy színvonalra való leszállításának eredményeként jön létre, hanem – a lényeges különbségek ellenére – az alapvető egyenlő jogok birtoklásában. Ha az egyház Jézus ügyét akarja szolgálni, sohasem lehet egy osztály, faj, kaszt vagy tisztségviselők egyháza. Ugyanis szabad elhatározás dolga, hogy az egyén a hit közösségéhez akar csatlakozni vagy abban megmaradni. Itt az egyenlőtlenek a szeretet összetartozásában lesznek egyekké: gazdag a szegénnyel, kiváló a jelentéktelennel, művelt a műveletlennel, fehér a más színűvel, férfi a nővel. A hit természetesen nem szünteti meg a társadalmi egyenlőtlenséget, de segíthet azok kiegyenlítésében. Elvileg az egyház minden tagja egyenlő: ugyanazon jogaik és kötelességeik vannak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyenlőség csupán értelmi szinten valósul meg minden gyakorlati következmény nélkül. Az egyházi közösség szervezetének kell megőriznie és megvédenie, hogy ne használhassák fel az

igazságtalanság eszközeként. Az igazi egyenlőségnek azáltal kell megvalósulnia az egyházban, hogy aki első akar lenni, annak mindenkinek szolgálnia kell.

Testvériség. Az egyház a neki adott és megvalósított szabadság és egyenlőség folytán a testvérek közösségévé kell legyen. Ha Jézus ügyét akarja szolgálni, nem lehet a hatalom szervezete patriarchális törvények alatt. Csúpan egyetlen Atya van, az Isten, aki nem akarta a legfőbb törvényt, amelynek célja – Jézus tanítása szerint – valamennyi ember jóléte. A keresztény testvériség szabadságában függetlenség és elkötelezés, autonómia és szolgálat egyesülnek, s ennek a titokban a megoldása a szeretet, amelyben az autonómia szolgálattá, a függetlenség elkötelezéssé alakul át, és viszont.

Nem kell attól félnünk, hogy a fenti három követelmény érvényesülésére az egyházban egyformaságot és egyöntetűséget eredményez; ellenkezőleg, pozitíve erősíti a sokféleséget. Az egyház ma is a formák sokaságát hordozza. Nemcsak egyház van gyülekezetek sokaságával, hanem egyházak és gyülekezetek többféle csoportokkal, irányzatokkal, teológiákkal és istentiszteleti típusokkal. Egy dolog a fontos, hogy egyetlen csoport se szakítsa meg a párbeszédet másokkal, engedje úrrá lenni magán Isten lelkének irányítását, s a Jézus-tanítványi mivolt emelkedjen felül a sokféleségen, és keresse az egység megvalósulását.

Az egyház lényege nem abban van, hogy benne is – mint más szervezetben – emberek vannak, hanem hogy ezeket az embereket Istenhez való viszonyuk határozza meg, Jézussal életközösségben vannak, s az ő értékrendszerével mérik az életet. Itt két forma áll kölcsönhatásban, de ugyanakkor feszültségben is egymással. Az egyik a látható szervezet, az intézményes egyház, amely közösségbe fogja követőit, a másik a láthatatlan egyház, vagy a lélek egyháza, mert az ember Istenhez való viszonya annyira személyes, hogy azt nem lehet keretek közé szorítani. Mindkettő történeti valóság, és az emberi lélek természetében leli magyarázatát.

Az intézményes egyház szervezeti fejlődése elkerülhetetlen volt. A vallásos élményt racionalizálni és rendszerezni kellett. Az eszmék intézményekben testesülnek meg. Nemcsak az önvédelem, hanem az összetartozandóság és az egymás fenntartásának mély emberi vágya is szervezkedésre buzdítanak. Állandóság, folytonosság és törvényesség, ezek a látható egyház ismerető jegyei. Az intézmény fenntartja az egyént tekintélye, kiterjedése és állandósága által. „Nem lehet Atyja többé az Isten annak, akinek az egyház már nem anyja”. Valóban, a szellemi kezdeményezésre képtelen, önmagában nem bízó élet a megalapozott rend védelme után vágódik. Egyéni kételkedés sokszor vezet az egyház előtt való meghódoláshoz, ahol a lélek elbukik, ott a forma szentté válik.

A láthatatlan egyházban, a lélek szervezet nélküli egyházában valósulnak meg a lelki hagyományok régóta ápolat reményei. „Van egy egyház, amely tágasabb, mint a látható egyház, tágasabb, amilyenről zsidó vagy keresztény, vagy Péter apostol valaha is álmodtak volna, tágasabb, mint amilyenről a mi szűk szívünk bár ma is álmodni merne ... melynek látomásai minden Isten-

félő és az igazságot szerető nép előtt megjelennek, vagyis mindenki előtt, aki hűséges Istenhez, és szereti embertársait.”(Robertson) „Ahol csak az emberek imádkoznak, szeretnek, bíznak, keresik és megtalálják Istent, ott van az igazi testület, mely mindenkinek szolgál... Benne folytatódik a szentséges életek el nem múló láncolata, amely összeköti a századokat és évezredek, s ezáltal valósítja meg az egyház örök egységét”(Ph. Brooks). Channing így fejezi be a gondolatot: „Van egy nagyobb egyház, mint a már meglévők, bármilyen kiterjedtek legyenek is: az Egyetemes Egyház... Ebbe az egyházba mindenki beléphet, aki Jézus szellemében él... Senkit sem lehet kiközösíteni belőle, ha csak saját maga ki nem közösíti magát a keblében élő jóság halála által. Én az Egyetemes Egyházhoz tartozom. Semmi sem választhat el attól.”

A látható és láthatatlan egyház egymás mellett, egymással közösségben, vagy éppen egymás ellen él, és fejti ki tevékenységét. A láthatatlan egyházat, amely a lelkiismeret-szabadság fundamentumán áll, nem szabad egyetlen felekezettel sem azonosítanunk. Örök eszmény marad a mindenkori keresztény ember számára, aki komolyan veszi Jézus figyelmeztetését: „Keressétek először Istennek országát és az ő igazságát.” (Mt 6,33)

Az unitárius egyház, amely hit- és életfelfogásában leginkább megközelítette ezt az eszményt, szintén magán hordozza azt a feszültséget, amely a két forma ellentmondásából fakad. Az unitarizmus történetét is jellemzi az a kettősség, amely a legtöbb protestáns közösségben feltalálható. Az unitarizmus felekezetté lett, féltékenyen őrizve jogait és örökségét, de már kezdettől fogva megtalálható volt az egyetemesség eszméje és szervezkedése mögött.

A következőkben lássuk tehát, hogy mik a jellemzői az egyháznak, mint szervezett közösségnek: az intézménynek.

Az egyház mint hitközösség. Minden egyháznak, ill. felekezetnek első ismertető jegye: hitfelfogása vagy hitrendszere. Közismert, hogy nekünk nincs hitrendszerünk, ami meghatározó módon rányomná bélyegét közösségünkre. De vannak hitelveink, amelyek az unitárius köztudatban kristályosodtak ki. Ezek a hitelvek, amint nevük is mutatja, csak elvi útmutatásokat adnak az élet végső kérdéseiben való tájékozódásunkhoz, hozzásegítenek egy helyes lelki magatartás kialakításához, de nem kötik meg a tekintély erejével és csalhatatlan változhatatlanságával a hívő ember Istenhez való emelkedését és főként az értelem szabad vizsgálódását.

A hit közösségéhez való tartozás azt jelenti, hogy mindenki magáénak vállalja egyfelől azt a szellemi örökséget, mint lelki hagyományt, amelyet a történelem igazolt, másfelől pedig a kor tudásának és gondolkodásának szintjén éli meg a mai ember élő hitét. Az egyház csak úgy lehet élő és tevékeny közösség, ha tagjainak hite is élő hit, s a közösséghez való tartozás nem tradíció vagy megszokás kérdése, hanem a hit kényszerének megélése az Istennel és emberrel életközösségben.

Az egyház mint istentiszteleti közösség. A keresztény egyház a missziói beszédből állott elő, és az első szervezett formája éppen az istentiszteleti közösség volt. Az a hely, ahol az evangéliumot ismételten hallgatták, a szer-

tartásokat gyakorolták, s ezáltal a hívek hite épült és erősödött. A vallás mindenekelőtt az Isten és ember közti viszony felismerése és megélése. Az istentisztelet éppen ezt a viszonyt munkálja és mélyíti el az emberben, tehát a hit megtalálásának és erősítésének legfontosabb eszköze. Az imádság, a prédikáció és a szertartások a közös élmény által munkálják a közösséget.

Az egyház mint élet- és munkaközösség. Amint láttuk, az Isten és ember közötti helyes viszony megtalálásáért leginkább az istentiszteleti közösség küzd. Az ember és ember közötti helyes viszony helyreállítása az előbbivel egy időben szintén a prédikálás által történik. Ez a viszony azonban túlmutat az istentiszteleti közösség keretein, és létrehozza az egyház élet- és munkaközösségét. Amilyen szoros kapcsolat van az ember hite és cselekedete között, éppen olyan szoros a viszony a két közösség között, olyan kölcsönhatásban állnak, mint az iskola és az élet. Az istentisztelet az ember Isten gyermekévé való nevelésének helye, míg a munkaközösség a gyermeki mivolt megvalósításának színtere. Valójában szeretetközösségről van szó, ami azt jelenti, hogy az ember hitéről nem szóban, hanem cselekedetben tesz bizonyosságot. Ennek útja a szolgálat.

Az egyház mint szervezett, jogi közösség. Az egyház közösség, de mindenki saját maga végzi munkáját. Még a kimondottan testületi munkák is egyének munkájából állanak elő. Ha az egyház a hívők közössége, akkor abban minden tagnak azonos helyzete van éppen a szabadság, egyenlőség és testvériség feltételeinek érvényesülésén keresztül. A hívő ember minden más emberi közvetítés nélkül, személyesen állhat Isten elé. Ebből a szempontból mindenki a maga papja – innen az egyetemes papság gondolata. Ha viszont az egyház istentiszteleti – közösségi – jellegét tekintjük, világosan áll előttünk: a híveknek gondoskodniuk kell arról, hogy a gyülekezet életét, istentiszteletét megbízottak irányítsák. Ezek a gyülekezet által megbízott képviselők (tiszttségviselők), akik sajátos módon képviselik a gyülekezeti tagok egyetemes papságának egyes vonatkozásait. Isten felől nézve azonban nem képviselők, hanem szolgák, akik nem képviselik Istent, hanem csak szolgálják az ő ügyét, az evangélium hirdetésén keresztül.

Az egyház munkája itt a történelemben, időben és térben folyik. Az egyház életének ez a jellemvonása megköveteli, hogy megállapítsa azokat az időket és helyeket, amelyekben hivatását a legsikeresebben tudja végezni. Mivel az egyház munkáját emberek végzik, éspedig időben és térben, meg kell határozni azt a személyi, idői és térbeli rendet, amelyben munkái lefolyhatnak. Más szóval: meg kell szerveznie önmagát, azaz külső formáiban olyaná kell lennie, mint bármelyik más emberi, társadalmi rend. Sőt ezen túlmenően, az egyháznak mint közösségnek olyan törvényerejű szabályzatokat is kell alkotnia, amelyek kényszerítő erővel határozzák meg munkája már említett feltételeit. Különben történelmi munkája lehetetlenné válik, és az egyház közösségi jellege nem a tagok javát szolgálná.

A jogilag szervezett egyház éppen jogrendjében áll legközelebb a világ jogrendjéhez, s ilyen minőségében találkozik az állammal és a többi társa-

dalmi formával. Az egyháznak ez a jogi jellege hozza magával az egyház-kormányzás munkáját. De nem lehet megfedkeznie egy pillanatig sem, hogy a kormányzó munka sem lehet más, mint szolgálat. Az egyház kormányzása csak annyiban nyer létjogot, amennyiben a többi munkája érdekében történik, ha azoknak szolgál, és nem lesz úrrá az egyházban.

Az egyház emberi intézmény, még ha Isten ügyét szolgálja is, mert az emberre néz, őt akarja jobbá és igazabbá, más szóval Isten gyermekévé tenni. Ha hivatását komolyan veszi, úgy a külső forma felett diadalmaskodik a belső tartalom, az intézmény felett a valláserkölcsi életformát adó lelki közösség.

VETÉSI LÁSZLÓ

„LÉLEKTŐL LÉLEKIG” MISSZIÓ AZ ERDÉLYI ÉS A REGÁTI SZÓRVÁNYOKBAN*

Erdélyi lelkészekkel és egyetemista fiatalokkal, munkatársaimmal lassan egy évtizede igen izgalmas és kalandos szórványmissziói munkát végzünk. Az ismeretlen Regát és Erdély mentésének munkásai és pusztulásának tanúi vagyunk. Olyan munka és terület ez, amely példátlan a Kárpát-medence magyar missziójában. Életmentés a „holtak házában”. Elsősorban erről a szolgálatról szeretnék én itt most beszámolót készíteni.

Előzmények

A kolozsvári Protestáns Teológia református, unitárius és evangélikus hallgatóival – a *Diaszpóra Alapítvány* jogi keretei között és az erdélyi református egyházkerület és a többi erdélyi történelmi magyar egyházak támogatásával – immár több mint egy évtizede rendszeresen veszünk részt szórványgondozó munkában. Lelkész nélküli gyülekezetekben, szórványközösségekben szolgálunk, családokat látogatunk, a gyermekekkel és az ifjúsággal foglalkozunk, a nyári szünidőkben gyülekezetekbe látogatunk, és missziós heteket tartunk. Ennek a munkának keretei között dolgoztuk ki a „**lélektől lélekig misszió munkaprogramját**”, amely tervszerűen és átgondoltan veszi számba a peremeken élőket, és gondoskodik hitbeli, nyelvi rehabilitációjukról.

A lélektől lélekig missziói program egyik alapelve az, hogy teljes egészében egyházi, gyülekezeti, a lelkészek megkerülése nélkül. Felekezet közötti, tehát minden egyházat igyekszünk bevonni, mert a közösségi, kisebbségi gondok felekezet felettiek.

* Elhangzott Esztergomban az Egyházaink az ezredfordulón című konferencián

Missziói szolgálatunk alapvetően három csoporttípusba osztható. A megkereső, *számbavételező* program, amelyet először és elsősorban az ismeretlen *Kárpátokon kívüli* területeken gyakoroltunk, a erdélyi *nagyvárosi misszió*, az ott élő magyarság megkeresése, feltérképezése, és a kisebb erdélyi régiókat, megyéket, tájegységeket bejáró *regionális misszió*, ahol komplex gyülekezeti, kulturális, oktatási és egyéb programokat végzünk.

MAGYAROK NYOMÁBAN

I. Regáti teológusmisszió: Havasalföld, Moldva, Dobrudzsa – 1996–1999

1996 év nyarán Havasalföldre, majd 1997-ben e terület mellett Moldvába és Dobrudzsába indultunk el a kolozsvári teológusokkal magyarság-összeíró misszióba.

1996 év nyarán *Havasalföld magyarságát* látogattuk meg, és ott végeztünk számbavételi és lelkigondozói munkát. A 32 teológus az ott szolgáló lelkészek szakmai irányításával a Bărăganon kívül minden dél-romániai megyébe és minden jelentősebb városba ellátogatott. Ennek folytatásaként, 1997 év nyarán 47 fiatal teológus és lelkész 7 csapatban a másik nagy területet, *Moldvát, Bukovinát és Dobrudzsát mérte fel*, meglátogatva minden várost és nagyobb települést. Ez a román királyságnak, Regátnak nevezett régió egy teljesen sajátos területét és ismeretlen rétegét képezi a romániai magyarságnak. Az elmúlt évtizedekben az itt élő magyarok munkahellyel, családdal, erőszakos kinevezéssel és más okokból kifolyólag telepedtek le ebben a nagy román tengerben. Mi itt tudatosan csak a kitelepedettekkel foglalkoztunk, és nem terjedtünk ki a csángókra, mert az egy egészen más missziói program kialakítását és kidolgozását igényli.

Mindkét missziói utunk *hármás kitekintésű volt*, és ezt akkor és azóta továbbra is tudatosan vállaljuk: egyik arca azokra nézett, *akiket megkerestünk*, a másik azoknak a fiataloknak oktatására, nevelésére, tapasztalatszerzésére tekintett, *akik részt vettek* benne. A harmadik arca arra az egyetemes és erdélyi magyar egyházra, *amely támogatásával*, anyagi teherhordozásával, szeretetével és imádságával kísérte.

A fiatalokat négyes csoportokba osztottuk. A csoporton belül mindenki kiemelt feladatot is kapott. Volt egy **csoporthelyettes**, egy gépkocsiórta felelős **sofőr**, a konyhai szolgálatot teljesítő **szakács** és a mindenről rendszeresen naplót vezető **krónikás**.

A regáti missziót mi nem véletlenül az apostolok munkájához hasonlítottuk, ahol egy-egy csapat megérkezett egy-egy területre, és meg kellett keresnie azokat, akik az 1992-es román népszámláláskor magyarnak vallották magukat. A csoportok kezében ott volt a helységben élő, az eddig ismert, vagy az egyházak által nyilvántartásban tartott magyarok neve és esetleg címe, de elsősorban a hivatalos állami statisztikai nyilvántartások. Legtöbbször semmi más nem volt, csak egy lélekszám, pl. Krajova: 302 magyar. Ei

tudja valaki képzelni, hogy lehet itt 350 ezer román között magyarokat keresni? Tűt a szénakazalban. Az ismert címek felkeresése mellett a telefonkönyves és utcai, lépcsőházi tájékozódás módszereivel próbáltuk tovább keresni az ott élőket. A fiatalokat előre felkészítettük, de mindenki előtt szabad tér nyílt arra, hogy a kereső munkában önálló ötletekkel kibontakozzék. Elsőként tehát megkeresték a magyar nevűeket, becsengettek hozzájuk, érdeklődtek anyanyelvi és vallási hovatartozásuk felől. Felírták adataikat, nyilvántartási lapokat töltöttek ki, további magyar ismerőseik felől érdeklődtek, valakinek a házában megszervezték a minden esti áhítatot, istentiszteletet, ahol a fiatalok lehetőleg hitvallásaik szerint is foglalkoztak velük.

A román Regátban különös és egyedi, teljesen ismeretlen világ tárult fel, megrázó életrészek nyíltak meg előttünk. Ez a világ, az ott élőkkel való találkozás semmilyen más eddigi magyarságélményhez nem hasonlítható. Bekopogni olyan magyarokhoz, ahol soha nem járt magyar egyházi személy, olyanokkal beszélgetni, akik évtizedek óta nem beszélhettek magyarul. A lezombant és elhanyagolt regáti tömbház-lakásokban olyan magyaroknak és magyar cigányoknak, római katolikusoknak, reformátusoknak, unitáriusoknak, evangélikusoknak tartottunk istentiszteleteket, akik évtizedek óta nem voltak, nem vehettek részt magyar nyelvű szolgálatokon. Talán Juliánus barát érezhetett ilyet, amikor őseinket megtalálta. Az öröm mellett azonban ott volt bennünk a szomorúság és bennünk a nagy keserűség és vád. Ezt többen is megfogalmazták. Az egyik egy számonkérő kérdés: **hol voltatok eddig?** A másik egy súlyos vád: **Későn jöttetek.** Valóban, útjaink egyik nagy tanulsága az volt, hogy végzetesen mulasztottunk, hogy ezt a számbavételt nem végeztük el hamarabb. Itt a házasságkötések döntő többsége vegyes, nincs már magyar második nemzedék. A másik tanulság: a gyűlölet és idegenkedés helyett az a nagy szeretet volt, amellyel minket, nyelvtől és vallástól függetlenül a többségi románság is fogadott. Itt döbrentünk rá arra, hogy Kelet-Európa nagyvárosi lakótelepi népe hallatlanul kiéhezett arra, hogy valaki meglátogassa őket, odafigyeljen rájuk, szeresse őket. Ez adta a későbbi nagyvárosi misszió programjának tervötletét is.

Munkánk eredményeiről, tanulságairól többször is jelentést készítettünk az erdélyi történelmi egyházaknak. Ennek egyik legszebb következménye, hogy új missziós lelkészek kezdhették el munkájukat ezen a területen. A regáti misszió népesség-összeírása irodánknak egy nagy polcot kitevő ékesége. A távolabbi időben folyamatban van az ott kitöltött közel ötszáz felmérő lap adatainak feldolgozása is. De tudatában kell lennünk annak, hogy ezeknek nem irodapolcokon kell pihenniük. E munkát egyrészt folytatni kell, követnie kell egy hatalmas lelkigondozói szolgálatnak, folyamatos kapcsolattartásnak. Sokkal rendszeresebben volna szükség levélváltásra, évközi utakat is szükség volna szervezni, hisz ezek az ott megkeresett családok egy kicsit a teológusok családjai, gyermekei is, de a munka nagyobb része az ott szolgáló lelkészek feladata kell legyen. Mi megértettük azt, hogy nem mentesíthetjük a parókus lelkészeket a munka, a felelősség és a számonkérés

alól. A teológus ifjúság a kapcsolattartás érdekében alapította a *Levél* című missziós lapot, amely 1996 karácsonyától rendszeresen jelentkezik, és posztazzuk megkeresetteinknek, családjainknak a nagyobb egyházi ünnepekre. Missziói utjainkról filmbeszámoló és riportanyag is készült.

II. Bánsági misszió 1998. június-július

Az 1998-as év nyarán és őszén a Protestáns Teológia és a Vallástanárképző Fakultás ifjúságával két nagyszabású – a regátihoz hasonló felmérő - missziói munkában folytattuk szolgálatunkat. Június végén, július elején az egyiket a **temesi és szörényi Bánságban** levő szigetfalvakba, a másikat pedig szeptemberben a **Zsil-völgye** bányászvárosainak magyar gyülekezeteibe.

A bánsági csapatokat 9 munkaterületre osztottuk szét a kijelölt területen, Arad, Temes és Krassó-Szörény megyék falvaiba, városaiba, valamint egy református és unitárius városfelmérő csapatot Temesvárra. A misszió rendjén rendszeresek voltak a családlátogatások, beteggondozások. Az általunk meglátogatott területek szinte mindegyikén folyamatosan tartottunk istentiszteletet, nagyhetet, gyülekezeti ünnepélyeket, és igyekeztünk lelkigondozni is az ott élő magyarokat. Szinte mindenütt külön foglalkoztunk a gyermekekkel és a fiatalokkal, ünnepélyeket szerveztünk, sőt a teológusok még arra is vállalkoztak, hogy a beteget, öreget a templomba szállítsák istentiszteletre. Minden településen minden megkeresett magyar protestáns családról *család-nyilvántartási lapot* töltöttünk ki, mely tartalmazza a legfontosabb adatokat, a vallási hovatartozást, a származást, nyelvi helyzetet és a gyermekek adatait is. A misszió során nyilvántartásba vett 396 családnak kb. 80 %-a „újonnan felfedezett” magyar.

III. Zsil-völgyi misszió – 1998

A regáti és bánsági missziói munka folytatása mellett nem felejtkeztünk el arról sem, hogy *Erdély nagyobb városaiban* és településein a regátinál jóval nagyobb számban élnek vallási, nyelvi veszélyhelyzetben magyarok, akiket épp olyan, vagy talán még fontosabb lenne számba venni, lelkigondozni. Sürgősen be kell indítani tehát a *nagyvárosi missziót*. Elsőként Brassóra gondoltunk, majd többszöri átbeszélgetés után, mintegy kísérletként, 1998 szeptemberében a Zsil-völgyére esett a választásunk. A nagyszerűnek tűnő tervek ellenére a Zsil-völgyi misszió beindításában és megszervezésében is példátlan nehézségekkel kellett megküzdenünk. Sajnos előszervezéseinket késleltette a beígért pénzüsszegek elmaradása is. Még két nappal az indulás előtt minden bizonytalan volt, és mégis, hitesegetten is, de elindultunk, csakazértis.

A Zsil-völgyi, mintegy 15 ezernyi magyar lelkigondozásában a programok több párhuzamos síkon folytak. Az egyik a gyülekezeti felmérő munka, számbavétel, az idős és ismeretlen családok megkeresése és nyilvántartásba vétele, felmérés a családokról és szociális helyzetükről, a települések teljes átfésülése, lelkigondozás. A másik az iskolák meglátogatása, gyermekössze-

írás, foglalkoztatás, ifjúsági program, kirándulás stb. A harmadik a templomi program, nagyhét, minden este istentisztelet. A negyedik a művelődési program, bábosok, színjátszók kiszállítása, előadásaik megszervezése, találkozók Kányádi Sándorral. Végül a magyarság helyi vezetői és Hunyad megye magyar alispánjának jelenlétében mindent zárt egy egész völgyet átfogó értelmiségi találkozó, kiértékelő.

IV. Szeben és Brassó megyei regionális munka, tanulságok

Az előző évek összes tapasztalatát és eredményét mintegy összesítve szerveztük meg 1999 nyarán a Szeben és Brassó megyei regionális missziót. A terület minden jelentősebb települését csoportmunkában átfogó tevékenységünkben benne volt a kistelepülés lelkigondozásától a gyermek és ifjúsági programokon át a művelődésszervezés és nagyvárosi misszióig minden eddigi eredményünk. Ha eddig lettek volna is kételyeink e munka fontosságát illetően, mostani tapasztalatainkkal a hátunk mögött egészen bizonyosak voltunk afelől, hogy e missziókat nem csak folytatni, de *rendszeresíteni kellene*, és kiszélesíteni országos gyülekezeti mozgalommá. A teológusok aggódva fogalmazták meg annak a veszélyét is, hogy *van-e értelme munkánknak*, ha felmérésünk csak halott adatbázis, ha élő lelkigondozás nem követi e munkát, ha nincs folytatás, mert így értelmetlen minden kiadás és fáradozás. A fiatalok tehát *nem vállalhatják fel a lelkészek helyetti munkát*, csak a frissítést, ébresztést, hogy ezután a helyi értelmiség, egyház könnyebben dolgozhasson. A továbbiakban pedig nem csak folytatni kell, de csökkenteni benne a kampányszerűséget, és úgy szervezni folyamatossá e missziót, hogy e programokban még erőteljesebben és folyamatosan is jelen legyen a lelkigondozó, a számba vevő, a gyermek és ifjúságfoglalkoztató, a közművelődést teremtő, az értelmiséget összefogó, lelkesítő, bátorító és szakmai tanácsokat is nyújtó erő.

Minden utunk után a bejárt terület helyzetéről, élményeinkről, munkánk eredményeiről és tanulságairól részletes jelentést készítettünk az érintett egyházaknak. Itt mindig jeleztük a tennivalókat, elsősorban azt, hogy sürgősen folytatni kell a számbavételt, mely nem lehet egy-két hetes missziói kampány csupán, hanem a lelkészek rendszeres gyülekezeti látogatása. Világossá vált, hogy az egész romániai szórványmagyar gondozás és misszió megszervezésében is teljes egészében illúziómentesen, a realitás talaján állva kell tervezni és tovább gondolkodni. Erre is érvényes a *tervszerűség, a dinamizmus, a takarékoság és az átmenetiség, fegyelemgyakorlás elve*. Sajnos a regáti, bánági és erdélyi magyar szórványság megtartásánál sem lehet hosszabb időre berendezkedni - különösen nem a telepes, vándor népességű szórványok esetében -, mert hatalmas méretű a mozgás, az el- és hazaköltözés. Emellett pedig a második és a harmadik nemzedék komoly értékválságban és nyelvváltásban szenved. A misszió szervezésének teljes értékkel követnie kell a népesség mobilitását és a probléma-megoldások dinamizmusát. Végül pedig a legszigorúbban fel kell számolni minden szolgálati hanyagságot.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján egyre többen figyelmeztettek arra is, hogy új missziós programot kell kidolgoznunk, újabb terveket és átfogóbb koncepciót kell kiépítenünk. A Zsil-völgyi misszióknban és utána is rá kellett döbennünk arra, hogy a nyelvi és gyülekezeti megmaradás nagy sorskérdései elsősorban a megélhetés keresésével **nagyvárosokba** kényszerített magyar tömegeket veszélyezteti, akik elszigetelődnek, és egyre erőteljesebben veszik fel környezetük többségének nyelvét, sőt iskoláztatási és vallásgyakorlási szokásait is. Több mint negyedszázada Erdély magyarságának több mint fele nagyvárosainkban él, és köztük jelentős hányadához semmilyen anyanyelvi élmény, információ nem jut el. Sajnos ezek a tömegek már nem tagolódhatnak be saját etnikai közösségükbe, nem találkozhatnak egymással, és elveszítik kollektív magyar élményeiket is. Képzeljük el annak a nagyvárosi, lakótelepi magyar családnak az életét, amely a falusi otthon után már a munkahelyén, utcán, kisközösségben is alig beszélhet magyarul. Természetes környezetében is hiányzik a magyar csoportélménye, mindennapi személyközi, baráti és műrokonni kapcsolatai már szinte biztos, hogy nem anyanyelvi környezethez kötődnek, és minden más funkció a családra szűkül le valameddig. Mert ebben a környezetben szinte természetes, hogy bekövetkezik a teljes *peremterületre szorulás*, a második, harmadik nemzedéknél a vegyes házasság.

A nyelvi veszélyhelyzet sajnos *már utolsó mentsvárunkat, a családot ostromolja*. Távlatilag tehát minden áron el kell jutnunk a *veszélyeztetett etnikumú család válságának gyülekezeti kezeléséig*, a nyelvi izolációk feloldásáig. Az egyik cél tehát az, hogy be kell lépni a családba, bekopogni az otthonokba, hogy az ott élők megérezzék, hogy tartoznak valakihez és valahová. A cél a *család- és kisközösségek megszilárdítása, megerősítése, közösség-kiépítéssel, oktatással, egyházi közösségek szervezésével*. Ennek pedig peremterületen legfontosabb kerete és otthona az egyház. Annak kell tehát az anyanyelvi közösség terét és otthon-melegét nyújtania.

Magyar csoportélményt nyújtani

Úgy érzékeltük tehát, hogy munkánk egyik nagy további célja a peremterületekre szorult magyarságunk számára *magyar közösségi élmények teremtése*. Olyan *komplex magyar programokat* kell szervezzünk, amelyek közösségi hatásukban eljutnak lehetőleg minden magyarhoz, amelynek rendjén az adott településen élő minden magyar számára hit- és magyarságélményt tudunk nyújtani. Ennek a rétegnek olyan *magyar csoportélményt* kell nyújtani, ahol önazonosságát táplálhatja, éltetheti, életben tarthatja. Ezekkel a tevékenységekkel kívánánk közelebb hozni egymáshoz az ott élőket. Segíteni őket abban, hogy felfedezzék egymást is, hogy majd önszerveződjenek, hogy ők maguk érezzék szükségét annak, hogy területükön később egymást megkeressék, a magyar kisközösségeket kialakítsák és megteremtsék. Feladatunk tehát az otthoneremtés a családban és a gyülekezet szeretetközösségében.

De nem szabad őket semmilyen területen magukra hagyni. Az anyanyelvi oktatást, művelődést, keresztény lelkigondozást, kisebbségi értékeket nagy presztízsértékű személyekkel, intézményekkel, közösségi élménnyel is kell hitelesíteni. Az ő jelentőségük épp egyetemes jelképértékeikben van.

Ezen az úton kezdtünk el járni fától fáig, embertől emberig, ezért ez a mozgalom címe is: „*lélektől lélekig*”.

A misszió résztvevői

A lélektől lélekig vezető mozgalom legfontosabb missziós ereje a Teológiák (elsősorban a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola, a kolozsvári Protestáns Teológia), az egyházi jellegű főiskolák és szakképző intézetek, kántorképzők, nővérképzők ifjúsága. Egyházainkban ők képviselnek olyan friss és lendületes erőt, amely képes kimozdítani gyülekezeteinket a bemerevítő beidegződésekből, és újító erőt jelenthetnek egyházi életünkben. Ezen a területen hatalmas emberi erőforrásokkal rendelkezünk, amelyek mindaddig csak tartalékok lesznek, amíg nem mozgósítjuk őket.

A szóránymisszió és kisközösségi rehabilitáció az egyetlen olyan terület lenne, ahol végre összefoghatnának összes egyházi intézményeink fiataljai, vallástól függetlenül, ugyanannak a közös célnak érdekében. Együtt kell munkába indulnunk a lelkekért. Ehhez azonban az egyházaknak le kellene vetkőzniük az elszigeteltségeiket, féltékenységeiket, sőt, önzéseiket. Össze kellene szedniük erejüket, teljes hadrendbe kell állniuk munkájukért, egy másfajta misszióért. Hatalmas erőpróba ez, **amelyhez fogható közös vállalkozása nem volt még a hazai egyházainknak és intézményeinknek.** Sajnos az együttműködés szándékában komoly hiányosságok és mulasztások vannak.

Az egyháziak mellett azonban meg kell szólítani mindenkit. Egyetemeink fiataljait, színészeinket, színjátszóinkat, tudósainkat, szakembereinket, orvosokat, olyan közéleti, közművelődési személyiségeket, akik erdélyi és egyetemes magyarságunknak is szimbólumai, akiknek jelenléte túllépi a kulturális élmény területét, és *erőforrásokat gyűjtő, erősítő és teremtő magyarságélményig vezet.* Ezek missziója a *kisebbségi érték- és reményteremtés missziója*, a jövőbe vetett hit felébresztésének küldetése.

LEGFONTOSABB TENNIVALÓK

A lélektől lélekig misszió nagyon fontos program, de tudjuk, hogy nem elég. Nagy és merész lépésekre van szükség, hogy a közöttük való szolgálat valóban mentés lehessen. *A szóránymentésnek valóban teljes rehabilitációnak és vitalizációnak kell lennie*, hit- és öntudaterősítő programnak, melynek át kell fognia a teljes kisközösségi életet. Mi már régen kidolgoztunk egy részletes szóránymentési tervet, amely az intézményesítés, az anyanyelvi oktatás, művelődés, tudományos felmérő, gazdasági feladatok, népfőiskola,

gyülekezeti lelkigondozás, értelmiségtelepítés, közösségszervezés, testvér-közösségi kapcsolatok, tömb és szórvány egymásra találása minden részletére kiterjed.

Feladatok a templomon kívül is!

Egyre többet foglalkoztatott az a kérdés is, hogy népegyházi szerveződésekben gyülekezeteink hitvalló, templomos közössége és az alkalmi keresztény és az egyháztalan nagy tömegek között hatalmas űr tátong, amelyet valahogyan áthidalni kellene. Világossá vált előttünk az is, hogy egyre nagyobb lesz a gyülekezeti és hitélet peremterületeire szorultak tömege, akik egyben az anyanyelv és kultúra peremterületein is élnek, és egyre inkább ki-fele szorulnak. A vegyes nyelvi közegben, vagy épp a teljes hátrányos nyelvi környezetben szolgáló számára *dolgozza ki az egyház a templomon, a szakrális kereten túlnövő misszióját*, a peremmagyarság felé is nyitó gyülekezet missziós modelljét. Az egyre fogyatkozó és lankadó egyháziasságban, a templomjárásban beálló lanyhulásban egyre hatalmasabb az a réteg, amelynek csak formális, alkalmi, ünnepi vagy szolgáltatási kapcsolata van gyülekezetével, vagy egyáltalán nincs szüksége egyházi közösségre. Sajnos pedig be kell látnunk, hogy ez esetben **a gyülekezeti közösségből való kiesés egyik első jele az etnikai közösségből való kiesésnek is.** Ezek a csoportok mára már több tízezreket kitevő hatalmas tömegeket jelentenek. Ezeket a rétegeket, ha szakrális szinten már nem is, de keresztény *szolgáltatási szinten* mindenképpen be- és visszakapcsolják gyülekezetükhöz. Itt jön egyházainknak kiterjedt társadalmi kötelezettsége és feladata. Ezt szolgálják a megszámlálhatatlan gyülekezeti otthonok, gyógyszertárak, szabadidő-központok, gyermekfoglalkoztató intézmények, klubszerű tevékenységek, az oktató, iskolateremtő egyház (Déva, Zsobok, Köhalm, Gyimesfelsőlok, Szászrégen), a vállalkozásban való segítség (KIDA, LÁM), az árva és utcagyermek misszió (Csibész, Eutichus, Zsobok), öreggondozás (Bágyon, Kolozsmonostor). Itt az egyház nem egy igeszolgáltatatótól idegen feladatot végez, hanem végzi a Zákus-történet záróüzenetét: „*megkeresi és megtartja, ami elveszett*”. Ki kell nyitni a segítség, a támogatás kaput mindenki fele. Az egyház így lesz etnikai csoportéletet, lelki közösséget teremtő, integráló erőt adó a helyi társadalomban. *Így vezet el az út a szakrális egyháztól az anyanyelven szolgáló, a szolgáltató, a közösség és az otthonteremtő egyházig.*

Az egyház lelki és nyelvi otthon – így fogalmaztuk meg a kisebbségi egyház eljövendő szolgáló és közösségteremtő modelljét. Mindannyiunkon áll, hogy valóban az legyen.

ZÁRSZÓ

Témánk utolsó és nagy kérdései egyáltalán nem költőiek. Meddig, miből és hogyan tovább? Meg kell mondanom, féltő, hogy szeretet, figyelem és tá-

mogatás nélkül minden lelkes szórványmunkás, és mi is elfáradunk. Fiatal munkatársaim gyakran teszik fel a kérdést: van-e értelme, meddig bírhatjuk? Egy egész nemzet évszázados mulasztásait lehet néhány év alatt pótolni?

A Diaszpóra Alapítvány Erdélyben ma az egyedüli országos hatásugárú, egyházi alapítású szórványgondozó alapítvány. A „lélektől lélekig misszió” az egyedüli központilag, átgondoltan, rendszeresen szervezett, a hátrányos etnikai helyzetű családba és kisközösségbe leérkező magyarság-rehabilitációs program ma Romániában. Nagy szegénység bizonyítéka ez.

A többszörösen hátrányos helyzetű kisebbségi magyarság jövője a Kárpát-medencében attól függ, hogy sikerül-e nyelvi, etnikai és keresztény tartalmakkal erősíteni az individualizálódott magyarságot, és a nagy nyelvi magányból a tömb- és egyetemes magyarság összefogásával, értékeinek utánpótlásával sikerül-e bekapcsolnunk az egymáshoz tartozás nagy nyelvi szeretetközösségébe.

A peremmagyarság jövője attól is függ, hogy ehhez össze tudunk-e fogni, és a munkát tudjuk-e kellően intézményesíteni. Megszületik-e végre egy olyan intézmény, amely kiemelten e komplex kérdésekkel foglalkozik? Az anyaországnak lesz-e pénze a szórványmagyarság kiscsoportjainak, a városnak és maradék falvak népének intézményes lelkigondozására?

Az erdélyi magyar lelkeszi kar mindig elismeréssel értékeli, hogy a romániai és egyetemes magyarság vezetőségének egésze, az RMDSZ, az anyaország és egyházaink csúcavezetése a lelkészek és gyülekezetek felé úgy tekint, mint a szórványgondozás legfőbb munkásai, támaszai, biztosítékai felé. Ugyanakkor fájdalommal kell nyugtáznunk, hogy magyarságunk vezetése ebben teljes mértékben meg is nyugtatta magát és lelkiismeretét, és történelmi egyházainkat ebben a küzdelemben szinte teljes egészében magukra hagyta. **Pedig a peremmagyarság sorsa az egész Kárpát-medencében nem lehet egyházi belügy.** Ha pedig ez így van, akkor e legszélsőbb szélek fenntartására közösen és együttes erőből kell áldozatokat hoznunk.

Szomorú szívvel kell itt is megállapítanom, hogy **a romániai magyarságnak ma, a változások után tíz évvel sincs egyetlen olyan főállású alkalmazottja, aki a szórványgondokat koordinálná. Ez az ügy, félmillió romániai magyar sajátos helyzete és gondja nem érdemelte meg a tervszerű intézmény megteremtését és annak támogatását.**

Az anyaországnak is pontosan számot kell vetnie azzal, hogy milyen határon túli magyarságot akar, és benne milyen jövőt szán a szórványmagyarságnak. Pénzeket kell elkülönítenie tervekre, kutatásra, tervezésre és segítsé-
re. Tudjuk, hogy a terveket és saját jövőképünket nekünk kell megalkotnunk és megfogalmaznunk, de neki és a nemzet egészének is színt kell vallania. Olyan magyarságot akar-e, amely kitelepszik és az anyaország évtizedek óta veszteségeket mutató demográfiai vagy szürkeállomány-hiányát pótolja, vagy élő határon túli magyar közösségeket? Ha ez utóbbit, akkor életben ma-

radásunkhoz tervszerű támogatást kell nyújtania az öfenntartó közösségek, az iskolák, a közművelődés, az egyházak fennmaradásához.

A szórvány egy nemzet öregkora. Az erdélyi maradékszórvány ezer év alatti és utáni megvénhedésünk, kifáradásunk és térvesztésünk otthona. Nagy nemzeti érzület ez, ahol lelassul, majd elhal lassan a vérkeringés, bekövetkezik önazonosságunk végtagjainak eléréstelenedése. Szomorú, amikor népünknek jelentős része így várja a felszámolódás, a beolvadás beteljesedését. Így épülnek le egy néptörődék emberi méltóságához illő értékei és távlatai. **A szórványlét emlékeztetkiesés,** ahol csak múlt van, a távlatok, a tervezés hiánya, a „*mit hogy csináljunk?*” szomorú beletörődése. De aki az öregeket nem becsüli, a jövőt sem érdemli. Ha nem értékeli a múltat, nem kap Istentől jogot és távlatokat a jövőhöz sem.

A törvényszerű és megállíthatatlan etnikai folyamatokkal nem kívánunk reménytelenül küzdeni. A természetes asszimilációnak megvannak a maga fájdalmas törvényszerűségei. Amivel nem lehet, azzal nem is szabad szembe szállni, a lehetetlennel értelmetlen küzdeni. A jogát senkinek sem vehetjük el, hogy ha úgy kívánja, történelmi folyamatok eredményeként, szabad döntésből is nyelvet, etnikumot és nemzetet váltson, és újat, a többségi környezetét válassza magának. Értelmetlen lenne amúgy is ez a küzdelem. De jaj nekünk, ha a szórványban élők ezt nem szabad döntésből, hanem a mi mulasztásainkból teszik. Mert a világon bárhol élő peremmagyarságnak **meg kell adnunk azt a jogot és lehetőséget is, hogy ha úgy kívánja, önmaga értékeit megőrizze.** Elvárjuk azt, hogy ne erőszak, ne az anyanemzet hanyagsága, hanem hogy ha erre sor kerül, a szabad döntés vezesse az egyént vagy néptörödéket abban, hogy mely nemzeteknek és mikor kívánja identitását átadni. Az etnikumváltásból évszázadok alatt mi is nyertünk. Olyan nagyokat kaptunk szomszédainktól, mint Hunyadi János és Mátyás király, Heltai Gáspár vagy Petőfi Sándor, szerbek, horvátok, szlovákok és zsidók milliója lett nyelvünk és kultúránk része. Itt az ideje, hogy alázatosan elfogadjuk a mieink mássá válását is, ha azok által, akik a mieink voltak, a békeséget és közös értékeinket szolgáljuk.

Tudjuk, hogy az olyan folyamat ellen, amely megállíthatatlan, nem harcolhatunk, de ami még menthető, azért és azokért mindent meg kell tennünk. **Úgy érzem, hogy hazai, anyaországi és egyetemes magyarságunk nem tett meg mindent annak érdekében, hogy a szórványmagyarság jövője kérdésében lelkiismeretét megnyugtathassa.** E mulasztások pedig végzetesek, ha nem lépünk tovább. E sorok írója elődei munkájának méltatlan folytatójaként több mint egy évtizede száznál több újságcikkekben, riportokban, tanulmányokban, dokumentum- és riportfilmekben próbálja meg világgá kürtölni a jajszt. Csak annyit, hogy „ma mi, holnap ti”! Szinte teljesen hiába. Fájdalmas, hogy szinte minden jajkiáltás után marad minden a régiben. A szórványt azonban nem hagyhatjuk magára. Semmilyen itt folyó munka nem maradhat magánkezdeményezés. A legnagyobb kérdés, hogy a kormányiszervek és országos csúciszervezetek össze tudnak-e fogni és anyagilag is támogatni.

A szórványkérdésben sincs más út, mint az EGYÜTT. Ha van kiút, az csak a közös. Ítélet alatt él mindenki, aki önmagáért él.

A szórványról pedig csak az beszélhet, aki minden nap tesz is értük valamit.

TONK MÁRTON

A VILÁG FELÉ FORDULÓ ISTEN*

– Leszek Kolakowski vallásbölcseleti nézetei –

Ne gondold, hogy értelmed felemelkedhet ahhoz, hogy megismerd Istent. Valójában, amikor Isten, kegyelme által, megvilágítja elmédet, akkor ehhez nincsen szükség természetes fényre. Sőt a természetes fényt előbb ki kell oltani, hogy utána tulajdon fényével Isten világítson...

Echbart mester

Leszek Kolakowski *Ha nincsen Isten* című munkájának¹ tematikáját nehéz lenne valamilyen jól definiált fogalom keretei közé szorítani. Hacsak nem alkalmazzuk a műre – a szerzőhöz hasonlóan – a vallásfilozófia túlföntül tág fogalmát, az olyan lehetséges meghatározások, mint a kereszténység története, a vallásos eszmék története, filozófiai Isten-fogalmak – és a sort folytathatnám – egytől egyik pontatlannak bizonyulnának. Kolakowski ugyanis nem törekszik teljességre a bemutatott kérdések tárgyalásakor, és nem riad vissza a szakirodalomban olykor irrelevánsnak minősített problématicáknak a mű középpontjába való állításától. Ilyen értelemben a mű gondolatmenetének megalapozása, miértje bizonyos mértékben önkényesnek tűnhet, egy alaposabb vizsgálat során azonban felfedezhető benne egy pontosan körvonalazható tematika.

Megfogalmazható a feltételezés, miszerint a mű „Isten önnön fogalmától való elidegenedésének” történetét jeleníti meg. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a vallás Isten-fogalma, az eredeti Isten-fogalom a filozófia, valamint a teológia racionalizáló törekvései során elvesztette igazi jelentését: Isten léte elvált lényegétől, s ily módon valódi értelme, jelentése kérdőjeleződött meg. Ez persze nem jelenti a Teremtőre vonatkozó racionális megközelítések, Istenbizonyítékok, logikai argumentációk értelmének az elutasítását, csupán a két szférának a radikális szétválasztását. Kolakowski ismételten hangsúlyoz-

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

za a műben foglalt eszmék logikái, illetve hiten alapuló tárgyalásmódjának megkülönböztetését, és állítja, hogy Istennek a világtól való elfordulása, „elidegenedése” a két szféra el nem különítésével magyarázható. Jó példa erre a mítoszok elemzése; az ilyen jellegű értelmezések különböző fajtái meg-egyeznek ugyanis abban, hogy a mítosz nyelve „lefordítható” egy természetes nyelvre, olyanra, amely a kutató által használt szemantikai szabályok keretében nyer értelmet. Kolakowski szerint azonban ez a feltevés teljességgel önkényes; szerinte a vizsgálódásnak abból kell kiindulnia – és azt akár a mű módszertani követelményének is tekinthetjük –, hogy az, amit az emberek a vallásos diskurzusból megértenek, nem más, mint ami benne explicit módon megjelenik.

A mű szerint Istennek a „világtól való elfordulása” jelenünkre is érvényes, így a kört, Isten önmagától való elidegenedésének folyamatát Kolakowski csupán feltételezésekkel, a lehetséges megoldások vázolásával próbálja lezárni. Úgy tűnik tehát, hogy kronológiai szempontból az isteni lényeg önmagához való visszatérése valahol a jövőben van elhelyezve (már ha beszélhetünk egyáltalán egy ilyen jellegű végső megoldásról); ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberiségnek nincsenek olyan pillanatai (és ezen érthetünk kultúrát, vallást és filozófiát), melyben az Isteni Egység a maga teljességében meg ne nyilatkozna.

Ennek az állításnak az alátámasztásához elégségesnek tűnik utalnunk arra, hogy az említett folyamat lehetséges lezárásainak számbavétele során Kolakowski kitüntetett helyet tulajdonít a misztikus tapasztalatnak; ebben ugyanis Isten visszanyeri eredeti alakját, igazi értelmét, léte és lényege azonosává válik. Ennyiben akár a miszticizmus melletti állásfoglalásnak tekinthetjük a mű gondolatmenetét, ez azonban Kolakowski állításainak a sarkítást jelentené. Inkább úgy fogalmazhatunk, paradox kifejezést használva, hogy egyfajta racionális misztikáról (vagy ha úgy tetszik, misztikus racionalizmusról) van itt szó; a kifejezés egyébként nem újdonság, hasonló jelzővel illette Sesztov Dosztojevszkij gondolkodását is.

Az említett eszmei kör, azaz Isten világtól való elfordulásának és ehhez való visszatérésének folyamata, a műben két alapvető kérdés mentén rajzolódik ki, nevezetesen a vallásos állítások igazságértékének, valamint az általuk hordozott erkölcsi követelményrendszernek a kapcsán. Mint azt az elkövetkezőkben látni fogjuk, ezen kérdéskörök mindig a racionalista kritikával való szembeállítás alapján kerülnek bemutatásra.

A mű, rendhagyó módon, nem a vallásos világkép optimista kicsengései köré szerveződik. Kolakowski szerint ugyanis egy ilyen világkép mindenekelőtt létünk kudarcának a tudatosítására hivatott, annak megtanítására, hogy a Földön mindannyian kudarcot testesítünk meg. Ez az állítás egyaránt érvényes mind a nyugati, mind a keleti hagyományra. A kereszténység tanításainak megfelelően az ember sohasem élvezheti egyszerre az élet, illetve az Istennel való egyesülés örömeit; az élet siralomvölgy, melyben rendszerint a hitvány a győztes, az erényes pedig meghurcoltatik. Hasonló módon érvei –

hogy csak egy példát említsünk – a buddhizmus is, azzal az eltéréssel, hogy ebben az esetben a káros, önnön éünket elszigetelő vágyaktól való lemondással, kontemplatív, az abszolútumot befogadó életformával, az isteni szférával való egyesülés még földi életünkben elérhető. Mindezen túl azonban mindkét vallásban közös az a meggyőződés, hogy a világban lévő rossznak az eredetét az Abszolút Lénytől való elszakadás jelenti, de az Istennel való egyesüléshez vezető út mindig nyitva áll.

Hogyan is vetődik fel a kudarcélmény a nem vallásos diskurzusban, vagy, ahogyan Kolakowski fogalmaz, „a profán nyelvben?” A racionalista álláspont központi gondolata egy tapasztalaton alapuló állítás: a világmindenség története nem más, mint a Lét legyőzöttetésének, a Nemlét felülkerekedésének sorozata. Ez a tétel tulajdonképpen azzal az emberi érzéssel analóg, melyet Voltaire találóan úgy fejezett ki, hogy „semmi sem nagyobb képtelenség annál, mint azt állítani az élet szörnyűségei láttán, hogy minden, ami létezik, az jó”. Aki tehát a világ isteni irányítása, a világ eseményeinek finalitása mellett foglal állást (akár vallásos, akár profán módon), önnön kudarcunk, a világban fellelhető rossz igazolására kényszerül.

A vallásos gondolkodás számára válasz azonnal adódik: a világban levő rossz, a szenvedés az Istentől való elfordulásban, elszakadásban leli magyarázatát, ugyanakkor azonban ez a rossz egy számunkra felfoghatatlan isteni tervnek a része, s az ebben való hit, valamint az örök életnek, az isteni szférával való egyesülésnek az ígérete erőt ad a szenvedések elkerüléséhez. Ha elfogadjuk ezt a magyarázatot – mondja Kolakowski –, tudatában kell lennünk annak, hogy logikai szempontból az állítás irreleváns a hit igazságértékére vonatkozóan. A vallásos magyarázat szempontjából azonban teljesen mellékes, hogy egy a tapasztalaton, racionálisan alapuló megközelítés számára az ilyenfajta megalapozás semmiféle igazságértékkel nem rendelkezik. A konfúzió, az isteni lét és lényeg szétválása pedig onnan eredeztethető, hogy ezt a kétféle megközelítést összemossuk.

Az isteni egységhez vezető tévutakat tárgyalva Kolakowski Leibniz és Aquinói Szent Tamás argumentációira tér ki alaposabban. A két gondolkodó Isten-bizonyítékait nem nyíltan utasítja el tévedésként, de a szövegösszefüggésből és főleg a mű végkicsengéséből arra következtethetünk, hogy mindkét próbálkozást a tévutak közé sorolja. Mind Leibniz, mind Aquinói Szent Tamás hangsúlyozza ugyan, hogy Isten léte és lényege nem választható szét, hogy Isten maga a törvény, mindez azonban csupán egy filozófiai Isten-fogalomra vonatkozóan érvényes. Ha a két területet megpróbáljuk összeegyeztetni (azaz a filozófiai eszmét a vallásra, a vallásost pedig a filozófiára alkalmazzuk), a már jól ismert kudarcokhoz jutunk: vagy a filozófia válik a teológia „szolgálólányává”, vagy pedig a teológia rendelődik alá a logikai argumentációnak.

Hogyan is szól Leibniz teodíceája?

A világ dolgai kontingensek, „esetlegesek”, a semmi, a nemlét belülről és alapjukban járja át őket, és nincsenek felvértezve a semmi eróziója ellen. Ily

módon a kontingens létezők léte éppúgy magában foglalja a nemlét lehetőségét, akárcsak a létét. Ugyanakkor, ha a világot a kontingens létezők összességének tekintjük, akkor a metafizikai kérdés az univerzum elégséges alapjára irányul: miért van egyáltalán a valami, nem pedig inkább a semmi? A véges létező azonban nem ura létének (tulajdonképpen ez nem más, mint a vallásos felfogásban a kudarcélmény), a világegyetem elégséges oka pedig nem található meg a véges létezők egymásra következésében, hiszen a sor minden tagja feltételezi azt az alapot, amelynek létét köszönheti. Ez az alap pedig nem más, mint a léte okát magában hordozó szubsztancia, azaz Isten.

A létező és véges világ Isten választásának az eredménye, s éppen ezért a lehetséges világok közül a legjobb. Az, hogy a teremtett világ nem abszolút tökéletes, nem jelenti azt, hogy Isten mindenhatósága korlátozott. Isten mindenható, de nem teremtheti, nem teheti azt, ami logikailag lehetetlen, vagy erkölcsileg rossz, hiszen ezek a szabályok övele azonosak (Leibniz itt állást foglal a platóni dilemmában is; felfogása Wittgenstein szavaival így hangzana: „jó az, amit Isten parancsol, nem pedig: Isten a jót azért parancsolja, mert jó”); magának az Abszolút Lénynek a fogalma feltételezi, magában foglalja azt, hogy nem lehet öngyilkos, azazhogy nem érvényteleníthet olyan szabályokat, amelyek önmagával azonosak.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy Isten magában foglalja a rosszat, Kolakowski szerint ugyanis, mikor Istenre mondjuk ki azt, hogy „nem tehet meg valamit”, tulajdonképpen mindenhatóságát támasztjuk alá.

Ezeknek a vitáknak az alapja azonban semmiképp sem lehet valamilyen racionális magyarázat: az, hogy ezzel mégis megpróbálkozunk, nem jelent mást, mint tévutat, Isten valódi fogalmának elferdítését, igazi tartalmától való megfosztását, „világtól való elfordulását”. Az, hogy világunk a lehetséges világok legjobbika, nem bizonyítható, hanem az ember hitének és Istenbe vetett bizalmának a kérdése; egy ilyen jellegű állítás megalapozhatja a filozófia Abszolútum-fogalmát, de vallásos jelentésre alkalmatlan.

Leibniz nem vonhatott le egy ilyen jellegű következtetést; ez nyilvánvalóan túllépte volna rendszere kereteit; ilyenformán azonban az általa megfogalmazott Istenhez vezető út vallásos szempontból elhibázottnak minősíthető.

Hasonló tévedésbe esik a kollektív felelősségre, az eredendő bűnre, illetve a megváltásra reflektáló racionalista kritika is. Ez a kritika két vonalon zajlik, és pedig: az első vonalon egy erkölcsi érv fogalmazódik meg, mely szerint az, hogy Isten az embereket más emberek (nevezetesen Ádám és Éva) bűneiért bünteti, ellentmondásban van saját erkölcsi tételeinkkel. Kolakowski szerint azonban ez egy infantilis mesének az infantilis kritikája, melynek nincs különösebb köze a keresztény tanításhoz. Az édenkerti történet ugyanis nem történelmi magyarázata az élet eseményeinek (hiszen akkor mindenkinek Ádámot és Évát kellene átkoznia a bűnbeesés miatt), hanem tulajdon bűnösségünk elismerése.

A második egy logikai érv, mely arra az állításra alapoz, hogy a hívők egyéni tapasztalataik, életeseményeik mindenikében az isteni büntetés vagy

jutalmazás megnyilvánulását látják. A racionalista kritika szerint egy ilyen-fajta állítás tapasztalatilag üres, értelmetlen, mivel nagyon kevesen mondhatják el magukról, hogy abszolút értelemben rosszak vagy jók. Életünknek nincsen olyan pillanata, melyben ne érdemelnénk meg a büntetést vagy jutalmazást, azaz az állítás mindig érvényes, és a tapasztalat szempontjából üres.

Kolakowski szerint ez az érv csak akkor áll, ha elfogadjuk azt az abszurd feltételt, hogy minden tettünk azonnal megítéltetik a tévedhetetlen Igazság által, s hogy ekképpen közvetlen módon elnyerjük a büntetésünket, illetve jutalmunkat. A keresztény tanítás azonban sohasem állította az emberi magatartás Istentől származó azonnali kompenzálását. Röviden: a vallásos magatartás nem az egyéni tettek azonnali megítélését jelenti, hanem az Istenben való bizalomnak a tételét; bízunk kell abban, hogy az élet történéseinek, abszurditásainak egy számunkra hozzáférhetetlen, de jól meghatározott pozitív jelentése van.

Visszatérünk tehát az alapelvhez: bízzál Istenben, higgyél Istenben. Semmiféle bizonyítás nem helyettesítheti ezt a bizalmat, hiszen ez éppen alapvető jelentésétől fosztaná meg az embernek Istenéhez való viszonyát; semmiféle logikai argumentáció nem vezethet el Isten igazi Lényéhez, hiszen ez az Isten már nem önmaga lenne. Közhelyszámba megy már az állítás: egy bizonyított Isten nem Isten.

Ha például a tudományos világmagyarázat számára létezne is egy, az abszolútumhoz vezető elfogadható, általános érvényességgel rendelkező út, ez az abszolútum semmiképpen nem lenne azonos a vallásos felfogás Istenevel, ugyanis egy ilyen isten teljesen közömbös tényezőt jelentene az emberi sors vonatkozásában. Ha el is fogadnánk az Isten-bizonyítékok logikai érvényességét, az általuk kijelölt út újra a filozófusok, és nem „Ábrahám és Izsák” Istenehez vezetne. Az ilyen jellegű próbálkozások abból a téveszméből, abból az alaptalan igényből fakadnak, hogy valamilyen egyetemes igazságértékkel rendelkező utat találjanak az Isteni Egységhez, az Abszolút Lényhez úgy, hogy közben a vallási igazságokat a tapasztalati igazságokhoz hasonlóan közvetlenül ellenőrizhetőeknek vélik, s ezzel az Isten lényegét megmásítják, létét és lényegét szétválasztják, arcát a világtól elfordítják, vagyis – Kolakowski kifejezésével élve – „az isteni lényt profanizálják”. Hogy ezt elkerüljük, tekintettel kell lennünk arra, hogy beszédünknek, gondolkodásmodunknak, érzelmeinknek és cselekvéseinknek ez a két, egymástól teljesen különböző szférája nem vezethető vissza egyazon tapasztalatra.

Mindez természetesen nem vezethet el oda, hogy a racionális, illetve a tapasztalati megközelítéseket egyszerűen megfosszuk létjogosultságuktól. Hiszen a világmindenség isteni rendjének elfogadása, melyben mindennek megvan a maga jelentése, nem önellentmondó és nem is összeegyeztethetlen a tapasztalati megismeréssel; a fenti gondolatok csupán azt hangsúlyozzák, hogy két, egymástól teljesen eltérő, egymásra vissza nem vezethető, azaz párhuzamosan létező és érvényes megközelítési módról, tulajdonképpen a kettős igaz-

ság elvének újrafogalmazásáról van szó. Utaljunk itt Wittgensteinra: bizonyos kijelentéseknek csak akkor van jelentésük, ha elfogadjuk azokat a szabályokat (vagy premisszákat), melyek alapján értelmesnek tekinthetők az adott kijelentések. A vallás nyelve a szentség nyelve; a benne foglalt állítások csak az Istennel való kommunikáció fényében rendelkeznek jelentéssel. Így például a rítusokban, mítoszokban, egyházi szertartásokban szereplő vallásos szimbólumok nem konvencionális jelek vagy képzetek, hanem egy világon túli erőnek a közvetítői; ilyen értelemben pedig ezek a szimbólumok nem csupán kifejezői, hanem reális megjelenései az isteni szférának. A mítoszok, rítusok nyelve tehát egy egészen más, a mienktől teljesen különböző világot fejez ki, s hasonlóképpen kudarca van ítélve minden olyan törekvés, amely racionalizálni óhajtja például a vallásos szertartásokat.

A sort folytathatnánk, Kolakowski még számtalan más példával, Descartes, Husserl, Spinoza elemzésével érzékelteti a két megközelítés összeegyeztethetetlenségét; ezeknek részletes bemutatása fölösleges lenne, hiszen lényegében semmi újjal nem bővítenénk az eddigiekben vázolt gondolatokat.

A bevezetőben már utaltunk arra, hogy a probléma megoldásainak sorában Kolakowski kitüntetett szerepet tulajdonít a misztikus gondolkodásnak. Tény, hogy egy ilyen jellegű hierarchizálás a műben nem szerepel, a miszticizmus pozitív példája azonban mindig fellelhető az éppen tárgyalt kérdés kontextusában. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül (bár szigorú értelemben nincs bizonyító ereje), hogy míg a lehetséges feloldásokat pár oldalban vázolja, Kolakowski egy egész fejezetet szentel a misztikusok Istenfogalmának.

Egyvalamit nyugodtan állíthatunk: minden hibája, következetlensége, végtelensége ellenére a misztikus Isten-tapasztalatban Isten léte és lényege, Egysége és Sokfélesége egyszerre adott, azaz benne Isten visszatér önnön fogalmához, eredeti jelentéséhez. Egyetlen misztikus sem próbálja meg bebizonyítani Isten létét; számára ennél természetesebb dolog nincs, vagy ahogy Kolakowski fogalmaz: a miszticizmus felfogásában az Isten létét igazolni akaró argumentáció éppen annyira értelmetlennek tűnik, mint annak a bizonyítása, hogy a méz édes.

A misztikus tapasztalat egy nem intellektuális, megingathatatlan és közvetlen megismerést biztosít, amely immunis a kritikára; benne Isten létezése, szükségszerűsége, a világmindenség végessége, egyszóval az összes olyan eszme, amely a filozófiai magyarázatban a spekulatív ráció eredményeként jelenik meg, közvetlenül adott. Borges mondja: „A misztikusok arra törekednek, hogy az eksztázis láthatóvá tegyen előttünk egy kerek szobát, egyetlen hatalmas kerek könyvvel, amelynek egybefüggő gerince körben borítja a falat...Ez a kör alakú könyv: Isten.”² Ugyanakkor a misztikus tapasztalat lényegében a Végtelennek a megragadására irányul, s éppen a végtelen fogalmának a megragadhatatlansága miatt lehetetlen az ilyenfajta kijelentéseket a mindennapi nyelvre lefordítani. A vallásos gondolkodás paradoxonainak legfőbb forrása az Abszolút Lény Egysége és az általa teremtett világ

sokfélesége közötti ellentmondás, s bárki, aki megpróbálta feloldani ezt a paradoxont, logikai lehetetlenségbe ütközött. A misztikus gondolkodás meg sem próbálja feloldani ezt a lehetetlenséget, számára ez ugyanis éppen azt bizonyítja, hogy a logika, a racionális gondolkodás csak bizonyos korlátok között érvényes, és hogy a profán jellegű megközelítések Isten valódi lényének vonatkozásában értelmetlenek. A misztikus tapasztalatban az Egységnek és Sokféleségnek az ellentmondása eltűnik, a misztikus egy olyan Istennel kerül közvetlen kapcsolatba, amely mindkét mozzanatot egyaránt tartalmazza.

Téves lenne azt állítani, hogy Kolakowski kijelentései a logikához intézett kihívásként értelmezhetők; csupán arról van szó, hogy miként a logika területén nem igyekszünk állításokat vallásos tapasztalatra való hivatkozással igazolni, úgy a hit tételei sem igényelnek racionális megoldást.

Úgy tűnik tehát, hogy a probléma megoldást nyer; a koherencia-kritérium alapuló filozófiai bizonyosság, valamint a hitből eredeztethető vallásos igazság vélt ellentéte ebben a gondolatmenetben teljesen megszűnik.

A megoldás nem egyértelmű, és nem is törekszik kizárólagosságra. Kolakowski maga ismételtelen hangsúlyozza, hogy mindez a lehetségesnek a szférájában mozog. Ennek ellenére azonban a kör lezártnak tekinthető, elkülönítve, helyesen értelmezve a vallásos nyelvezet, valamint a profán diskurzus érvényességének határait, Isten visszatérhet önnön lényegéhez, jelenléséhez, „arcát újra a világ felé fordíthatja”.

Jegyzetek

¹ Kolakowski, Leszek: Ha nincsen Isten...(Avagy a vallásról, az Istenről, az ördögről, a bűnről és egyéb nyugtalanító vallásbölcseleti kérdésekről). Európa Könyvkiadó. Bp., 1992.

² Borges, J. L.: Bábeli könyvtár. In: A titokban végbement csoda. Kriterion. Buk., 1978. 19.

KÖTŐ JÓZSEF

EGYHÁZI OKTATÁS ÉS KÖZÖSSÉG*

Az állam és az egyház vitája a hatalom birtoklása fölött egyidős az államiság megjelenésével. A szekularizáció nem a modern kor terméke, hanem a hegemoniára törő párhuzamos hatalmak vetélkedésének eredménye. Gyakorlatilag a világuralomra törő világi és egyházi körök csupán az egyaránt keresztény civilizáció elpusztításával fenyegető külső veszedelmek ellen

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

fogtak össze időlegesen, például az egyházi és világi hatalom konfliktusát nem ismerő, vallás és állam azonosságában gondolkodó nem keresztény tanok elleni küzdelmekben. Csakhogy Erdély sajátos történelmi helyzetben leledzett és leledzik. Mikor azt mondom, Erdély, akkor a sajátos transzszilván szellemet és hagyományt kitermelő, 185 évig fennálló fejedelemség korára gondolok. Hegemóniára törő hatalmak között kellett országot, azonosságot megőrző művelődést megtartani.

Erdély fejedelmei országmegtartó erővé tették a művelődést, tudva tudván, hogy a túlerő mindent és mindenkit letiporhat, de a tudás a mindenkori feltámadás záloga lehet. Ilyen történelmi helyzetben nem szekularizációs vitákra, nem az erők megosztására volt szükség, hanem a művelődés intézményesítésére, hogy az országmegtartó stratégiát végre lehessen hajtani. Báthory egyetemalapítása, Bethlen akadémiateremtése, sőt Lorántffy Zsuzsanna és Apafi népiskola-mozgalma csakis a világi és egyházi erők összefogása révén lehetett sikeres; fejedelem és püspök kéz a kézben mentették az országot.

Ez a helyzet a szekularizáció eluralkodásának megakadályozásán túl még egy sajátos jelenséget termelt ki szülőföldünkön: egyik egyház sem vált nemzeti egyházzá, de mindegyik nemzetivé vált. Így lett az öikuménia másik sajátos hagyományává Erdélynek.

Elmondhatjuk tehát, hogy transzszilván kultúránk értékeinek döntő többsége az egyházi szellemi műhelyekben érlelődött. És gondolatmenetünknek ezen a pontján szembetaláljuk magunkat napjaink román társadalmának egyik legvitatottabb jelenségével: a modernizáció folyamatában, a globalizálódás keretében eurokonform társadalmi szerkezetet kellene kialakítani, amelyben világosan szétválnak az állam és az egyház funkciói. Csakhogy mint láttuk, a szekularizáció beépülése az államszerkezetbe más hagyományok szerint történt Nyugaton, és sajátos jegyeket mutat a mi tájainkon. Meg kellene találni a törvénykezés olyan modalitásait, amelyek megoldhatják a modernizáció és hagyomány harmonizálását. Ez egyben esélye is lehet az országnak. Elébe lehetne menni a túlzott szekularizáció nyomán kialakult értékrendvesztésnek, a keresztény erkölcs peremre szorulása veszélyének, amelyek nyomán társadalomromboló hatások sorát észlelhetjük. A keresztény etika beépítése a korszerű társadalomszerkezetbe növelheti a közösség versenyképességét, hiszen az egészséges lelkületű közösség teljesítő ereje nő. Az esély kihasználására éppen napjainkban kínálkozott, kínálkozik lehetőség. Ebben a periódusban tárgyalták/tárgyalják a megfelelő fórumokon a tanügy, a jogtalanul elkobzott javak visszaszolgáltatása és a vallásügy törvényét. Oktatás, vagyon, lelkiismereti és gondolkodási szabadság a kérdés alapdilemmáit érintő fogalmak.

Sajnos a törvényteremtők rabjai a napi politizálás pragmatikus bilincseinek, nem érzékelik a kérdéskör filozófiai, nevelésügyi, gazdasági mélységeit, és félő, hogy elszalasztják egy sajátos modell megteremtésének lehetőségét, amely felfelé ívelő fejlődési ágba helyezhetné az országot.

Vegyük sorba a fogalmakat.

Az egyházak kártalanítása két irányban hathatna felszabadító erővel: a) a magántulajdon szentségének eszméjét statuálná, amely nélkül a piacgazdaság működésképtelen, s bármilyen kompromisszum magát a fogalmat kompromittálja; b) a vagyon visszaszerzése olyan intézmények létezését tenné lehetővé (oktatás, szociális létesítmények, polgárosodást segítő vállalkozások), amelyek a civil társadalommal összefogva működtethetnék azokat a területeket, amelyekből a modern struktúrákban az állam kivonul, kompetenciáit delegálja az ágazat funkcionalitását biztosító szervezeteknek. A hagyományok beépítése a modern törvényhozásba nem mond ellent tehát a modernizációnak. A mindenkori demokráciák szakítópróbája a lelkiismereti és gondolkodási szabadság. Az alkotmányban ugyan garantált ez a jog, de rögtön a korlátozás szférájába kerül, mielőtt a vallásügyi törvény megkísérli bevezetni a nemzeti egyház fogalmát. A demokrácia alapeszméje sérül ezáltal, s analógiás alapon bevezetődik a társadalmi diszkrimináció fogalma, amely kiváló táptalaja lehet a mindenkori totalitarizmusnak. Íme, más vonatkozásban is próbaköve a modern társadalomteremtésnek az egyházakkal való bánásmód.

Az oktatást illetően tényeket vehetünk számba. A 151-es tanügyi törvény hosszú távon megszabja a felekezeti oktatás helyét a tanügyi struktúrában. A törvény intézkedései az elszalasztott lehetőségek fejezetébe iktathatók. Ahhoz, hogy a felekezeti oktatás erkölcs- és kultúrateremtő erejét gyümölcsöztethessük, hárompillérű oktatásról kellene szólnia a törvénynek: állami, magán és felekezeti. Ezzel szemben a 9. szakasz az államilag támogatott felekezeti oktatást az egyházi szakszemélyzet képzésére szűkíti, a laikus struktúrákat pedig a magánoktatás szférájába számúzi. Olyan körülmények között teszi ezt, amikor sem az elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatásának történelmi igazságtétele nem történt meg, sem a fejkvótarendszer nem működik, amely személyre bontva megszabja az egy főre eső költségvetési pénz mértékét, hogy a felekezeti oktatásba integrált tanuló magával vihesse az általa kiválasztott rendszerbe az öt alkotmányosan megillető részesedést.

Ez gyakorlatilag a felekezeti oktatás ellehetetlenítését jelenti.

További aggodalomra ad okot az is, hogy mi fog történni, ha a tanügyi törvényben lehetőségként kezelt anyanyelvű felsőoktatás állami képzési formáihoz fűzött reményeink nem teljesülnek, s ez is a felekezeti vagy magán-szférába szorul vissza? Vajon a magyar nemzetiségű diáktömegek nem az *ingyenes*, a többség nyelvén oktató állam képzési formáit választják majd?

A tanügyi törvény véglegesített formája új stratégiák végiggondolására készlet bennünket. A következő gondolatok a törvénykezésben szerepet játszó köztisztviselők számára kívánnak alternatívát felvillantani, támaszt nyújtani a törvényalkalmazás útvesztőiben.

Az első kérdés, amivel szembe kell nézni: a különböző hálózatokban (elméleti, technológiai, vokacionális) gondolkodó tanügyi törvény milyen lehe-

tőségeket nyújt, hogy a felekezeti oktatás ne szűküljön mindössze a vokacionális szférára (csupán az egyházi szakszemélyzet képzésére), hanem kulturális értékteremtő erejét gyümölcsöztetve valamennyi hálózatban indíthatson képzési formákat? Fel kell figyelnünk a 9. szakasz ama kitételére, mely arról szól, hogy ugyancsak az államilag támogatott képzési formák között szerepel az egyház szociális, missziói és intézményes tevékenysége biztosításához szükséges szakemberréteg taníttatása is. Ez gyakorlatilag lehetővé teszi különböző profilú osztályok indítását valamennyi hálózatban. Megítélésünk szerint ez a szemlélet kiterjeszhető az oktatás minden fokára, tehát az egyetem előtti és az egyetemi képzés formáira is. Csakis a törvényalkalmazás eme formájával érhető el, hogy feltámaszthassuk az erdélyi felekezeti oktatás kultúrateremtő hagyományait.

Megszülethettek volna-e a régi magyar dráma egyetemes értékei, a csíksomlyói passiójátékok a ferences rendi iskola nélkül? Körösi Csoma Sándor talentuma vajon nem veszett volna el a székely település és Dardzsiling között az egyházi iskolahálózat nélkül? Apáczeit milyen erkölcsi erő kényszerítette volna, hogy a karteizianizmus apostolaként szülőföldjén anyanyelven hirdesse az ésszerűség szülte tanokat, ha nem a felekezete által működtetett iskola megváltó erejébe vetett hite vezérelte volna útjain? Márton Áron miért érezte vajon életműve fő elemének hívei iskoláztatásának gondját, s miért tekintette az erdélyi magyar közösség egybetartása és megmentése modus vivendije biztosítójának a felekezeti iskola működtetését?

Hadd ne sorjázzuk tovább a kérdéseket. Ha van ma a romániai magyar társadalomban közmegegyezés valamiben, nézetem szerint az a felekezeti oktatásban pregnánsan jelentkezik. Kultúránk szegényebb, közösségünk versenyképessége gyengébb lenne az egyházi tanintézetekben rejlő lehetőségek nélkül. Nálunk 1989 után kezdtek újjászerveződni a felekezeti iskolák, és még nem sikerült önálló személyiségű intézményeket létrehozni, amelyek szellemiségét egészében a működtető egyház határozza meg. Annak ellenére, hogy befogadó iskolákban működnek, kiszolgáltatottjai az állami hatóságok packázásainak, mégis kimutatható az a tudás- és emberi minőségjobblet, amellyel a felekezeti oktatás végzettjei rendelkeznek. A szociológiai felmérések máris ezt igazolják. Bizonyított tény, hogy a felekezeti oktatás mindenkoron és mindenhol az elittermelés szellemi műhelyeit hozta létre.

Közérdekű feladat tehát ennek a hálózatnak a hazai felfuttatása is, hiszen kisebbségi közösség csak elitközösséggként létezhet. Közképviseletünk feladata, hogy létrehozza minden szférában azokat a törvényes rendezési kereteket, amelyek az ezredvégen is megéltetik a modernizációt ösztönző hagyományokat.

A VALLÁSOS NEVELÉS LEHETŐSÉGEI*

Az iskolai vallásos nevelés tagadhatatlanul sok lehetőséget nyit meg, akár az iskola, akár az egyházak nézőpontjából közelítjük meg. Az iskolai nevelés számára hiánypótló jellege miatt is fontos lehet, hisz annak ellenére, hogy az iskola az oktatáson-képzésen túl elméletileg kellő fontosságot tulajdonít nevelő feladatának is, sőt ma már elképzelhetetlennek tartja a nevelés és oktatás szétválasztását, mindannyian tudjuk, hogy az iskola intézménye a deklarált, felvállalt nevelési feladatokat nem tudja megnyugtatóan megoldani. Ez a bevallott vagy rejtett kudarcérzet legtöbbször olyan meddő vitákhoz vezet, amelyek során az iskola a családra, a család az iskolára próbálja áthárítani a felelősséget.

Ebből a nézőpontból az egyházak jelenléte az iskolában minden bizonynyal némi megkönnyebbülést jelent, és azt a kimondott vagy ki nem mondott elvárást is (az iskola, a szülők részéről), hogy részt vegyenek a nevelésben, s ezzel egy időben részt vállaljanak abból a felelősségből is, amit pillanatnyilag mind a család, mind az iskola a tanácstalanság, esetleg a tehetetlenség, a lelkiismeretfurdalás kíséretében él meg. Az elvárás súlyával szemben az egyházakat felkészületlenül érte még az a látszólag egyszerű kihívás is, hogy az iskolán kívüli valláserkölcsi nevelés az eddig megszokotthoz viszonyítva teljesen más intézményes közegbe került.

Ebben a helyzetben két kézenfekvő lehetőség adódott: a hajdani egyházi oktatás hagyományainak felélesztése, illetve az iskola jelenlegi életéhez, szokásrendszeréhez való igazodás. Tapasztalataim szerint a valláserkölcsi nevelés még mindig az identitáskeresésnek ebben a szakaszában van, és úgy tűnik, hogy pillanatnyilag több-kevesebb eltéréssel azon az úton halad, hogy státusát tekintve a többi iskolai diszciplínához igazodjék, azaz a többi tantárggyal egyenrangúvá váljék. Ez a tantárgyasulás azonban az iskolában jelenleg érvényes vagy uralkodó tanítási modellhez való igazodást is jelent(het)i, ami némi egyszerűsítéssel és sarkítással azt eredményez(het)i, hogy olyan tantárggyá váljék/válhat, amely elsősorban a vallással kapcsolatos ismereteket sajátíttatja el a tanulókkal. Azaz: minden lehetőség adott arra, hogy a valláserkölcsi nevelés elnevezésétől és szemléletétől elidegenült információközlő és –feldolgozó tantárggyakká merevedjék. Hogy ez nemcsak sejtés, elég a megnevezés ki-forratlanságára gondolnunk. Amióta a róla való beszélés szélesebb körben elterjedt, több, látszólag szinonim elnevezést használunk: vallásoktatás, hitoktatás, valláserkölcsi nevelés.

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

Ha közelebről szemügyre vesszük, hogy mit is fednek ezek a fogalmak, kiderül, hogy nem aprólékoskodás tisztázni a névadás kérdését. Anélkül, hogy belebonyolódnánk a vallás és a hit definiálásába, jól megmutatkozik, hogy, mennyire szűkíti az előbbi fogalmakat az, ha az oktatás vagy a hagyományos értelemben vett nevelés nézőpontjából közelítjük meg őket. Oktatni a vallást jelentheti az is, hogy a vallással kapcsolatos ismereteket tanítjuk, esetleg erkölcsi normarendszert tanítunk, de nehezen elképzelhető, hogy a vallás mint érzelmi állapot, hit, világnézet oktatható, verbális szinten megtanítható. A vallásoktatás ebben az értelmezésben azon pedagógiai szemléleten, hiten alapszik, hogy az ismeretek egy bizonyos, jól kiválasztott rendszerének mint tanítandó tananyagnak a feldolgozását, elsajátítását követően kialakul az elvárt tudatú és elvárt világnézettel rendelkező egyéniség, azaz a megtanított és megtanult ismeretek mintegy állandósult programként beépülnek a személyiség tudatába, ami által az egyén a tartalmakban foglalt nézetek, elvek, normák által szabályozott személyiséggé fejlődik, kialakulnak a képességek, a tudat, az elvárható magatartás. Ezzel szemben a vallás-erkölcsi nevelés vagy a vallásos nevelés épp azáltal, hogy a nevelés, akár csak a vallás, a személyiség egészét érinti, kitágíthatja a lehetőségeket anélkül, hogy kizárná vagy mellőzné az ismereteket (a későbbiekben, mint látni fogjuk, a „nevelés” is új tartalommal telítődhet).

Nézzük meg közelebről az eddigiekben felvetett kérdéseket. Az, hogy az egyház, illetve a vallás-erkölcsi nevelés iskolai helyét, identitását keresi, előnynek tekinthető. Abban az értelemben, hogy szemléletileg, tartalmilag teljesen új alapokról indulhat, s nem kényszerül arra, hogy valamely elavult és megkövesedett szokásrendszert mint fejlesztést gátló tényezőt magával cipeljen, vagy lényegétől eltérő szerepeket vállaljon magára. Másrészt épp azokat a negatív tapasztalatokat (tévedéseket) hasznosíthatja és elkerülheti, amelyekkel az iskola küzd, akár amiatt, hogy nem ismeri fel, akár amiatt, hogy felismeri és tudatosítja ugyan, de épp a szemléletváltás és irányváltás nem könnyű útjait készíti elő.

Kezdhetjük a negatív tapasztalatok tudatosításával. A jelenleg érvényben lévő oktatási modell általában abból indul ki, hogy felvázolja azt a nevelési eszményt, azt az emberideált, amely a nevelés-képzés számára egyfajta irányvonalat jelent. A nevelési eszmény nevelési célokká és feladatokká íródik át. A gond ott kezdődik, hogy a jelenlegi tantervek és tervdokumentumok az általános nevelési és részcélok mellé a konkrét, tematikus tananyagot sorolják fel, tehát a megtanítandó tananyagot mellékelik. Azaz: megjelölik a célokat, de a célokhoz vezető utat nem tervezik meg. A dolgok jobb megértése érdekében találunk ki egy fiktív példát. Tegyük fel, hogy a vallás-erkölcsi nevelés egyik általános nevelési célja az önismeret, az öntudatos és felelősségteljes magatartás, a helyzetfelmérésre és a döntésre való képesség kialakítása (kialakulásának segítése). Tegyük fel azt is, hogy ehhez a fejlesztési feladathoz a tanterv a tematikusan felsorolt tananyagot rendeli mellé: például lelkiismeret, szabad akarat, az erkölcsi jellem stb. A példák egymás

mellé helyezéséből is látszik, hogy mennyire esetlegessé válik a cél, hisz a tananyag megtanítása nem jelenti egy az egyben az adott képességek kialakulását is. Magyarán, semmi biztos nincs arra nézve, hogy ha tudom szöveg-szinten a lelkiismeret meghatározását, fajait stb, attól lelkiismeretesebb lesznek. Az általános cél és a hozzá rendelt tananyag azt a hitet termeli újra, hogy az ismeretek elsajátítása majd valamikor a személyiség fejlődéséhez, megváltozásához vezet. Átírva ezt a valláserkölcsi nevelés nyelvére, azt jelenti, hogy a vallási vagy erkölcsi ismeretek elsajátítása az önismeret, az öntudatos és felelősségteljes magatartás stb. kialakulásához vezet. Vajon így van ez?

A válaszkereséshez hosszabb kitérőt kell tennünk. Az emberi nem fejlődésében lényeges változást eredményezett az, hogy a család, a szűkebb és tágabb környezet életmódjából, szokásrendszeréből kiolvasható szabályokhoz, elvárásokhoz való igazodás, azaz a megéléssel, a cselekvéssel együttjáró tapasztalati tanulás kiegészült a szándékos szöveg tanulással. Gondoljunk csak a szent szövegek szó szerinti megtanulására és arra, hogy a szakadatlan ismétléssel megvalósuló szöveg tanulást által a szövegek tartalmának megfelelő szilárd fogalmi szintű világtudat, világnézet alakult ki (természetesen ennek a rögzítését és megélését túlvilági és valóságos szankciók erősítették). (Nagy József: *Tanterv és személyiségfejlesztés*. Educatio, 1994. 3. 367.) Azóta azonban valami történt. Nagymamám ma is el tudja mondani vallása alaptételeit a kátéból, én már nagyon nehezen idézem fel az alapvetően fontos részeket, a mai tizenévesnek pedig feltehetően a konfirmálás után rövid időre törlődik a memóriájából. Végiggondolható az is, hogy vajon a megélést tekintve hárunk közül kinek a tudatába épült be leginkább „állandósult programként”, belső imperatívusként az, amit annak idején megtanult?

Az okokat nyilván keresnünk kell, mert a tartalmi elsajátítás ma is uralkodó, sok esetben kizárólagos tanulási módszer. Viszont számolnunk kell azzal, hogy ez a módszer csak igen korlátozott terjedelmű szövegekbe foglalt tudás esetén lehet eredményes. A robbanásszerűen gyarapodó információ, az emberiség által felhalmozott tudásanyag „kicsiben” iskolai tantárgyakká íródott át, és a mai gyermeknek az információk, az ismeretek egész halmazával kellene megküzdenie. A megértő tanulás határait messze túllépő felhalmozott tudásanyag elsajátítása könnyen gépiessé válhat, és egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy ez a tudás, ahelyett, hogy a személyiségfejlődést elősegítő fogalmi szintű szabályozóvá alakulna, inkább egyre jobban szétöredezik, összefüggéstelen ismerethalmazokká, töredékekké esik szét. Ahelyett, hogy elősegítené a pozitív attitűd és szokásrendszer kialakulását, tájékozatlanná, bizonytalanná, intellektuálisan közömbössé teszi az információmennyiséggel megküzdeni nem tudó gyermeket.

A jelenséget jól látatja az alábbi összegzés: „*A személyi kompetencia* (önmagunk fenntartását, stabilizálását, védelmét, ellátását, fejlődését szolgáló tapasztalat és tudás készleteinek rendszere, amely kiegészül a szociális kompetenciával, amely alapja a szűkebb és tágabb közösséget, a társadalmat

szolgáló viselkedésnek) tudati alapja a strukturált világtudat (világkép) és éntudat. A nyelvnek köszönhetően a fogalmi ismeretek meghatározott mennyisége feltehetően önszerveződő folyamat eredményeként, a személyiségfejlődés öröklött lehetőségének realizálódásaként létrehozza az értelmező tudat kényszerű kialakulását mint a személyiség fogalmi szintű szabályozóját. E fejlemény kezdetei a természeti népek szájhagyománnyal átszarmaztatott világmagyarázataiban, eredetmondáiban érhetők tetten, amelyekben a világ keletkezéséről, működéséről, a törzs, az ember eredetéről, az ember és természet viszonyáról, a viselkedési normákról ismeretek, elképzelések, hiedelmek készletei épültek átfogó rendszerré, a viselkedés szabályozásához hozzájáruló tudattá. Az írásbeliséggel a világmagyarázatok dogmákká rögzültek, a tudományok fejlődésével pedig mára az egyes emberek számára áttekinthetetlen ismerethalmazzá váltak. Ennek következtében a felnövekvő generációk számottevő részében nem alakul ki a viselkedés szabályozását segítő értelmező világtudat és éntudat. Ennek hiányérzete táplálja a legkülönbözőbb szekták, misztikus világmagyarázatok burjánzását.” (Nagy József 1994. 377)

Az eddigi gondolategység alapján néhány kérdést kell feltennünk önmagunk számára. Az iskola jelenlegi információtelíttségében jó megoldás-e, ha a vallásról tanított ismeretek kerülnek a figyelem előterébe? Nem öncsalás-e azt feltételezni, hogy a vallásismeret és az erkölcsi normarendszer ismerete önmagában viselkedésszabályozó funkcióval bír? Eredményes-e, ha a kiindulópontunk az, hogy melyek a legfontosabb bibliai, erkölcsi, hittani stb. ismeretek, amelyeket feltétlenül meg kell tanítani? Eddigi felismeréseink birtokában milyen szemléleti alapról kell elindulnunk?

A válaszkeresés a vallásos nevelésről szóló beszélgetések egész sorát indíthatja el, én csupán az utolsó kérdéssel kapcsolatos útkereső gondolataimat osztanám meg az olvasóval, mert úgy vélem, hogy itt mutatkozhat meg az a lehetőség, amely túlmutat azon, hogy ez a „tantárgy” pusztán az oktatás és nevelés hiánypótló eszköze lehet. Magából a vallásból és vallásosságból indulok ki, és nem valamely sémára gondolok, azaz: nem hiszem, hogy a vallásosság pontos ismérvei és határai megszabhatók, és a nevelésnek el kell jutnia a vallásos ember tulajdonságjegyeinek kialakításához, s ha eljut ide, célba ért, és munkája lezárható. A végcél helyett a vallásosság nyitott és nem véges folyamata kínálkozik, mint egyre újabb helyzetekhez, feltételekhez alkalmazkodó, változásra kész tudás, érzelmi állapot, attitűd, viselkedésforma. Ennek a folyamatnak az állandó megújulása mutatkozik meg abban is, hogy az Istennel való találkozás lehet egyszeri vagy véletlenszerű vallásos élmény, de ez csak akkor válik élővé, ha az élményeket megéltéző egyén énjének teljes érintettsége révén képessé válik a folyamatos, egyre megújuló belátásra, megtérésre, azaz, ha Isten jelenléte nem különleges vagy véletlenszerű alkalmakhoz kötődő élmény, hanem a mindennapokban ott lévő jelenvalóság.

A vallásos nevelés segítheti ennek (a többek között viselkedésszabályozó funkcióval is bíró) én- és világtudatnak a kialakulását (azért csak segítheti,

mert öncsalás nélkül nem állíthatja biztonsággal magáról, hogy kialakítja, másrészt ezek természetüknél fogva sem lezárhatóak), olyan jellegű önmegértéshez, létértelmezéshez teremthetne feltételeket, amely vallásos vonatkozásban egyénenként azt jelentheti, hogy rá- és rábukkanok arra a többre, arra a másra, amely felette áll lelki és szellemi képességeimnek, de valamilyen módon mégis működtetni tudja azokat. Mi az, amit eme nagyon személyes és egyénenként nagyon változó megélés lehetőségének érdekében a vallásos nevelés megtehet anélkül, hogy elcsúszna az üresjáratú deklarációk csapdájába? Úgy gondolom, hogy ez nem lehet több (vagy kevesebb), mint a *vallásos tapasztalatszerzésnek a segítése*, annak a tapasztalatszerzésnek a bejárása, amely értelmileg és érzelmileg ráhangolja, beállítja a gyermeket (és a gyermeket tanítót) arra, hogy nyitottá és képessé váljék a hitélmény megélésére. A részvételt ebben a tapasztalatszerzésben az érzelmi és intellektuális élményszerűség motiválhatja (épp ezeket a „tanulási” helyzeteket kínálhatják a vallásórák), amely folyamatos válaszkérés lehetne olyan eleve adott emberi szükségletekből fakadó kérdésekre, igényekre, mint a vallási élményszükséglet, Isten keresése, erkölcsi motiváció, valamely közösséghez való tartozás. (Mindezek viszont lényegüktől elidegenednek, ha direkt módon taníthatónak véljük, vagy valamilyen formában rákényszerítjük valakire.) Nincs igazi tudásszerzés megfelelő lelki ráhangolás, érzelmi beállítódás, érdeklődés nélkül, de tudás és tapasztalat hiányában nincs elegendő cselekvésre készítő indíték sem. Ebben a tanulási folyamatban a transzcendenciával való találkozás igénye (ennek az igénynek a felkeltése) összetevődik a tudásszerzéssel. Ez a tudás nem az ismeretek elsajátítását, még csak megismerést sem jelenthet. Azaz: a bibliaolvasás, az etikai szféra, a hittan területén történő tudásszerzés nemcsak bibliai, etikai, hittani ismeretek elsajátítását, valamely tárgy módszeres megismerését jelenti. Inkább odafordulást, belehelyezkedést a hagyományba, aminek számunkra, a gyermek számára is van üzenete. Ez a tudásszerzés és motiváció (a tudás és a motiváció készleteinek egyre bővülő, megújuló rendszere a folyamatban) állandóan újratermeli és táplálja a hitet, a személyes értelmileg és érzelmileg támogatott döntést, az elfogadást, és ennek eredményeként azt a cselekvésigényt, amely a vallásos tudáshoz és érülethez igazított életformában, a hit megélésében realizálódik. Ez azt jelentheti, hogy miképpen alkalmazzuk önmagunkra mindazt a tapasztalatot és tudást, amelynek birtokában vagyunk. Ez az egyik lehetséges iránya annak az útnak, amelyen a vallásos nevelés elindíthatja a gyermeket. Itt ezen a ponton - a transzcendencia rendjéhez igazított cselekvésekben - találkozunk azzal a lehetőséggel, amelyet vallásos attitűdnek nevezhetünk és ami nem más, mint Isten jelenvalósága a mindennapokban. A vallás erkölcsi nevelés mint vallásos tapasztalatszerzés egy szelete, egy szakasza lehet annak az útnak, amelyen a megismerhetetlen határtapasztalatának tükrében önmagunkat és a létet próbáljuk megérteni.

TONK SÁNDOR

A KERESZTÉNY ISKOLA AZ ERDÉLYI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBEN*

Az 1989-es változást követően csaknem a semmiből és igen gyorsan alakultak újra a különböző történelmi egyházak, felekezetek tanintézetei. Olyan tény ez, melyet nem kell bizonyítani. De annál inkább magyarázni, megérteni, mi az oka annak, hogy a negyvenéves kommunista diktatúra, az 1948-as tanügyi reform minden korábbi iskolai hagyományt eltörlő intézkedései után, miközben az egykori felekezeti iskolák, a nagy hírű kollégiumok, gimnáziumok végzettjei nemzedékeinek sorai is nagyon meggyérültek, még mindig élő volt az igény, élő volt a vágy: újjáteremteni azt az iskolatípust, amely évszázadokon át jelen volt az erdélyi társadalom életében, és a mindenkori kritikák ellenére sikerrel látta el feladatát, nevelt öntudatos keresztény, közösségükhöz ragaszkodó művelt embereket, tudósokat. Kellett lennie valami olyan erőnek ezekben az iskolákban, amely – felülemelkedve az emberi élet végecséjén – egybekapcsolta az egymást követő nemzedékeket, felvértezte őket tudással, olyan erkölcsiséggel és nem utolsósorban hittel, ami halhatatlanságot biztosított számukra. Keresve ennek az okát, bármennyire is furcsán hangzik ez sokaknak, bármennyire is idegen ez szekularizálódó világunk hitetlen nemzedéke számára, a hagyományos erdélyi iskoláknak a keresztény jelleg biztosította az időtlenséget, a minden időben való feltámadást. Ez volt az a fundamentum, amelyre 1922-ben Bethlen Gábor enyedi kollégiuma fennállásának 300. évfordulóján a költő, Áprily Lajos (*A Fejedelemhez*) utalt az iskolaalapító fejedelem emlékére írt versében:

*„Szent kincseidből hányszor nem maradt más,
csak multra emlékeztető romok,
hányszor torzulva dermedt az ürbe
villámsújtotta béke-templomod!*

*De tűz kilobbant, villám elvihartzott,
ritkult szívekben megfakult a gyász,
s az új tavasszal új vetéseidben
hitet termett a győzelmes kalász.*

*Az újrakezdés vakmerő reménye
legyőzte itt az ostromló halált,
s daccal vágott a mindig új jövőnek
Fejedelem, a fundamentum állt!...*

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

Erdély múltjában, városokban és falvakon, a különböző népi, nemzeti, felekezeti közösségek életében mindenkori szoros összefonódott az iskola és a templom, a keresztény élet és a nevelés, az oktatás ügye. Így volt ez Európa más tájain is, de kevés olyan térsége van földrészünknek, mint Erdély, ahol ez a sorsközösség fennmaradt akkor is, amikor a polgárosulás nyomán az iskola a polgári társadalom ügyévé vált, kikerült az egyház irányítása alól. Mifelénk a kis etnikai csoportok létének és még inkább létbizonytalanságának következtében fonódtak az oktatás és a hit között erős, elszakíthatatlan kötelékek olyan korokban, mikor csak az Ige szólt anyanyelven és a templom volt a nemzeti öntudat nevelő iskolája. Hit és tudás, szellem és lélek szoros kapcsolatában épült az egyház a tudást védelmező bástyává, és lett az iskola az egyház „jövőt szolgáló virágoskertjévé.”

Apáczai Csere János (1625–1659) a kolozsvári iskolában tartott *Az iskolák felette szükséges voltáról* szóló beköszöntőjében mondotta: „De higgyetek meg, hallgatóim, az egyháznak, sőt az államnak is a kollégiumok az alapjai. Ezek, bizony, ezek ama nagyon kedves folyók, melyek megtermékenyítik az államot és az egyházat. Ezek azok a források, melyekből minden jó fakad az egyház számára, és az emberi életben minden más szervezet számára is. Csak addig szilárdak az egyházak, és nem tovább, míg szívügyüknek tekintik jól szervezett iskolák fenntartását. Ha az iskolák bomladoznak és elpusztulnak, az egyházak is szükségképpen összeomlanak és elsorvadnak. Ezért aki a dicsőséges Isten dicsőségének élémozdítására bölcs és gyümölcsöző gondolatot igyekszik ápolni magában, annak éjjel-nappal elsősorban az iskolákról való gondoskodás járjon az eszébe.”¹

1656. november 20-át írtak, amikor ezek a szavak elhangzottak a reformátusok kolozsvári scholájának auditoriumában. Még látszólag béke volt Erdélyben, de Bethlen Gábor (1613–1629) és az öreg Rákóczi György (1629–1648) egykori virágzó fejedelemsége fölött már sötét felhők gyülekeztek, a vallási türelmetlenség fellobbanása, az önkényuralmi törekvések, a művelődés ügyének mellőzöttsége nyugtalansággal töltötte el az Apáczaihoz hasonló öntudatos értelmiségi hívő lelkeket.

A második szöveg, amelyből idézek, közel három évszázaddal később, 1945. december 20-án keltezett. A második világháború után, a kommunista uralom fenyegető közelségének félelmei között az erdélyi katolikus Egyházmegyei Tanács rendkívüli ülésén mondotta Márton Áron (1938–1980) erdélyi püspök: „Nem vallásos ember mondása, de nagyon igaz: »Az iskola ha nem templom, akkor barlang.« A jövő alakulásáért mindannyiunkat terhel a felelősség, a szülők bizalma és a történelmi feladat együtt és egyformán azt kívánja, hogy iskoláink templomok legyenek. Szent helyek, ahonnan a nevelés papjainak szerető gondozása alól valláserkölcsei vértességgel és a szolid tudomány és szükséges ismeretek teljes fegyverzetével jól előkészített nemzedékek indulnak útnak, hogy az elveszített nemességet visszahódítsák az emberiség számára. Nem tudhatjuk, hogy a jelenvaló nehézségekhez még milyen nehézségek jönnek a jövőben. Kitartásra, helytállásra, türelemre és

áldozatvállalásra mindenesetre szükség lesz... Isten segítségével bízva, hittel és reménnyel nézünk szembe a feladatokkal”²

Időben egymástól nagyon messze, más-más történelmi helyzetben hangzottak el a puritanizmusnak elkötelezett kálvinista Apáczai és a buzgó katolikus egyházfő, Márton Áron szavai. De közös mindkét beszédben az egyházat, népet, nemzetet féltő, gondoskodó szeretet, a keresztény iskolák ügye melletti elkötelezettség, valamint a jövőbe vetett töretlen hit, mellyel az oktatás, a nevelés ügyét az egész közösség gondjaira bízták. Három évszázad távolából is egybecsengenek szavaik, jelezvén azt, hogy az erdélyi iskolázás fejlődése az elmúlt évszázadok folyamán egységes, töretlen folyamatot jelentett, amelyben az elődök erőfeszítései fektették le azt az alapot, melyre a jövő nemzedékek számára emeltek tartós épületet a mindenkori kortársak.

Közel ezer esztendőre tekint vissza az erdélyi iskolázás múltja. A kereszténység felvételével, a magyar egyház- és államszervezet kiépítésével egy időben szerveződtek az első, a lelkipásztori utánpótlás nevelésére hivatott iskolák. Szent Gellért nagyobb legendájából tudjuk, hogy Gellért püspök idejében Marosváron a csanádi püspökség megalapításával egy időben (1030 táján) Walter mester vezetésével iskola is működött. A magyar művelődés, a tudás, valamint az egyház élete szoros egységben alakult a középkor századaiban. A tanult ember egyet jelentett a klerikussal, s az iskola is hosszú századokon át, kizárólag az egyház szolgálatában, az egyházi társadalom utánpótlását nevelve teljesítette be küldetését. Ezen szolgálat közben – általános európai jelenség ez – a tudás, a *Studium* lassan felnőtt a keresztény világot igazgató egyházi és világi hatalom, az egyházat megjelenítő papság, a *Sacerdotium* és a világi hatalmat jelképező császárság, az *Imperium* mellé.

Igen nagy nyereséget jelentett az erdélyi középkori iskolázás számára az a tény, hogy kialakulásának kezdeténél, az első iskolák megszervezésénél külföldről, Nyugat-Európa tájairól érkezett klerikusok is segédkeztek. Így történt ez a csanádi püspökség székhelyén, és így történt a megtelepedő különböző szerzetesrendek (előbb a bencések, premontreiek, ciszterciek, majd a domonkosok, ferencesek és egyéb más rendek) kolostori iskoláiban is. Míg kezdetben a kolostorok falai között folyó oktatómunka eredményeként formálódott a középkori értelmiségi társadalom, az írni-olvasni tudás terjesztésében, a világi írástudás formálásában a vezető szerepet idővel a világi társadalom felé nyitottabb székesegyházi iskolák vették át. Gyulafehérvár, Várad, Csanád székeskáptalanjai mellett működtek a Mohács előtti időszak legfontosabb tanulmányi központjai a mi tájainkon. Viszonylag kevés adat szól a székesegyházi iskolákban zajló nevelőmunkáról, annyi azonban bizonyos, hogy annak szellemiségét kereszténysége határozta meg. Úgy tűnik, hogy ezen iskolák vezetői, tanárai, főntartói már arról is gondoskodtak, hogy tehetségesebb növendékeiket a külföldi tanulmányokra főkészítsék és elindulásukat elősegítsék.

Erdélyben ugyanis a középkor korai századaiban egyetem nem működött. A magasabb műveltség megszerzésére törekvő fiatalok ezért indultak a tá-

voli közép-, nyugat- és dél-európai tanulmányi központok felé, iratkoztak be a kor neves universitásainak valamelyikére. Több mint két és fél ezer erdélyi peregrinus (külföldön tanuló diák) nevét őrizték meg a források³, tanúsítva azt, hogy sokan voltak azok, akik fáradságot nem kímélve rótták Európa országútjait, teremtettek kapcsolatot Erdély és az európai civilizáció nagy központjai között.

A városi élet fellendülése új feladatok elé állította az iskolát. A polgári társadalom a 14. századtól fogva Erdélyben is új művelődési igényekkel, új művelődési eszményekkel lépett fel, és világiasabb, gyakorlatibb ismeretanyag átadására ösztönözte, készítette a már korábban is fennálló plébániai és az újonnan alakuló városi iskolák oktatóit. Az első városi iskoláink az egyház irányítása és felügyelete alatt a nagyobb városokban (Brassó, Szeben, Kolozsvár, Segesvár, Nagybánya, Beszterce) jöttek létre, és bennük a 15. században már gyakran egyetemet végzett mesterek keze alatt a tanulók az ún. „hét szabad művészet” (septem artes liberales) gyűjtőnév alatt egybefoglalt tananyagba is betekintést nyerhettek.

A középkori magyar államnak – a mohácsi csatavesztés (1526) utáni – széthullása, a jelentkező új szellemi mozgalmak, a reformáció, az alakuló önálló erdélyi állam ismét új erőfeszítésre készítette iskoláinkat. A 16. század első negyedében lezárult az erdélyi iskolázás múltjának első nagy, középkori szakasza. E korszak egyenlegét megvonva az eredmény pozitív. A városi és falusi iskolák tucatjai jöttek létre, alkották azt az iskolahálózatot, amely zökkenőmentesen állította át az egész nevelésügyet a reformáció korának szellemi, vallási küzdelmeinek szolgálatába. Másfelől a külföldi egyetemjárás, a *peregrinatio academica* meghonosodása és állandósulása biztosította azt a szellemi kapcsolatrendszert, amely Erdély oktatásügyét végérvényesen az európai modellhez igazította.

Iskolatörténetünk második korszaka a reformációval kezdődött el. Hangsúlyozni szeretnénk azonban – anélkül, hogy a reformáció egyháztörténeti és a reformátorok hitbeli buzgalmának korszakos jelentőségét mellőznénk –, hogy a reformáció művelődéspolitikája, iskolai programja csak általánosította azt, amit az előző korszak megalapozott. Minden bizonnyal sokkal hosszabb időt vett volna igénybe a reformátorok oktatási, nevelési törekvéseinek az életbe ültetése a már korábban meglévő iskolák, oktatási intézmények nélkül. A reformáció korának oktatási sikere arra a fundamentumra épült, amelyet a középkor egyháza teremtett meg.

Luther Márton 1520-ban és 1524-ben kelt röpirataiban a világi hatalom kötelességévé tette az iskolák felállítását és istápolását. És a magyar reformátusok 1562. évi debreceni hitvallása is ugyanebben a felfogásban tette a magyar világi hatalmasságok feladatává, hogy „az akadémitákat és iskolákat, melyek az Ige veteményes kertjei, az ország közjódelmeiből gondozzák.”

Erdélybe az 1520-as évek végén érkeztek meg a reformáció tanításai. Johannes Honterus, Brassó városának szülötte 1532-ben Luther svájci követőinek eszméitől áthatva tért haza külföldi tanulmányaiból. Nyomdát alapí-

tott, kidolgozta a születőben lévő szász evangélikus egyház alaptételeit, majd 1544-ben átszervezte szülővárosának iskoláját humanista-reformatori szel-
lemben. Értékes erdélyi tradíció kezdetét jelezte, hogy ezt a szász iskolát a
16. században szívesen keresték fel, látogatták a magyar fiatalok.

Amikor Honterust 1544-ben brassói lelkipásztorrá választották, ugyana-
zon évben lett a kolozsváriak első papja egy bizonyos Caspar Helth, Luther
tanainak lelkes hirdetője. Szász volt ő is, de híveinek nagyobb része már
magyarul kívánta hallgatni az Igét. Prédikált tehát magyarul, fordított, írt,
nyomtatott egyházi és világi irodalmat magyarul, míglén nevét is magyaro-
sította Heltai Gáspárra.

Kolozsvárt kezdődött az erdélyi magyarok reformációja. A példát azon-
ban hamarosan követte Torda, Dés, Marosvásárhely polgársága, a városok és
falvak népe. 1548-ban a tordai országgyűlés törvényben mondta ki, hogy Er-
dély valamennyi lakosát meg kell hagyni korábban elfogadott (római vagy
lutheri) hitében. Gyorsan terjedtek a reformáció tanai Erdélyben, és ez hama-
rosan éreztette hatását az iskolák életében is. A melanchtoni sapiens et
eloquens pietas, a bölcs és ékesen szóló hitre való tanítás gyökeret eresztett a
hazai talajban. Az erdélyi rendek pedig – minekutána azon aggodalmuknak
adtak hangot, hogy a megfelelő oktatás hiányában az ifjúság erkölcsé meg-
romlott – 1557-ben Tordán törvénybe iktatták, hogy a reformáció idején
megszüntetett szerzetesrendek váradi, kolozsvári és marosvásárhelyi klast-
romaiba iskolákat állítsanak fel. Az újonnan alapított iskolák mellett azon-
ban továbbra is működtek a nagy múltú iskolaközpontok: így a gyulafehér-
vári iskola is, amely 1568-tól fogva az unitáriusok irányítása alatt állott, és
amelynek egyetemmé fejlesztését már János Zsigmond választott király is
tervezte.

Az írásos feljegyzések szerint a 16. század utolsó harmadában és a 17.
század első felében szinte gomba módra szaporodtak a városi és falusi isko-
lák, az ún. *triviális* iskolák és a nagy kollégiumok leányiskolái, az ún. *parti-
kuláris* iskolák.

A protestáns iskolázás Erdélyben az önálló fejedelemség történetének
fénykorában, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György országlása idején ért fej-
lődésének csúcsára. 1622-ben az országgyűlés törvénybe iktatta a *Collegium
Academicum*, egy gyulafehérvári főiskola alapítását. A fejedelmi támogatás-
nak, valamint az egész erdélyi protestáns társadalom összefogásának köszön-
hető, hogy a 17. század végén Erdélyre zúduló sok nyomorúság olyan iskola-
hálózat birtokában érte a protestáns magyarságot, amely a poraiból újjáéledő
főnixmadárhoz hasonlóan tudott megújulni, átvészelte a török–tatár hadak
pusztításait, a Habsburg-hatalom berendezkedésével járó megrázkódtatás-
okat.

A fejedelmi Erdélyt a magyar köztudat a protestáns iskolázás klasszikus
földjeként tartja számon. Valóban a tanintézetek, a bennük tanulók felekezeti
hovatarozása azt mutatják, hogy a 17. században az erdélyi értelmiségi tár-
sadalom legtekintélyesebb része, a papi-tanítói réteg tagjai túlnyomóan a re-

formátus, unitárius és evangélikus iskolák neveltje és végzettje volt. Jakó Zsigmond azonban arra figyelmeztet Báthory István által 1579-ben megalapított kolozsvári jezsuita egyetemről szóló tanulmányában, hogy „a protestáns Európához fűző művelődési szálak nem takarhatják el előlünk az Itáliával és az osztrák–délnémet katolikus világgal fennállt összeköttetéseket. Ezek ugyan időlegesen meg-meggyérültek, de teljesen sohasem szakadtak meg. A korábbi idők felekezetieskedő nemzedékei kölcsönösen sajnálkozhattak az erdélyi magyarság vallási megosztottságán, a múlt tárgyilagos kutatójának azonban felül kell emelkednie ezen a szűk látószögön. A történetileg kialakult helyzetet tényként elfogadva azt a jót is észlelnie és értékelnie kell, ami ebből a helyzetből az önmésző testvérharcon túl következett. Mert ugyan ki tagadhatná józanul, hogy az erdélyi magyar művelődést egyaránt gazdagították a katolikusok olasz, osztrák, a reformátusok holland és angol, az unitáriusok angolszász vagy az evangélikusok erős német összeköttetései? Lehetett volna-e ezek nélkül régi művelődésünk olyan sokszínű, életerős, a mindenkori új befogadására kellően érzékeny, mint amilyen volt? Vagy akár mi magunk lehetnénk ilyen előzmények nélkül azok, akik vagyunk? Aligha. Ez a sokszínűség azonban nem egyedül az erdélyi magyar, hanem az itteni román művelődés múltjára is jellemző, tehát erdélyi sajátosság. Az erdélyi románoknak a görög katolicizmushoz kötött Európa- és főként Róma-élményei nélkül ugyanis az egyetemes román művelődés múltja szintén sok értékkel maradt volna szegényebb.”⁴

Érdeme az erdélyi társadalomnak, nyeresége az erdélyi iskolázásnak, hogy ez a sokszínűség igen sokáig sértetlenül fennmaradhatott. Felekezeti iskoláink szellemét általában a vallási és etnikai tolerancia jellemezte. 1798-ban a református Főkonvizisztórium a marosvásárhelyi kollégiummal kapcsolatban nyilvánította ki azt, hogy az iskola „közönséges haszonra van felállítva”, következésképpen látogathatják más felekezeti tanulók is. De e tekintetben egyik erdélyi iskola hatása sem mérhető azzal, amelyet a kolozsvári katolikus líceum gyakorolt a 19. századi román értelmiségi nemzedék arculatának formálásában.

Iskolatörténetünk harmadik korszaka a 18. századtól vette kezdetét. Legfontosabb jellemzői a fejedelemség korában részben elsorvadt katolikus iskolázás újjászervezése, valamint az állami beavatkozás növekedése volt. A megelőző korszakokban az oktatás nem az állam, hanem elsősorban a társadalom, az egyház ügye volt. Mária Terézia (1740–1780) és különösen II. József (1780–1790) uralkodásával kezdve azonban a központi államhatalom mind gyakrabban és egyre határozottabban nyilvánította ki akaratát az oktatást illetően. A beavatkozást a 18. században elsősorban a protestáns felekezetek sérelmezték, majd pedig a 19. század második felében a br. Eötvös József és Trefort Ágoston kultuszminiszterek nevével fémjelzett liberális törvényalkotás korában a román ortodox és görög katolikus hívek iskolai autonómiájukat féltő-védő ellenállásába ütközött. Mind a protestáns, mind a román ajkú ortodoxok és görög katolikusok ellenállása bizonyos mértékig ká-

rosan befolyásolta az oktatás korszerűsítésére irányuló állami törekvéseket, másfelől azonban biztosította a különböző felekezetű és nemzetiségű iskolák fennmaradásához nélkülözhetetlen autonómia fennmaradását. Mert amiképpen Balázsfalva, Naszód, Belényes román ajkú tanárai és diákjai harcba szálltak a magyar állam beavatkozási kísérleteivel, ugyanúgy próbálkoztak a különböző felekezetek magyar iskolái védelmezni körömszakadtáig iskolai autonómiájukat az első világháborút követően a román uralom alatt.

Hogy pontosan mit is jelentett a különböző felekezeti iskolák működése az erdélyi társadalom, nevezetesen az értelmiségi társadalom formálása tekintetében, azt a számok tükrében jól mutatja az általunk összeállított 1839-es esztendőre vonatkozó, az erdélyi különböző felekezeti közép- és felsőfokú tanintézetekben tanuló diákok számát illető alábbi kimutatás:

<i>Oktatási intézmény</i>	<i>Diákok száma</i>
Enyed	
Református kollégium	843
Gyulafehérvár	
Katolikus gimnázium	97
Teológiai szeminárium	70
Nagybánya	
Katolikus gimnázium	205
Belényes	
Görög katolikus gimnázium	82
Beszterce	
Evangélikus gimnázium	200?
Katolikus gimnázium	?
Balázsfalva	
Görög katolikus gimnázium	
Görög katolikus líceum	180
Görög katolikus szeminárium	
Brassó	
Evangélikus gimnázium	?
Katolikus gimnázium	80?
Kolozsvár	
Református kollégium	500
Unitárius kollégium	233
Katolikus líceum	456
Székelykeresztúr	
Unitárius kollégium	112
Csikszereda	
Katolikus gimnázium	288
Székelyudvarhely	
Református kollégium	559
Katolikus gimnázium	83

Szászváros		
Református kollégium		253
Szeben		
Jogakadémia		41
Katolikus gimnázium		169
Evangélikus gimnázium		239
Máramarossziget		
Katolikus gimnázium		35
Segesvár		
Evangélikus gimnázium		247
Marosvásárhely		
Református kollégium		845
Katolikus gimnázium		169
Joggyakornokok (1813)		60
Zilah		
Református kollégium		245
Zalatna		
Katolikus gimnázium (1829)		45
<i>Összesen</i>		6377

Túl a számokon a kollégiumok, a gimnáziumok igazi jelentőségét tanárainak szellemisége, erkölcsi szilárdsága, szakmai felkészültsége, az intézményekben honos valláserkölcsei nevelés, a megbízható alapos tudás, valamint a tanárok által irányított és felügyelt közösséget teremtő diákönkormányzat jelentette.

Hogy pontosan mi is volt az a tanárideál, amelyet oly sok hálás diák örökített meg, most egyetlen kiragadott, kevésbé ismert példával, egy kiadatlan levélrészlettel szeretném bemutatni. 1944 júniusában, a kolozsvári zsidóság deportálásának kezdetén írta meg Tavaszy Sándor azt a kétségbeesett segélykiáltásként hangzó levelét, amelyben beszámol lelki barátjának, Ravasz Lászlónak a Kolozsvárt történekekről, és emléket állít egy olyan kollégiumi tanárnak, aki életével például szolgált arra, hogy mit jelentett abban az időben a kollégium tanárának lenni, mi volt pontosabban a tanárideál. Brüll Emánuelről, a tudós nyelvészről és a kollégium áldott emlékű nevelőjéről van szó: „Ma hurcolták el Brüll Emánuelet, a kolozsvári református kollégium nyugalmazott tanárát, aki egész életét ennek a Kollégiumnak hűséges szolgálatában töltötte el. Egy férfiú, akiben Apáczai Csere János Lelke égett, s aki a szó szoros értelmében minden Istentől nyert adományát ennek a Kollégiumnak adta. Ebben a Kollégiumban nőtt fel, ebben a Kollégiumban szolgált mint helyettes tanár, de nem úgy, mint más helyettes tanárok, akik csupán az eljűk szabott munkakörben dolgoztak, hanem valósággal a Kollégium mindenese volt. Mint nőtlen ember állandóan bent lakott a Kollégium internátusában, s több mint harminc éven át örködött a diákok életén, igénytelen és tiszta puritánus élete folytán, kis fizetéséből állandóan segítette a

reászorulókat, védte, óvta a kis és nagy diákokat mindenféle kísértéstől és bajtól. Ha valaki beteg volt, ápolta és virrasztott mellette. Internátusi és tanári szolgálata mellett évtizedeken át végzett mindenféle irodai munkát, majd gyönyörűen rendezte a Kollégium nagykönyvtárát, a román megszállás alatt, ha baj volt, vagy szükség volt, eljárta a román hatóságokhoz és kitette magát a legmegalázóbb visszautasításoknak. Írásban és szóban örködött a magyar nyelv épségén. Számos cikke és írása bizonyítja ezt az *Erdélyi Múzeumban*, sőt a kolozsvári napilapokban és folyóiratokban. – És most, ezek után, 60 éves korában elveszik tőle az utolsó pengőt, egyetlen ékszerét, acélóráját, s elhurcolják.” Egyetlen, kiragadott példa ez, de vég nélkül idézhetném a kolozsvári piarista, a székelykeresztúri unitárius és bármely más iskola öregdiákjai emlékezésének bőven ömlő sorait.⁵

Hasonlóképpen iskoláink értékes örökségeként hagyományozódott át a múltból az egymást követő diáknemzedékekre, egészen a legújabb időkig, pontosabban az egyházi iskolahálózat 1948-ban történt felszámolásáig, a diákönkormányzat, a *coetusokban* élő diákközösségek léte. Ujfalvy Sándor enyedi diákéveire emlékezve jegyezte fel: „Az intézet tisztán alkotmányos köztársaság lévén, törvény s nem egyes ember szeszélye uralkodott. Hatásköre ki volt szabva [...] születés és vagyoni kasztok helyett nagyobb ész, ügyesség, azaz lelki és testi előnyök gyakorlának fensőbbiséget [...] A tanulók egymás között hanyagságot, rossz tanulást s még kicsapongást is eltűrték, de kényesség, puhaság, élehetlenség, rondaság, különcség, étel-italon kapkodás, gyávaság, férfiatlanság, nélkülözni nem akarás, főleg becsületbe vágó kérdések utáltattak és megvettettek... A közterhek viselése sok előítéletet legyőzött”⁶ Ujfalvy beszámolója, sok más emlékezéshez hasonlóan, részleteiben talán idealizál, de a „diákélet uralkodó kifejezésében hiteles.” A 18. és a 19. század társadalmi küzdelmei, a kuruc–labanc háborúk, az 1848–49-es forradalom ütközeteiben bőven omlott a diákság vére, de helytállottak a kollégiumokban, gimnáziumokban nevelkedett fiatalok az első világháborút követő összeomlás idején éppen úgy, mint a kommunista hatalomátvétel utáni érában. Bizonyítván, hogy ha nem is minden diák vált öntudatos szabadságharcossá, a diákönkormányzat védelme gyakran váltott át az iskolák falain kívül a tirannizmus, a zsarnokság, a nemzeti elnyomás elleni küzdelembe.

Mindezekén túl azonban vitathatatlan, hogy a nagy tanáregyéniségeknek, az önként vállalt fegyelemnek, a diákönkormányzat fennállásának erkölcsi hátteret az iskolák keresztény, hitvallásos szelleme nyújtott. Nemcsak az újkorra, hanem az erdélyi iskolázás egész 1948 előtti történelmére jellemző az, amit László Dezső a következőképpen fogalmazott meg, amikor azt bizonyította, hogy az erdélyi nevelés-oktatás legnagyobb erejét az újabb korokban éppen a kereszténysége jelentette: „Az európai magyarságnak sajátos hivatása van: a nemzetközi, lélek nélküli kommunizmus és a nemzeti sovinizmus Európájában állhatatosan képviselni az igazi, sőt, keresztény európaiságot. Ezt a szellemet ma egyetlen nemzet sem képviseli, pedig Európa és az európai kultúra ennek a szellemnek öntudatos szolgálatában állott és állhat

ezután is. A magyarság történelmi feladata mindig a lehetetlenségek lehetségesítése volt. Ennek az európai tekintésnek kell bennünk azt a hitet fenntartania, hogy nemzetünkre az emberiség mai korszakában még meg nem oldott feladatok betöltésének kötelezettsége vár.”⁷

Hagyománya van tehát a hitvallásos keresztény nevelésnek az erdélyi iskolázás múltjában. Kérdés azonban, hogy képes-e, képesek lesznek-e az újonnan alakult felekezeti iskolák a fentebb mozaikszerűen fölillantott hagyományokat föléleszteni, illetve azokat a mai világ igényeihez alkalmazkodva tovább vinni. Mert ma már azt is látjuk, hogy a kezdeti lelkesedés nyomán újjászerveződő felekezeti iskolák életében sok a buktató, és bizony azok lelkisége, keresztény szellemisége sem érvényesül mindenütt maradéktalanul, mint ahogyan szakralitásuk sem párosul mindenfelé az „életre felkészítő” színvonalas szakmai munkával. Éppen ezért érdemesnek tartjuk hangsúlyozni a historikus-politológus Tőkéczi László figyelmeztető szavaival élve, hogy a „keresztyén hitnek, lelkiségnek és szellemiségnek mindent átható közvetett formában jelen kell lennie a tanári munkában, a diákok életében. Ám ennek külsődleges, kényszerítő formáit, vagyis a látszatot el kell kerülni. A »mennyiségi« vagy formális »teljesítmény«-keresztyénség szektás szintjének erőltetése lehetlenné fogja tenni iskoláink kettős – lelki-ségi és szakmai – fölényének megteremtését.”⁸

Gazdag múlt, értékes hagyományok egyfelől, a mai élet kihívásai, az egyházak felkészületlensége, a felekezeti oktatás közel fél évszázados megszakadásának következményei másfelől azok a tények, amelyek felekezeti iskoláink életét meghatározzák, megnehezítik. Ám a hagyományok értelmes felhasználása, a keresztény oktatói lelkület jelenléte, az igényes szellemi munka légkörének kialakítása azok a feltételek, amelyek éppen a múltbeli tapasztalatok alapján – a továbblépés biztosítékát nyújthatják. Hiszen László Dezsővel együtt valljuk: „Még ma is annyi intézmény, életforma, életlehetőség van kezünkben, amennyinek munkával való megtöltése csodálatos új életfakadást tud jelenteni. Naiv dolog arról ábrándozni, hogy kibújhatunk azokból az életformákból, intézményekből, amelyekben most élünk, és valami egészen újat, valami egészen mást tudunk kezdeni. Az időben való élet ilyen változást nem ismer. Az időszerű nevelés tehát örömmel vesz át minden régi formát, intézményt, örül, hogy neki nem kell ezek megteremtésén fáradoznia, nekikezd az új tartalommal való megtöltésnek. Ha az erdélyi magyarság megbecsülte volna, és új tartalommal komolyan betöltötte volna örökölt kereteit, ma ereje sokkal nagyobb lenne.”⁹

Jegyzetek

¹ Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta, a latin szöveget fordította Orosz Lajos, Bp., 1976, 22.

² P. Szőke János: Márton Áron. Nyíregyháza, 1990. 430.

³ Vö. Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban, Buk., 1979.

⁴ Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Bp., 1997. 267–268.

⁵ Ismét csak két ötletszerűen kiragadott munkára hivatkozunk: Öreg diák visszanéz. Szerkeszti György Lajos. Cluj-Kolozsvár, 1926, A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius gimnázium – 200 éves története. Kolozsvár, 1993.

⁶ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. Kolozsvár, 1941. 96–97.

⁷ László Dezső: A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok. 1929–1940. Szerk. Cseke Péter. Kolozsvár, 1997. 227–228.

⁸ Tőkéczi László: Értelmiségi és gyülekezeti élet. Protestáns Szemle, 1993. 1. sz. 58.

⁹ László Dezső: i. m. 213.

DOMÁNYHÁZI EDIT

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM 17. SZÁZADI TÖRTÉNETE*

A kolozsvári unitárius főiskola történeti emlékeinek intenzív feldolgoása a múlt század hetvenes éveiben kezdődött Benczédi Gergelynek, a kolozsvári unitárius iskola igazgatójának (1867–1877) tudományos igényű működése nyomán. Ő volt az első, aki kimeríthetetlen érdeklődéssel gyűjtötte össze és publikálta azokat a levéltárakban és egyébütt fellelhető anyagokat, melyek a kolozsvári unitárius iskola és partikulái történetére vonatkoznak, vonatkozhatnak. Ezek között az unitárius iskolai jegyzőkönyv a kutatás számára később is fontos maradt. Különösen Kelemen Lajos hívta fel sokak figyelmét a kéziratra, s használta fel annak adatait maga is. A kolozsvári unitárius főiskola rendszeres iskolatörténetének megírása – Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium Története 1568–1900. I–II. 1935.*, Kolozsvár – is az ő közreműködésével készült.

Mind a magyar iskolatörténet, mind pedig az európai antitrinitárius kutatás szerencséje, hogy a kolozsvári unitárius kollégium jegyzőkönyve évszázadokon át fennmaradt, bár a kollégium gondosan gyűjtött és őrzött könyvtára s ezen belül kéziratanyaga a 17–18. század fordulóján a sorozatos pusztítások miatt szétszóródott, s így a 17. századi anyagnak csak csekélyke töredéke maradt fenn. A napjainkban a kolozsvári akadémiai könyvtárban és az ottani unitárius püspökségen megosztva található anyag szétszórtan is sok iskolatörténeti adatot tartalmaz.

Páratlanul értékes egységes kéziratípus ebben az unitárius örökségben az az iskolai jegyzőkönyvegyüttes, amelynek füzetei a *Fasciculus rerum scholasticarum* címet viselik. Ilyen néven és nagyjából azonos rendszerrel a mindenkori „iskolafőnökök” vezettek így részben rendszeres naplót, részben

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

számadásszerű jegyzéseket. A fasciculusokban feljegyzésre került események többségükben az iskola belső életére vonatkoznak, pénzügyi bevételek, elszámolások, mulasztások, iskolai perek, rendtartások stb., de feljegyzésre kerülnek a várost, illetve az unitárius hitközséget érintő fontosnak ítélt történések is. Magára az iskolára, az előjárókra, tanulókra vonatkozó adatokat is naplószerűen és következetesen vezették. Értesülünk a tananyagról, a tárgyak tanáronkénti megoszlásáról, a fegyelmi ügyekről, tanárok, diákok, szponzorok fontosabb életrajzi adatairól – a temetésekig bezárólag. Az oktatástörténet szempontjából különösen fontos, hogy igen pontosan jegyezte be a mindenkori szenior a végzős hallgatók rektóriára vagy külföldi egyetemre indulását, az akadémiták esetében a visszatérést is, igen gyakran a tanári beiktatások mellett a beköszöntő előadások tárgyát. A 17. századi kéziratos anyag tüzetesebb áttanulmányozása módosíthatja, finomíthatja az unitárius kollégiumról századunk elején kialakult képet.

Az unitárius kollégium 17. századi történetét egyedien megvilágító *Fasciculus rerum scholasticarum* írása 1626-ban kezdődik. Maga az iskola ekkor már hetven éve – 1656-tól – működik ugyanazon a helyen, a Domonkosrendiek zárdájában, és körülbelül ugyanazon az anyagi bázison, tudniillik az 1556–1557-es országgyűléseken az iskola és tanulóinak fenntartására megszavazott pénzalapon, továbbá az egykori kolozs-dobokai római katolikus esperes szekularizált dézsmajövedelmének egyötöd részén.

A városi-plébániai vagy a korszerűbb humanista iskolában is – hogy Kolozsváron melyik lehetett, abban a szakirodalom nem egyértelmű – a protestantizmus nem változtatta meg az oktatás szervezeti egységét.

Az unitáriussá lett város iskolája a 16. század hetvenes éveire külföldi mintáit tekintve illustre gimnasiummá, hazai analógiáit tekintve teljes kollégiummá alakult.

A hazai egyetem hiánya is, továbbá a reformációval az értelmiségiek számának növelése iránt támasztott igény magával hozta, hogy a középfokú iskolák egy része az átlagnál magasabb fokra fejlődött. Kialakult egy sajátos iskolatípus, a kollégium, melyben az általános képzésen kívül teológiát, filozófiát és esetleg jogot is oktattak. A hazai oktatás színvonala így viszonylag magas szintre emelkedett.

A kollégium-típusú iskolák jellegzetessége, hogy a kis iskolától az akadémiai tagozatig intézményüket egyetlen összefüggő szervezeti egységnek tekintették, melynek három tagozatát a városi-plébániai iskolatípusból ámentett schola minor, illetve schola maior és a legfelső, ún. akadémiai tagozat képezte. Tehát a változás annyiban állt, hogy meghagyva a hagyományos háromszintű oktatást, a harmadik szinten hagyományozott poetika-retorika oktatás kibővült a bölcséleti-filozófiai-teológiai képzéssel, melynek fontos kiegészítője volt a logika és az etika. Ezzel természetesen együtt járt a megnövekedett tanulmányi idő is. Tehát Kolozsvárott a kisiskolásoknak az első években mesterük, a diáktanár kollaborátor írást-olvasást, a vallás alapjait, éneket és a latin nyelv első elemeit (rudimenta), declinatiót, comparatiót

és conjugatiót tanított. A következő években mint klasszisták a latin grammatika elemeivel, az etimológiával és a szintaxissal (stílus), a poétikával, retorikával, dialektikával és esetleg etikával, valamint a vallás alsóbb dogmatikai részével foglalkoztak. Eddig tart a hagyományos humanista iskolai képzés, és erre illeszkedik a főiskolai tagozat, ahol logikát, metafizikát, geográfiát, etikát, mathézist, históriát és fizikát tanultak, majd mindezek betetőzéseként teológiát, görög és héber nyelvet. Logikát, dialektikát és etikát a nem teljes szintű kollégiumokban is tanítottak, pl. a Tordai Unitárius Gimnáziumban, a tananyag mibenléte és az oktatás színvonala tulajdonképpen az oktatást végzők felkészültségén múlt.

Az unitárius kollégium rektorai és lektorai a 16. században is általában külföldi akadémiát jártak; ritka kivételt jelent, hogy domidoctusra bízzák az intézmény vezetését. A 17. században pedig még inkább megfigyelhető az a céltudatos törekvés, hogy a kollégium élére képzett tanárok kerüljenek, a 17. század közepétől már nemcsak a rektor, hanem a lektorok is mind akadémiták. Ezt szemlélteti a következő táblázat is.

1628	Csanádi Pál	rektor
1630	Köpeczi Beke Miklós	rektor
1631	Dalnoki Mihály	rektor
1635	Dalnoki János	lektor
	Dalnoki N. Lőrinc	lektor
1636	Árkosi G. Benedek	lektor
1641	Killyén György	lektor
	Radecius Máté	lektor
1647	Járai János	lektor
1651	Rákosi Boldizsár	rektor
	Árkosi T. Benedek	lektor
	Stephanus Pauli	lektor
1656	Árkosi Ferenc	lektor
	Enyedi P. János	lektor
1657	Baranyai Pécsi András	lektor
1660	Szentiványi M. Dániel	rektor
	Petrus Rázmány	lektor
1666	Baumgart Valentinus	junior
1672	Bölöni Bedó Pál	lektor
	Dálnoki János	lektor
	Bölöni Benkő Sámuel	lektor
1675	Andreas Jövedécsi r	lektor
1680	Almási G. Mihály	lektor
	Hieronim Guzovius	lektor
1682	Kolozsvári D. Pál	rektor
1686	Franciscus Lintzagh	
	Michael Regeni	lektor

1687	Dombai János	lektor
	Hévizi Mihály	lektor
1692	Kolósi Márton	lektor
	Szaniszló István	lektor

Minthogy az antitrinitáriusokat szigorúan ortodox kálvini, illetve evangélikus egyetemek nem fogadták, a peregrináció iránya a 16. században a német egyetemekről az olasz, elsősorban a padovai egyetem felé tendált. A 17. században a peregrináció németalföldi-holland egyetemek, illetve a németországi egyházi fennhatóságok ellenőrzése alatt nem álló illustre gimnasiumok felé irányul.

A 16. századból az iskola tananyagára vagy tanrendjére vonatkozó szabályzat nem maradt fenn. Mészáros István iskolatörténeti munkáiban Kolozsvár esetében a beszercebányai és nagyszebeni mintákra utal, valószínűleg inkább rokonítható az iskola irányultsága a lengyelországi antitrinitárius iskolákéval, ugyanis a kolozsvári unitárius kollégiumnál is és a lengyel antitrinitáriusoknál is ugyanaz a társadalmi közéletre való felkészítés állt a középpontban.

Az 1590-es évekből fennmaradt városi számadásokból az derül ki, hogy az iskolában négy professzort, négy kollaborátort és két kántort foglalkoztattak, ezek és a város által támogatott peregrinus diákok költségeinek fizetésére több mint 900 forint állt rendelkezésükre. Ez az összeg sokszorosa az Izabella királyné által 1557-ben adományozott 250 forintnyi dézsmanegyednek, ami az iskola anyagi bázisát képezte. A 17. században sem tudják ezt a teljesítményt meghaladni, bár az iskolaszervezet változásai a kollaborátorok – diáktanítók – számának növekedését hozza, ugyanis a század végére kettőről ötre emelkedik, továbbá a legvirágzóbb időkben, 1656–1661 között a rektoron kívül 4–5 lektora volt az iskolának, a legviszontagságosabb időkben, 1661-től egészen a hetvenes évek elejéig viszont csak egy.

Tehát a 17. század elején egy biztos anyagi bázissal rendelkező, városa által működtetett, viszonylag kis egyházi befolyásnak kitett teljes kollégiummal van dolgunk, ahol az oktatás szelleme és színvonala – a jól képzett tanári karnak köszönhetően – a városi írástudók és az udvari nemesség igényeihez igazodva a humanista, gyakorlati szempontokat követő normához közelített.

A levéltári anyag feldolgozása során az iskola 17. századi tanrendjéről és az iskolaszervezet változásairól igen sok adatot lehet megtudni, ezek közül kiemelünk néhányat a 17. század végének két nevezetes tanáregyéniségéhez, a szász Andreas Jövedécsihez és a magyar Kolozsvári Dimián Pálhoz kapcsolva.

A *Fasciculus rerum scholasticarum* kötetének adataiból úgy tűnik, hogy a gimnáziumi tagozat diákjainak mai értelemben vett osztályokra tagolása, amit a református iskolák számára Apáczai már 1656-ban sürget, az unitárius kollégiumban csak 1680-ban történik meg, amiről ezt a tömör feljegyzést találjuk:

clarissimus dominus Andreas Jövedecsi ad officium rectoratum magna cum sollemnitate introducitur et tota schola in novum statum redigitur, nam totus coetus in quinque classes distribuitur... (Fasc. II. 372. p. 1680. január 27. Jövedecsi András urat a rektorságra nagy ünnepélyességgel beiktatták, és az egész iskola új rendet kapott, ugyanis az egész cétest öt osztályra osztotta...) Az 1650–60-as évekig csak két kollaborátor működött, a nációknak megfelelően egy magyar és egy szász. 1670-ben már egy harmadik kollaborátor beállítása vált szükségessé. Ebből a tanulócsoportok bővülésére lehet következtetni. 1672-ben Vinci György magyar kollaborátor a szintaktikai osztályt tanította, a szász kollaborátorok feladata pedig az etimológia osztályok tanítása volt.

1680-tól, a Jövedecsi-féle reformtól pedig további kollaborátorokat állítanak be a poetikai és retorikai osztályok számára. Az öt osztály kialakítása valószínűleg poetikai-retorikai osztályok szétválasztását jelentette. Az öt osztály tehát a következő: etimológia, szintaktika, poetika, retorika és logika.

1690-ben – a következő rektorváltáskor, – amikor Jövedecsi András helyébe Kolozsvári Dimién Pál kerül az iskola élére, újabb intézkedéseket rendszeresítenek az iskolaszervezetet illetően. Ekkor a rektor két tanulócsoportra bontja a legkisebb gyermekek osztályát, s ebből kialakítja a rudimentisták és etimologisták osztályát, s így egy hat tanulócsoportból álló új iskolaszervezetet hoz létre.

1690	osztályok elnevezése	tanáraik
1.	rudimentisták	szász kollaborátor
2.	etimologisták	kollaborátor
3.	szintaxisták	kollaborátor
4.	poéták	kollaborátor és lektor(ok)
5.	rétorok	kollaborátor és lektor(ok)
6.	logikusok	rektor és lektorok

Tehát a rektor és a lektorok mellett – a lektorok száma a vizsgált időszakban 1–5 között ingadozik – a korszak végére az egyre több kollaborátor beállítása azt jelzi, hogy megvalósult az osztályok elkülönítése, illetve a század végére elérhetővé vált a régen áhított külön osztály - külön tanító – külön osztályterem is.

Ám az iskolaszervezet átalakítása mellett igen fontos megemlíteni e tanárok azon újításait is, melyek a tananyaggal-tanrenddel kapcsolatosak. A kolozsvári akadémiai könyvtárban található *Unitárius kéziratok* alapján elmondható, hogy a kolozsvári unitárius kollégium tanárai is törekedtek arra, hogy diákjaik kezébe saját szerkesztésű könyveket adjanak - ez különösen a teológia oktatásánál jellemző, bár Dálnoki Nagy Lőrinc a prozódia oktatásához, Járai János pedig a fizika oktatásához készített segédeszközt, a század végére azonban a teológia kezd előtérbe kerülni. Ennek a törekvésnek egyik jellemző példája Andreas Jövedecsi *Expositio locorum quorundam Scripturae Sacrae*

controversorum juxta Hebraicum textum..... című jegyzete, mely egy olyan bő kitekintéssel megszerkesztett munka, amelyben az erősítő és ellenvélemények szinte lábjegyzetszerűen követik a szerző szövegét, kitekintéssel az egyházatyáktól a nagy reformátornemzedéken át kora legfrissebb „szakirodalmára” is. Mint rektornak gondja volt a poetikaoktatás megreformálására, és arra, hogy a papnövendékek az egyházi beszédek tartásában minél nagyobb jártaságra tegyenek szert.

A másik nagy iskolaszervező egyéniség a csaknem tíz éves peregrinációból 1689-ben orvosi diplomával érkező Kolozsvári Dimién Pál, aki hazatérése után a kollégium rektora lett, de emellett orvosi gyakorlatot is folytatott, sőt unitárius *Kátét* szerkesztett, tananyagbeli és metodikai bővülés is jelzi munkásságát. Rendszeressé tette a teológiai disputációkat, Descartes műveit beemelte a tananyagba, és ami a kollégium addigi életében példátlan, 1690. április 10-én anatómiai bemutatót tartott.

Az unitárius kollégium látogatottsága a 17. század folyamán nem volt egyenletes, sokszor a háborús, járványos idők tartották vissza a tanulókat – ennek ellenére a legvégső időkben is a kollégium „akadémiai tagozatán” csak a papnak-tanítónak készülő diákok száma 17 fő, a legvirágzóbb korszakokban ez a szám a hatvanhoz közelített.

1693-ban Erdélynek a Habsburg Birodalomhoz csatolása révén a kolozsvári unitáriusokat megfosztották addigi iskolájuktól s javadalmaiktól, így Jövedécsi és Kolozsvári Dimién iskolaszervező munkásságára még a következő század elején is nagy szükség volt.

GAAL GYÖRGY

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

1901. szeptember 22-én nagy eseményt ünnepelt az Unitárius Egyház és főiskolája: új épületbe költözött, egy olyan impozáns palotába, mely az egész belváros díszévé lett. Kolozsvár legszebb és legmodernebb iskolaépületének megnyitása az egész város örömnepévé vált, s nagymértékben hozzájárult az Unitárius Egyház tekintélyének növeléséhez. Ez akkor már a negyedik otthona volt a negyedfélszázados évfordulójához közeledő tanintézetnek, de az első, amelyet nem átalakítgatással, hanem jórészt saját erőforrásaiból a kor elvárásai szerint építtetett.

A KORÁBBI ÉPÜLETEK

Az iskola első hajléka az óvári templom melletti gótikus kolostorépület volt, melyet még az 1440-es években Hunyadi János támogatásával emeltek a Domonkos-rendiek részére. Az 1540-es és 1550-es években a reformáció hatása alatt ismételen kiűzték a városból a szerzeteseket. Az 1556 áprilisában Kolozsvárt tartott erdélyi országgyűlés kimondta a szerzetesrendek felszámolását s vagyonuk szekularizálását. A következő országgyűléseken kérték az Erdélyt kiskorú fia, János Zsigmond nevében kormányzó Izabella királynét, hogy létesítsen felsőbb fokú iskolákat az üresen maradt kolostorokban. Az 1557. június 1-10. között Tordán tartott országgyűlésen a rendek örömmel vették tudomásul a királyné döntését, mely szerint Kolozsvárt a dominikánusok, Vásárhelyt a ferencesek, Váradon pedig a mindszentek kolostorában iskolát létesít, s a kolozsvári intézetnek évi száz forint segélyt adományoz. Az épület rendbetételét a városi tanács vállalta magára. Az 1557 őszén megnyitott iskola első rektora a város akkor még lutheránus hitelveket valló plébánosa, Dávid Ferenc lett. Őt követve vált az intézet református, majd 1568 táján unitárius jellegűvé. Az épület déli kapuja felett latin nyelvű felirat örökítette meg az alapítás emlékét:

DONATIO REGIA SVM.

HAEREDITAS SCHOLAE HVIVS ET PAVPERVM;

QVI COMMODA MEA ALIO AVERTIT HAEC ET SIMILIA,
DELEATUR EX LIBRO VIVENTIVM ET MEMORIA HOMINVM.

ANNO DOMINI 1557

(Királyi adomány vagyok. Ennek az iskolának és a szegényeknek az öröksége; aki ezt és ehhez hasonló javaimat más célra fordítja, az töröltessék az élők könyvéből és az emberek emlékezetéből. Az Úrnak 1557. esztendejében.)

A feljegyzések szerint az iskolának volt egy 30 ablakos nagyterme, melyet Apollo palotájának (Apellatium) neveztek. A kolostor melletti templomot 1609 márciusában Báthory Gábor fejedelem a reformátusoknak adományozta és renováltatta. Egy évvel később a kolostor déli részének néhány termét is nekik juttatta, hogy ott iskolát működtessenek. A református tanintézet 1655 táján átköltözött a Farkas utcába. Az unitárius főiskola az európai protestáns intézetek rendszerét követve európai rangú oktatókkal működött a XVII. század végéig az Óvárban.

1690-ben Erdély elveszti viszonylagos függetlenségét, ezután a Diploma Leopoldinum szabja meg közjogi helyzetét a Habsburg Birodalom keretei között. Az új hatalomtól támogatott katolikus egyház visszaköveteli egykori épületeit. Hosszas egyezkedés után a reformátusok kénytelenek lemondani óvári templomukról, az unitáriusok pedig iskolaépületükről. A várost kötelezik, hogy a főtéri templommal szemben, a plébániaháztól délre fekvő három épületet ürrítessen ki az unitárius tanintézet részére. 1693. október 10-e szomorú emlékű nappá vált az akkor még túlnyomóan protestáns város történe-

tében. A reformátusok reggel megtartották utolsó istentiszteletüket a templomban, az unitárius diákok a csengettyűszóra felsorakoztak, s Kolozsvári Dimien [Dimén] Pál rektor vezetésével – könnyhullatás között – átvonultak a piacon (a mai Főtéren) kijelölt szűk épületekbe. Az itteni három polgárházatot teljesen át kellett alakítani. Két évi készülődés után, 1695–1697 között a diákok segítségével történt az átépítés. Ezután 39 helyiséggel rendelkezett az iskola. Alighogy véget értek a munkálatok, 1697. május 6-án a város kétharmadát tűzvész pusztította el. Az unitárius főiskolát is. Újbóli felépítésére sem az iskolafenntartó anyaeklézsia, sem az egyház nem tudott pénzt biztosítani, úgyhogy kiküldték a rektort Hollandiába, hogy ott – diákkori tanulmányai színhelyén – adja elő a történeteket, s gyűjtsön támogatást. Kolozsvári Dimien Pál rektor több mint egy évig volt távol, 1698. augusztus 1-jén minden várakozást felülmúló, 17 204 forintnyi összeggel tért haza. Ebből újrakészíthetett az iskola. Hanem ekkoriban folytak a kuruc–labanc küzdelmek, melyek miatt a tanítást többször fel kellett függeszteni.

Az 1711 áprilisában megkötött szatmári béke új korszakot hoz. A győztes Habsburg-hatalom kíméletlenül érvényesíti érdekeit. Így a főtéri (piaci) templomot, mely a reformáció óta az unitáriusoké volt, 1716. március 30-án katonai segédlettel visszafoglalják a katolikusok. Ezután a templom főkapujával szemben lévő és a plébániaházzal szomszédos iskolát sem tűrték meg sokáig a nagy áldozatokkal kialakított épületben. 1718. április 1-jén kénytelenek kiköltözni. De ezúttal az unitáriusoknak kell helyiségek után nézniük.

Alig negyedszázad elteltével még mindig Kolozsvári Dimien Pál rektor költöztetheti az iskolát. De az ifjúság szellemi vezére ekkor már Szentábrahámi Lombard Mihály, aki 1720-ban kerül az intézet élére, és közel négy évtizedig vezeti azt. A diákok többsége a városon keres szállást. Tanítás céljaira pedig a Belső Magyar (Kossuth Lajos) utcában az eklézsia tulajdonát képező Huszár Mihály-féle emeletes házat veszik használatba. Az épület az egykori Pákei-ház (a mai Sora-épület keleti része) keleti szomszédja volt, földszintjén négy, emeletén két szobából állott. Legnagyobb helyiségét imateremként is használták. E ház köré alakították ki rendre a kollégiumi épületegyüttest. Először 1725-ben megvásárolták a Szappan utcai sikátorig (ma Dávid Ferenc utca) terjedő háromszobás házat, aztán a sikátor mentén és a Szappan utcában vettek telkeket. Úgyhogy a század közepére már egy szabályos négyszögű telke volt az iskolának, rajta szedett-vedett, többnyire diákkézzel felhúzott épületekkel. Az ideiglenes, szükségmegoldások idővel veszélyessé váltak. Az alap nélküli falak lesüllyedtek, megrepedeztek. Úgyhogy 1779-ben elhatározták az épületek felújítását, majd egyre inkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy új iskolaépületet kell építtetni. Ezt végül Suki László nagy hagyatéka tette lehetővé.

1800 januárjában az unitárius Főtanács építési bizottságot küld ki, mely Ugrai László unitárius mérnököt és Leder József építőmestert kéri fel a tervek elkészítésére. Eleinte csak a sikátor felőli szárny felhúzását tervezik, de

1800 novemberében elhatározzák, hogy a Magyar utca felől is új kétemeletes épületet építtetnek. A végleges tervet Leder József készíti. A Huszár-ház néhány falát is hasznosítja. A ma is álló (Kossuth Lajos utca 7. sz.) épületet 1801-től 1806 őszéig húzza fel Leder. Hartmann Antal mester faragta oszlopos kapujára rákerül a felirat:

MVSIS ET VIRTVTIBVS MDCCCVI.
COMMVNITAS VNITARIORVM REAEDIFICAVIT.

(A műsáknak és erényeknek 1806. Újjáépítette az unitáriusok közössége.)

Ebben a XIX. század eleji igényeket kielégítő késő barokk és klasszicista elemeket kombináló épületben működött az intézet a századfordulóig. Itt vált ki az iskolából 1847-től kezdve a két-, három- majd négyéves papnevelde, utóbb Papnevelő Intézet. Ebben az épületben tanult a XIX. század minden híres unitáriusa a polihistor Brassai Sámueltól az író Gyallay Domokosig. 1860-ban a Szappan utca fele néhány földszintes teremmel toldották meg az oldalsó szárnyat. Az 1880-as években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az épület nem felel meg a növekedő diáklétszámnak és a modern pedagógiai követelményeknek. Nem voltak szertárak, szaktermek, a diákok a zsúfolt lakószobákban főztek és ettek. Átmeneti megoldásként 1887 őszén az iskolához csatolták a nyugatra szomszédos, emeletes Pákei-házat, s így öt helyiséget nyertek. Közben már folyt az új épület tervezgetése. A kiköltözéskor 55 helyiséggel rendelkezett az intézet, közülük 50-en pléhtáblás szám is volt, de csak hivatalos alkalmakkor használták a számokat, mert minden teremnek hagyományos, öröklődő nevet is adtak, mint például Trója, Róma, Párizs, Ázsia, Európa, Dézmacsür. A lakószobák inkább a Magyar utcára, a tantermek viszont a sikátorra néztek. Erre feküdt a nagy auditórium (díszterem) is. A fontosabb helyiségek így oszlottak meg: 1 teológiai, 9 gimnáziumi, 2 elemi osztályú tanterem, 14 lakószoba, 8 könyvtári, 1 természettani, 2 természetrajzi szertár helyiség, igazgatói iroda, tanári szoba, díszterem, tanácsterem, levéltár, ifjúsági könyvtár.

AZ ÚJ ÉPÍTKEZÉS ELŐZMÉNYEI

A századfordulós nagy építkezés előfeltételeit az 1883. május 23-án szentesített, a középiskolákról és azok tanáiról szóló XXX. törvénycikk teremtette meg. Ez foglalta egységes keretbe a kiegyezés utáni Magyarország oktatásügyét. A protestánsok, s így az unitáriusok is eleinte számos kifogást emeltek ellene, mert féltették autonómiájukat. A törvény ugyanis biztosította az állam felügyeleti jogát a tankerületi főigazgató évenkénti látogatásával. A protestáns iskoláknál azonban a főigazgatónak nem volt intézkedési joga. Észrevételeit a minisztériummal és az egyházi főhatósággal közölte. A törvény lehetővé tette, hogy azok a felekezeti iskolák, amelyeket egyházuk nem tud kellő színvonalon tartani, állami segélyért folyamodhassanak. A segélye-

zett iskola főhatósága el kell, hogy fogadja az állami tantervet és megfelelő számú szakképzett tanárt kell alkalmaznia. A törvény a tanárok fizetéséről, heti óraszámáról és az érettségi vizsgákról is intézkedett. Kikötésbe helyezte, hogy ha valamely felekezeti iskola ismételten nem felel meg az állami kívánalmaknak, miniszteri megintésben részesülhet, három megintés után elvesztheti nyilvánossági jogát. A segélyezett iskolák szükség esetén építkezési támogatásért folyamodhattak. A kezdeti idegenkedés után mindegyik felekezet inkább feladta tanügyi önállóságát, csak hogy részesülhessen a törvény előnyeiből. Miután a kormányképviselők már korábbi látogatásaik alkalmával is többször kifogásolták a kolozsvári unitárius tanintézet szűkös elhelyezését, a tanszerek, szemléltető eszközök hiányát, a tanárok alacsony fizetését, az 1883 augusztusában tartott Főtanácson elhatározták, hogy folyamodnak államsegélyért. Az első szerződést – hosszas tárgyalásokot követően – 1890-ben kötötték meg, s ezt 1898-ban revideálták. A revideálás a segély több mint kétszeresére emelését jelentette.

Az állammal folytatott tárgyalások egyik fő tétjét képezték az épületbővítési tervek. Szinte valamennyi felekezeti iskola élt a századforduló táján azzal a lehetőséggel, hogy új, korszerű épületet emeltessen az állam segítségével. Közéjük illeszkedett be a kolozsvári kollégium is. Már a szerződés megkötése előtt felmerült annak lehetősége, hogy a Magyar utcai iskolai telken kellene építkezni. 1890-ben nyilvánvalóvá válik, hogy az állam hajlandó bizonyos évi „beruházási átalányt” adni új épület(szárny) felhúzására. Novemberben Ferencz József püspök javaslatára az Egyházi Képviselőtanács (EKT) egy Hajós János iskolai felügyelőségnek vezette 12 tagú építési bizottságot nevez ki. Tagjai közt ott találjuk Éjszaki Károly vasúti és Pákei Lajos építészmérnököt. Feladatuk: javaslatot tenni az új építkezésekre.

Az első tervezetek is mind Pákei nevéhez fűződnek, s az iskola telkére, illetve a szomszédos épületek kertjeire korlátozódnak. A négyszögletű, elől a Belső Magyar utcától, hátul a Szappan utcától határolt L-alakban beépített iskola-telektől nyugatra ekkoriban három telke volt még az unitárius egyháznak, illetve a kolozsvári eklézsiának. Ma e három telken áll a Sora-épület. Közvetlenül a kollégiummal volt határos az emeletes Pákei-ház. 1819-ben vették a családtól. Földszintjét tanári, emeletét püspöki szállásként használták, míg az egész épületet a kollégiumhoz nem csatolták 1887-ben. A Főtér felé következő kis földszintes házat még 1797-ben vette meg az anyaegyházközség, s 1805-től lelkeszi lakásként szolgált. Közel három évtizedig lakott benne Kriza János. A harmadik, emeletes házat a szemeriai Joó családtól 1872 tavaszán vette meg Berde Áron unitárius tanár, a rövidesen megnyíló kolozsvári egyetem első rektora. Berdétől 1891 májusában jut az Unitárius Vallásközösség tulajdonába az épület. Úgyhogy 1891-ben már e három telket is figyelembe vehették a bővítési terveknel. Pákei vagy három variánst is kidolgozott. Ezek mind a Szappan utca mentén terjeszkedtek volna, cscstleg átnyúlva a Berde Áron-féle telek végéig. Az egyik változatot az 1891

augusztusában tartott torockói zsinat el is fogadta. A város azonban elutasította a tervet, mert a Szappan utcánál az épület határvonalát 3 méterrel beljebb akarta tétetni, hogy az utca szélesedjék. Ezt az egyház nem fogadta el.

Miután az állam jelentősen növelte a kilátásba helyezett építési segélyt, 1893 decemberében az EKT újjászervezi az építési bizottságot. Elnöke továbbra is Hajós János, alelnöke a másik felügyelő gondnok, Kozma Ferenc, jegyzője Boros Sándor igazgató, tagjai Benczédi Gergely, Benkő Mihály, Fekete Pál, Gyulai László, Molnár Sándor, Kovács János, Nagy Lajos, Pákei Lajos és dr. Veress Lajos. Van közöttük három tanár, az egyik főjegyző (Nagy Lajos) is, jogász (Molnár Sándor), városi tanácsos (Fekete Pál), orvos (dr. Veress Lajos) és tervezőmérnök (Pákei). Ez a bizottság intézi közel kilenc éven át az építkezés ügyeit. A jegyző minden ülésről jegyzőkönyvet vezet. Az itteni határozatokat rendszerint felterjesztik az EKT-hez jóváhagyásra. Bár nem tagja a bizottságnak, Ferencz József püspök is majd mindegyik ülésen részt vesz, s gyakran hozzá is szól.

Már az első, 1893. december 29-én tartott gyűlésen – látva a Szappan utca fele terjeszkedés nehézségeit – a püspök javasolja, hogy a Széchenyi téren található Berde Mózsa-féle telket és szomszédjait vizsgálja meg Pákei főmérnök, hátha oda lehetne építeni a kollégiumot. Ez a Széchenyi tér 20. szám alatti házas telek a mai Köztársaság mozi épületének délnyugati szöglete táján feküdt. Az 1894 februári ülésen Pákei a helyet megfelelőnek találja, de a következő hónapban kiderül, hogy az egyik telek megvásárlása lehetetlen. Ekkor fordul a bizottság figyelme a templomon aluli Magyar utcai telkekre. Fekete Pál és Benkő Mihály vállalja a megvásárlási lehetőségek kipuhatólását. Közben még arra is gondolnak, hogy az iskola telkét a Szép (ma St. O. Iosif) utcáig bővítsék ki, s oda építkezzenek. De itt is legyőzhetetlen nehézségek merülnek fel.

1894 márciusától a bizottság a templomon aluli hét telek megvételére összpontosít. Közülük az első, az ún. Bajer-ház (14. sz.) az egyházközség tulajdona, nyilván átvétele nem ütközik nehézségbe. A 16. szám alatti emeletes Tauffer-házat is aránylag olcsón megveszik. De aztán híre kél az unitárius terveknek, s a tulajdonosok felemelik az árakat. A 18. sz. alatti Jóházat árverésen vásárolják, a 20. sz. alatti emeletes „kötélverő Reich-ház”-ért adják a legmagasabb árat (21 ezer ft.). Sorra felvásárolják a 22. szám alatti Szily-, a 24-es számú Kozák és a 26. számmal jelölt Ruzitska-házat. 1895 júliusára a vallásközösségé az egész kívánt terület. Közben 1894 végén kitűnik, hogy a telkek vásárlása 100 000 forintnál többbe fog kerülni, s ezért kérik, hogy az állam az építési segélyt legalább 100 000 forintra emelje. 1895 júliusára Pákei el is készíti az első tervváltozatot, melyet költségvetéssel kísérvé felterjesztenek a minisztériumba.

1895 második felében és 1896-ban alig-alig gyűlésezik a bizottság, jelöl annak, hogy az építés ügye stagnál. Pákei készít egy tervváltozatot, mely csak a gimnáziumot fogadná be, az internátus maradhatna a régi épületben. A minisztérium megbízottjaként Kuncz Elek tankerületi főigazgató (Kuncz

Aladár regényíró édesapja) is bekapcsolódik a tervezgetésekbe. Az ő javaslata alapján döntenek úgy, hogy a teljes tanintézet számára kell építkezni. 1897 májusában a minisztérium tudatja az EKT-val, hogy 120 000 forint segélyt ad. Ez megkönnyíti a tervezgetést, utasítják Pákeit új terv kidolgozására. Közben a városi tanács is leír októberben, hogy engedélyezik az iskolán alul egy új utca megnyitását.

1897 decemberében terjeszti elő Pákei új tervét és költségvetését, 1898 májusára már a minisztérium el is fogadja ezeket. Ekkor még az egyházközséggel kell egyezkedni. Ők kérik, hogy a templomtól távolabbra húzzák az épület vonalát, nehogy sötétítsen. Kérdés, hogy a Bajer-telek végén lévő leányiskola épülete helyett pénzt kérnek-e, vagy a kollégiumépület hátsó szárnyának földszintjén kapjanak négy helyiséget. Minthogy rövidesen megveszik az épülő kollégium mögötti saroktelket a leányiskola részére, a pénz mellett döntenek.

1898 novemberében a minisztérium tudatja, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár útján nyújtja a segélyt, az első részlet 1899. januárjában felvehető. Pákeit sürgetik a részletes terv mielőbbi kidolgozására, hogy az építkezés 1899. október 1-jén kezdődhessen el. A végleges tervről 1899. május 10-én hoznak határozatot: „Bizottság a tervezetet felülvizsgálván azt a megállapodások szerint készítve és igen szépnek, célszerűnek találja, amiért Pákei mérnöknek elismerését fejezi ki”. A tervet az EKT elé terjesztik, s felkérlik Pákeit, hogy személyesen mutassa azt be a minisztériumban. Ott csak néhány lényegtelen észrevételt tesznek, melyeket Pákei elfogad. A városi mérnöki hivatal kifogásai már több gondot okoznak. A rizalitok kiugrása az utca felé csak ismételt fellebbezés után kap jóváhagyást. A jövődő Berde Mózes utca irányvonalának szögét is módosítani kell, hogy az épület falai derékszögben találkozhassanak. A tornaterem és a díszterem fölé csak vas-traverzeket engedélyeznek, s a III. emeletre vivő két lépcsőt is csak fémből készíthetik. Miután a leányiskola nem tart igényt a négy teremre, a hátsó szárny földszintjére két tanári lakást alakítanak ki.

Az építési bizottság augusztus 26-án kiírja a kivitelezési pályázatot. Szeptember 17-én már a beérkezett 45 ajánlatról tárgyalnak. Öt cég teljes, valamennyi munkára kiterjedő ajánlatot tesz. Javaslattételre kiadják az ajánlatokat a Pákein kívül Benkő Mihályból és Boros Sándorból álló bizottságnak. Ők az árajánlatok és a megbízhatóság figyelembevételével szeptember 26-án közlik véleményüket. Szerintük előnyösebb munkanemek szerint kiadni a feladatokat. Így biztosítottabb a szakértelem. Összesen 12 céggel kötnek szerződést. A föld- és építőmunkát nem a javasolt Benedek és Oriold, hanem a Reményik Károly cégnek (a Reményik Sándor édesapjáié) adja a bizottság. Októberben megkötik a szerződéseket, s 12-én Reményik el is kezdi a régi épületek bontását. Pákei három „kölelet”-ről tesz jelentést: egy faragott ajtókeretet és két felsőpárkányt vél megőrzésre méltónak. 1899. október 31-én még egyszer megtárgyalják a költségvetést. Az építkezés a megvett telkek árával 520 000 forintra fog rúgni. Ehhez rendelkezésre áll: az egyházi

államsegély 105 000, az építési államsegély még fel nem vett 105 000, a minisztériumi segély 25 000, a Berde-hagyaték 50 000, a Brassai-hagyaték 10 000 forintja, továbbá a várostól a Berde utcánál leadott területért fizetett 7500 forint. Vagyis alig 300 000 forint. Úgyhogy több mint 200 000 forintnyi kölcsönök útján, bérekből, közpénztárból fedezhető deficittel vágtak a nagy munkának.

A felhúzendó kollégiumépülettől keletre a 28. szám alatti Török-ház és telek feküdt, ezt 1899 júliusában kisajátították utcanyitásra. Az új utcát 1899 nyarán – az egyház kérésére – Berde Mózesről nevezte el a város. A kis utcán túl Haller Rezső ügyvéd két házas telke következett. Haller élt az utcanyitás nyújtotta lehetőséggel, bérházat építtetett három homlokzattal. Az Endstrasser Benedek építésszel tervezetett ház egyemeletes lett volna, de a városi mérnöki hivatal – mint 1900. május 26-án közli a Magyar Polgár – felkérte Hallert, hogy a szimmetria kedvéért építtesse házát kétemeletesre.

A KIVITELEZÉS

Az akkori szokások szerint az építkezések télen két-három hónapig szüneteltek. Az építési idény március elején kezdődött, s úgy ütemezték be, hogy az őszi esőzések, hóhullás idejére fedél alatt legyen a teljes épület. Nem történt ez másként még egy ilyen kolozsvári viszonylatban hatalmas építkezésnél sem, mint a kollégiumé. Március 1-jétől Pákei mint művezető mérnök szerepel, s felfogadják melléje Szöllösy Ferencet építési ellenőrnek havi 115 forint fizetéssel. Ettől fogva Szöllösy Építési naplót vezet, amelybe az 1902 márciusi felülvizsgálásig a munkálatokkal kapcsolatos minden észrevételt, kapott vagy adott utasítást, vállalkozói nyilatkozatot bejegyez, s azt is, hogy derült, esős vagy éppen fagyos volt-e az idő egy-egy munkálat idején.

A földmunkákat tíz kubikkussal a templom felől kezdik, s pár nap múlva nehézségbe ütköznek: 5,60 m mélységben talajvízre bukkannak, ami speciális alapozást tesz szükségessé. Április elején arról határoznak, hogy a pincefalak ne kőből, hanem téglából készüljenek. Ugyancsak ekkor veti fel Pákei, hogy az épület homlokzatára szoborfülkéket tervezett, kéri hat neves unitárius személyiség megjelölését, akiről szobrot faragtassanak. Boros Györgyöt bízzák meg a javaslattétellel. János Zsigmondot, Dávid Ferencet, Augusztinovics Pált, P. Horváth Ferencet, Szentábrahámi Lombard Mihályt és Brassai Sámuelvt vélik méltónak a homlokzati fülkékre. A díszterembe is 15 relief kerülne, ezekre is javaslatot tesznek, s elhatározzák, hogy felállítják Berde Mózes mellszobrát az előcsarnokban. Az EKT utóbb kiadja a szobrok ügyét véleményezésre, s augusztus 9-én közli a bizottsággal, hogy anyagi okokból egyelőre lemond a homlokzati szobrokról, de az előcsarnokba elhelyeztetni Brassai és Berde mellszobrát, s megnevezi a díszterembe szánt 15 reliefen ábrázolandó személyt. Egyben felhatalmazzák a mérnököt, hogy tárgyaljon Kozma Erzszi kisasszonnyal a szobrok kivitelezéséről.

A falak emelése gyorsan halad. Május közepén a Magyar és a Berde utcák felől már a földszinti falazás folyik, június 11-én a tornaterem építése is elkezdődik. Június 18-án a Magyar utcai szárnyon az első emeleti falakon dolgoznak és a lépcsőház kialakításán. Ugyanakkor a hátsó szárnyon még az alapozással bajlódnak. Az építést többször is leállítják, mert a téгла nem megfelelő minőségű. Június 30-án a tornaterem folyosójánál beépítik a bontásból kikerült reneszánsz kőkeretet. Július közepén már az első emelet fölé helyezik a vastraverzeket, s 25-én a második emeleti falazáshoz kezdenek. Ekkor kisebb módosítást hoznak a tervhez képest: a második emeleti válaszfalakat nem gipszből készítik, hanem 0,32 cm szélességben téglából. Augusztus 20-án már a második emelet fölé illesztik be a mennyezeti gerendákat. A Szappan utca felőli hátsó szárny általában mindig lemarad a munkálatokban. Augusztus végére azonban körbe a falak elérik a kijelölt ereszmagasságot. Ezt az építómunkások hagyományosan bokréta- (vagy koszorú-) ünnepséggel teszik emlékezetessé. A szomszédos Haller-háznál már június 15-én megtartják ezt az ünnepélyt. Ilyenkor szokás a munkásoknak pénzjutalmat adni.

A bokrétaünnepélyre az egész város felfigyelt, az újságok is beszámoltak róla. Az Ellenzék szeptember 4-i száma így írja le az augusztus 31-én történteket: „A hatalmas nagy épület homlokfala lobogókkal, zöldgallyakkal szépen föl volt díszítve. A tetőről egy ifjú munkavezető csinos beszédben fejezte ki az egész munkássereg örömét, s éltette a hazát, a királyt, az építető unitárius egyházat, a mérnököket, vállalkozót és az építést végrehajtott összes résztvevőket. Tizenkét éltetésre 12 pohár bort ivott, s az üres poharat mindannyiszor ledobta a földre. A munkások serege utána kiáltotta az éljent, s a nagy épületen végig zúgott a lelkes hang. Benn az épület udvarán Nagy Lajos tanár és egyházi főjegyző üdvözölte az építőket és a munkásokat, s köszönetet mondott nekik az eddigi munka sikeréért, s kijelentette, hogy az építető egyház mindeniket megjutalmazza. Ferencz József püspök is mondott egy néhány köszönő szót, miután dr. Nyiredy Géza tanár fölolvasta a megjutalmazottak névsorát. A legnagyobb jutalom Pákei Lajos főmérnököt, az építés tervezőjét és Reményik Károly műépítést illette, akiknek elsősorban tulajdonítható annak érdeme, hogy Kolozsvár egy minden tekintetben impozáns középülettel gazdagodik”.

Az építési bizottság jegyzőkönyve megőrizte az állványokra erősített feliratok szövegét is: Éljen a haza! Éljen a király! Éljen a Magyar Unitárius Egyház és annak feje, Ferencz József unitárius püspök! Éljen az Unitárius Főiskola és annak elöljárósága! Éljenek az építő bizottság tagjai! Éljen Pákey Lajos építészmérnök, az Unitárius Főiskola tervezője! Éljen Reményik Károly építészmérnök, az Unitárius Főiskola építője! Éljenek Szöllősy Ferenc építési ellenőr, Debreczeni Árpád és Spáda János építési irodavezetők, Stekkel József, Mihályi Henrik főpallérok! Éljenek az összes munkások! A népes közönség az utcáról követte az eseményeket, Nyiredy tanár pedig 1880 koronát vagyis 940 forintot osztott szét az egyház nevében.

A bizottságban ekkor már dr. Nyiredy Géza, a tanintézet megbízott igazgatója tölti be a jegyzői tisztséget. Elődét, Boros Sándort június 28-án elragadja a halál. Korábban is történt változás a bizottságban: Fekete Pál még 1896 januárjában, Hajós János bizottsági elnök 1899 májusában fejezi be életét. Az elnökség Kozma Ferenc felügyelő gondnokra száll. Alelnökként Fekete Gábor kerül be a bizottságba. A leglényegesebb változás azonban a jegyzői munkakörben történik. Miután Nyiredy nem vállalja az igazgatói megbízatást, az 1901. október 28–30-án tartott Főtanácson dr. Gál Kelemen fiatal tanárt emelik az iskola élére. Ezzel a jegyzői tisztség is rászáll. Rendre a bizottság szellemi irányítójává, legmunkásabb tagjává válik Pákei mérnök mellett.

Az új építkezés a város ekkoriban még jórészt ódon épületekben dolgozó tanártársadalmát is foglalkoztatta. A Középiskolai Tanáregyesület kolozsvári köre meghívta a tervezőt, hogy április 27-i ülésén ismertesse az új épületet. Így számol be erről az Ellenzék április 30-i száma: „A feszült figyelemmel hallgatott előadás meggyőzte a gyűlés tagjait, hogy nem csupán az építőművész, hanem egy kiváló pedagógus áll előtte, ki e szép és monumentális épület tervezése közben bebarangolta a művelt világ erre vonatkozó irodalmát összes fejlődésében, s nagy tudását nemcsak a falak erősségében, hanem a beosztás, az elhelyezés, a berendezés, a felszerelés célszerű kivitelében is szerencsésen érvényesítette. Büszke lehet az unitárius egyház, hogy úgy oktatási, mint egészségügyi tekintetben mintaszerű tanintézetének tervezését s kivitelét oly helyesen gondolkozó főre bízta, ki elismert szakképzettségén kívül hazája, egyháza s a tanítás ügye iránt nemes lelkesedését juttatta érvényre korszakokra terjedő munkájában”.

Az építkezéssel kapcsolatos egyetlen disszonáns véleményt az Unitárius Közlönyben olvashatjuk, mely augusztusi számában így vélekedik: „Amint építés közben lehet látni a dolgokat, az udvar szűk lesz és sötét, s nem lesz elég levegője. A főhomlokzat felől eső folyosók is, legalább most, sötétnek látszanak. Attól tartunk, hogy az alsóbb és sötétebb részeken nappal is világítani kell majd”. A szerkesztő észrevételei nem éppen alaptalanok!

A bokrétaünnepély után pár nappal, szeptember 5-én már a bádogosok látnak munkához, s a templom felőli oldalon fedeleznek. A hátsó szárnyon még az ácsok buzgólkodnak. Közben a kéményeket rakják, a Magyar utcai homlokzatot vakolják. Október közepén esőssé válik az idő, s állandóan sürgetni kell a bádogost, mert hol nincs elég lemez, hol nem dolgoztat elég segéddel. Novemberben a homlokzati oszlopfőket is felhelyezik, s Tessitori Erminio szobrászművész (a Tessitori Nóra szavalóművésznő édesapja) hozzáfog a díszterem kazettás mennyezetének kiképzéséhez. November közepén pár napig szünetel a munka az erős fagy miatt. Ugyanakkor az építési bizottságban előtérbe kerül a belső berendezés kérdése. Utasítják Pákeit, hogy kérje ki az egyes szaktanárok véleményét. A két doktort (Gál és Nyiredy) pedig felkérlik, hogy látogassa meg az ország néhány korszerűen berendezett iskoláját, s az ott látottak alapján tegyen javaslatot, többek között a konvik-

tus berendezésére is. A két tanár december 21-én tesz jelentést tanulmányútról, de a jegyzőkönyv nem örökíti meg a részleteket. 1901. január 25-én már Pákei a bizottság elé terjeszti bebútorozási tervét: az egyes helyiségek alaprajzába bejelöli a bútorok alakját és helyét. Két napon át tárgyalják és módosítgatják a mérnök javaslatait.

Az 1901. március 1-jei gyűlés különösen fontos, mert Gál Kelemen ezen veti fel, hogy mi legyen az új tanintézet neve. Az eddig hivatalosan használt Unitárius Főiskola, s 1897 óta fel-felbukkanó Unitárius Kollégium megjelölések közül az utóbbi hivatalossá tételét kéri. A bizottság elfogadja, s az EKT elé terjeszti, mely még március folyamán véglegesíti az Unitárius Kollégium elnevezést. Ez összefoglaló címe az épületben működő Papnevelő Intézetnek, Főgimnáziumnak és Elemi Iskolának.

Az építkezési munkálatok december közepétől január végéig szünetelnek. Azután is főleg a belső terek kiképzésén dolgoznak. A lépcsőbeállítás, a mennyezetek kiépítése, a főlépcsőház, díszterem vakolása, a hajópadló lerakása még sok időt igényel. A bizottságnak meg kell rendelni a bútordarabokat. Háromféle padtípus közül válogatnak, a székek számát meghatározzák, s a püspök javaslatára lemondanak arról, hogy a díszterembe s a könyvtári olvasóba párnázott bútorzatot rendeljenek. A teremajtók megjelölését fehér pléhlapra fekete betűkkel íratják. Csak a Magyar utca felé tételnek függönyöket. Az apróbb részletkérdések mellett nagy horderejű döntések is születnek. Ilyen a vízvezetékre és a világításra vonatkozó. Felmerült az a lehetőség, hogy a város villamosításáig maradjanak a petróleumlámpánál. A gázvilágítás ekkor már kezd kimenni a divatból, s amúgy is költséges. Végül hibrid-megoldást választanak. A folyosókra, fontosabb helyiségekbe bevezetik a gázt. Más helyiségekben marad a petróleumlámpa. Bár 1906-tól Kolozsvárt is kiépül a villanyhálózat, csak a fizikumba s pár helyiségbe viszik be az áramot, 1920-ig a légszesszel kínlódnak. Akkor a „gázgyár” csődje miatt kényszerülnek átállni a villanyvilágításra.

Pákei mérnök májusban bemutatja a Brassai- és Berde-szobrok elhelyezési tervét. Mindkettő carrarai fehér márvány fülkébe és alapra kerül. Az építési emléktáblát eleinte az emeleti lépcsőfordulóhoz akarják elhelyezni, de végül két márvány emléktáblát tételnek az előcsarnokba, megszővegezésükre a püspököt kéri fel. Veress Zoltánné Kozma Erzs a díszterem reliefjeiért 3000 koronát fog kapni. Az udvart sóderrel és 20 cm bányaporonddal töltik fel, az épület mellett 1,35 m széles cementjárdát öntetnek. Szeptember 22-re tűzik ki a megnyitó ünnepély időpontját.

1901 július-augusztusa folyamán a kőlépcsőkorklátok beállítását végzik, a fűtés vízcsöveit szerelik, üvegeznek. A dísztermét bebútorozzák, a tornaszereket rögzítik, a padokat a termekbe helyezik. Nagy gondot okoz a jórészt rendezetlen könyvtár átköltöztetése. Augusztus végén és szeptemberben a festők és mázolók uralják az épületet. A megnyitás előtti utolsó, szeptember 14-én tartott bizottsági ülés engedélyezi, hogy az igazgató beköltözzék szolgálati lakásába, megállapítják, hogy a konviktust 200 személyre kell beren-

dezni. Végül Gál Kelemen előterjeszti az „építési emlékkormány”-nak a szövegét, melyet majd a megnyitási ünnepség során befalaznak.

A megnyitó után az építési bizottság már csak néhányszor ülésezik, az építési hiányosságokat orvosolják, a végkifizetéseket jóváhagyják. 1902. március 19-én kiküldik a Kozma Ferenc vezette héttagú átvételi, valamint a héttagú leltározási bizottságot. Az előbbi március 22–25. között végzi munkáját. Ezzel zárul a 188 lapos Építési napló. Az építési bizottság még kétszer összeül. Április 15-én megtárgyalja az átvételkor tapasztaltakat. Úgy tűnik, a fűtéssel van gond, de ha nem válik be, áttérhetnek a kályhás fűtésre, mert kémények is épültek. A hónap végén Szöllösy Ferenc építési ellenőr munkaviszonyát megszüntetik. Az utolsó, május 31-i 86. számú bizottsági ülésen még Pákei előadja, hogy az előcsarnok és a lépcsőforduló oszlopaira díszes gáz-kandellábereket szeretett volna tételni, de a költségek miatt erre nem került sor, bemutatja négy műkö-váza tervét, s kéri a költségek megszavazását. Befejezésül jelenti, hogy az új kollégium díszesen kidolgozott homlokzati tervrajzát az igazgatói iroda részére át fogja adni. Záró szavaiban az elnök köszönetét fejezi ki „különösen Pákei Lajos művezető mérnöknek, aki buzgóságával és ügyszeretettel az épületet megteremtette és dr. Gál Kelemen igazgatónak, bizottsági jegyzőnek, ki a nagyterjedelmű jegyzőkönyvek pontos vezetésével a bizottság zavartalan működését nagyban elősegítette”.

AZ ÉPÜLET MINT MŰALKOTÁS

Az unitáriusoknak ritka szerencséjük volt a XIX. század végén azzal, hogy Kolozsvár akkori legképzettebb építészmérnöke, Pákei Lajos (1853–1921) felekezetükhöz tartozott, egy, az egyháztörténetben is számontartott családból származott. Iskolájukban 1872-ben tett érettségit, s aztán a fővárosi József Műegyetemen, a müncheni Politechnikumban és a bécsi Képzőművészeti Akadémián szerezte tudását. Bécsben a kor leghíresebb eklektikus építészének, a dán származású Theophilus Hansennek lett a tanítványa és munkatársa. Hansen akkoriban épp az osztrák parlament görög reneszánsz stílusban tervezett palotáján dolgozott. 1880-ban Pákei elnyerte Kolozsvár városi főmérnöki állását, de ez annyira időigényes munkakörnek bizonyult, hogy elvonta a tervezőmunkától. Ezért 1884-ben – tiszteletbeli főmérnöki címmel kitüntetve – elvállalta az akkor létesített Építő fa- és fémipari szakiskola vezetését. A következő években Kolozsvárt és vidéken is középületek, templomok, kastélyok, családi házak sorát tervezte. Kolozsvárt már iskolaépület (Kereskedelmi Akadémia, 1886) és a Főtér képét módosító szálloda (New York, 1895) is fűződött a nevéhez, amikor főművének, az Unitárius Kollégiumnak a megteremtéséhez fogott. Nem volt könnyű dolga, mert a belváros egyik főutcáját meghatározó, négy homlokzattal rendelkező épülettömböt kellett létrehoznia, a földszintes-egyemeletes házak közé beilleszteni. Ráadásul a tanügyi és egyházi elvárásokat is figyelembe véve a lehető

legkisebb költséggel. Pákeinek sikerült az aranyközéputat megtalálnia: a hasznosság és esztétikai igényesség elveit egyeztetni.

Az épületet bemutató tanulmánya (kollégiumi Értesítő 1901/1902) jól érzékelteti, hogyan vált az iskolaépítés külön szakterületté. Poroszországban már 1836-tól szabályzat írja elő az iskolaépületek egészségügyi szempontjait. Az 1870-es évekre a fejlettebb országok egymás után bocsátották ki az építkezési előírásokat. Magyarországon a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1892-ben adott ki egy Útmutatást a középiskolai épületekre nézve. Megtudhatjuk, hogy a várható diáklétszámhoz mérik az épület területét. Egy tanulóra legalább 10 m²-t szánnak. Az unitárius tanintézet 400 diákjának tehát 4000 m²-re van szüksége. A gyermek látótávolsága legfeljebb 8 m, a tanár beszélőtávolsága 10 m, így a tanterem ennél nem sokkal lehet hosszabb. Pákei termei 11,20 és 11,45 m hosszúság, 6,30–6,60 m szélesség és 4,30–4,45 m magasság között mozognak: átlagterületük 73,20 m², levegőtartalmuk pedig 340 m³. De ugyanígy kiszámított a hálótermek, tanulószobák, konviktusi helyiségek minden mérete.

Az új Unitárius Kollégium az unitárius templom keleti oldala mellé épült három utcára és a templomra néző homlokzattal. A keleti oldalon nyitott új, 12 m széles utca – mint láttuk – a Berde Mózes nevet kapta. Az épület előtti és mögötti utcák neve 1899 áprilisában változott meg. Ekkor a városi közgyűlés 60 utcának adott új, többnyire személyekre utaló nevet. Az egykori Belső Magyar utcát Kossuth Lajosról, az épület mögötti Hosszú Szappan utcát Brassai Sámuelről nevezték el. Az új nevű régi és új utcáktól közrezárt 4365 m² területen épült a kollégium. Fő homlokzata 68,30, oldalsó homlokzata 62,45 m hosszú. A négy derékszögben találkozó szárny egy 1301 m² nagyságú belső udvart zár közre. Az udvarnak eredetileg a tornaterem előtt volt egy 32 m hosszú árkaos része pihenő padokkal.

Az eklektikus épület főleg az itáliai reneszánsz stílust alkalmazza görög elemekkel gazdagítva. A legdíszesebb, főhomlokzatot függőlegesen egy 11 m széles középizalit (kiugró rész) és két 8 méteres sarokizalit tagolja. Vízszintesen négy párkányzat tagolja a felületet. A földszint rusztikus vakolású, fölötté kettős párkány következik, a félköríves záródású első emeleti ablakokat vállpárkány köti össze. A második emeleti ablakok alatt fut a félkoszorús-karikás reneszánsz övpárkány. A konzolos főpárkány kevésbé díszített. A középső rizalit megfelel az előcsarnok, illetve a díszterem külső falának. A földszinti részen a timpanonos záródású kétszárnyú kapu díszíti, szemöldökkövén az iskola jelmondata: MVSIS ET VIRTVTIBVS (Múzsáknak és erényeknek). Az első emeleti díszterem három magas erkélyajtaja előtt áttört köcsipkés korlát, erről emelkedik a négy 0,75 m átmérőjű és 8,70 m magas korinthiszi oszlop, melyek a timpanont támasztják alá. A timpanon alatt egykor az UNITÁRIUS KOLLÉGIUM felirat volt olvasható. A timpanon csúcán és két szélén mitológiai figurális alakok voltak (látható a régi fényképeken, de azonosításuk egyetlen leírásból sem tűnik ki). A timpanon fölött hármas tagolású bábos díszítésű magas attika ad tekintélyt a homlokzatnak.

A két sarokrizalit emeleti részén négy-négy korinthuszi oszlopfősz falpillér tagolja a teret: a két középső az első emeleten széles félköríves záródású, a második emeleten viszont ikerablakokat fog közre. Az első emeleten az oszlopközöket két-két szoborfülke tölti ki, melyekben soha sem volt szobor. Oldalra is ugyanilyen két-két fülke készült, tehát nyolc szobornak volna hely. (A templom felőli két fülke alig látható, ezért a tervezetésekkor csak hat szoborról beszéltek.) A sarokrizalitnak megfelelően is a főpárkány fölött hármassal osztatú attika található. Ide is a tervező mitológiai szobrokat szeretett volna állítani. Az épületnek a főkapuján kívül hátulról van egy kocsikapuja. A templomkert fele a déli sarkon az igazgatói lakásba, az északon a két tanári lakásba lehetett bejutni. A Berde Mózes utca felől, a déli végen van egy kis kapu a saroklépcsőház és az alagsor megközelítéséhez, eredetileg az éjszakai kapusszolgáltatásnak szánták. A tervrajzok e homlokzat közepére is bejelöltek egy díszesebb földszinti oldalkaput, mely lépcsőn lett volna megközelíthető.

Az épület négy-, illetve a Kossuth Lajos és Berde Mózes utcai közép-rizalitnál ötszintes. A legfelső szint azonban csak az udvar felé érvényesül. A homlokzati szárny kettős teremsorú közepén futó folyosóval, a másik három szárny egyetlen teremsora az utcákra néz, körfutó folyosója pedig az udvar felé. Az első és második emeleten a folyosó eredetileg körbejárható volt. Az egyes szinteket öt lépcsőház köti össze. Az előcsarnokból induló kettős dízslépcső csak az első emeletre vezet. A négy sarokban van egy-egy keskenyebb szolgálati lépcső. A két hátsó a padlástér megközelítését is lehetővé teszi, a délnyugati csak az első és második emeletet köti össze. Az udvarról a kocsikapunál lépcsőn feljuthatunk a földszinti folyosóra, az előcsarnok és az alagsor is megközelíthető a déli középkapun. A tornaterem északi végénél volt bejárat a saroklépcsőházhoz, az udvar északkeleti sarkánál pedig le lehet ereszkedni az alagsorba. A tornaterem melletti feljáróhoz befalazták a kollégium helyén állt egyik ház 1595-ből származó címerpajzsos német feliratú ajtókeretét. DAS HAVS STECH IN GOTTES GEVALDT (Isten hatalmában e ház) olvasható rajta, valamint az egykori tulajdonos, PETRVS DAVMEN neve. Az északkeleti udvari ajtóhoz a régi kollégiumépület Magyar utcára néző kapukeretét falazták be, még ma is kibetűzhető rajta a felirat.

A Kossuth Lajos utca felől belépve néhány lépcsőn a földszinti tágas előcsarnokba jutunk. A lépcső két kőkorlátjának végére kandelábert tervezett Pákei, most egy-egy görög díszváza látható rajtuk. Az előcsarnok bal oldali és jobb oldali falain feketemárvány építési emléktáblákon e szöveg olvasható:

ÉPÍTTETTE / A MAGYARORSZÁGI / UNITÁRIUS EGYHÁZ /
FERENCZ JÓZSEF / UNITÁRIUS PÜSPÖK / Id. DANIEL GÁBOR / Báró
P. HORVÁTH KÁLMÁN / FŐGONDNOKOK / FEKETE GÁBOR /
KOZMA FERENCZ / KÖVÁRY LÁSZLÓ / ISK. FELÜGYELŐ GOND-
NOKOK / Dr. GÁL KELEMEN / ISK. IGAZGATÓ / IDEJÉBEN.

ÉPÍTTETTE / A MAGYARORSZÁGI / UNITÁRIUS EGYHÁZ / I.
FERENC JÓZSEF / MAGYARORSZÁG APOSTOLI / KIRÁLYA /

URALKODÁSA ALATT / Dr. WLASSICS GYULA / VALLÁS ÉS KÖZ-
OKTATÁSÜGYI / M. KIR. MINISZTER / IDEJÉBEN / PÁKEI LAJOS /
MŰÉPÍTÉS / TERVEI SZERINT / 1901 ÉVBEN.

Ugyanitt két fehérmárvány szoborfülke előtt balról Berde Mózsa (1815-1893), jobbról Brassai Sámuel (1797-1897) másfélszeres méretű mellszobra található. Az utóbbi Veress Zoltánné Kozma Erzszi munkája. Az előcsarnokból két lengőajtón át a földszinti folyosóra jutunk, szemben pedig a kettős osztatú lépcsőt találjuk. Két oldalsó keskeny ága az udvarra, illetve az alagsorba vezet, központi sora egy forduló után kettéválva az emeletre visz. Itt, a lépcsőfordulónál falazták be az építkezési emlékműt. A földszinten a bal sarokban helyezkedett el a négyszobás-irodás igazgatói lakosztály, az udvar fele a tanári tanácsterem. Az előcsarnoktól jobbra volt a természettani (fizikai) és részben vegytani előadóterem, a sarkon túl a természetrajzi terem és a szertárak, dolgozószobák, majd a kocsikapuig tanterem sorakoztak. A földszint templom felőli, nyugati szárnyát a 21,80 × 10 méteres, vagyis 218 m² területű tornaterem uralja. Ez akkor a legnagyobb volt a városban, még a Tornavivodáét is túlhaladta méretben. Hatvan diák igényeihez szabták. Volt tágas öltözője, karzata, sőt kuglipályája is a félemeleten. A hátsó szárny kocsikaputól nyugatra eső helyiségeit a városi unitárius leányiskolának szánták, de végül két 3-3 szobás tanári lakássá alakították.

Az első emeletre kerültek a reprezentatív egyházi és iskolai helyiségek. A díszlépcsővel szemben nyílik a három ajtós 16 m hosszú és 11 m széles, de nem teljesen téglalap alakú, 176 m² területű díszterem. Az első és második emeletet is magában foglalja, úgyhogy magassága 8,55 m. Földszintjén amfiteatralisan elhelyezett padokban 150–200 ember foglalhat helyet. A központi ablak előtti magas szószék s alatta az elnökségi asztal képezi még a bútorzatot. Az emeleten három oldalról 102 m² területű karzat csatlakozott hozzá. Az egyik karzat egyben zeneteremnek volt tervezve, s ide kerülhetett volna az orgona. A karzatot kettős jón oszlopok tagolják, s vasrácsok határolják. A karzatokon még vagy 100–150 személy fért el. A két emeleti szint között egy széles márványutánzatú sáv övezi a termet, s ebben 15 relieves portré található olyan személyekről, akik emlékezetessé tették magukat az unitáriusok történetében:

Dávid Ferenc, a vallásalapító

Aranyosrákosi Székely Sándor író, egyháztörténész, püspök

Lázár István templomépítő püspök

Böloni Farkas Sándor utazó, író, adománytevő

Petichevich Horváth Ferenc főgondnok és adománytevő

Nagysolymosi Koncz János alapítványtevő

Auguszтинovich Pál főgondnok és adománytevő

Ferencz József kollégiumépítő püspök

Mikó Lőrinc tanár és jogtudós

Káli Nagy Elek főgondnok és támogató

Krizsa János költő, népköltészeti gyűjtő, püspök

Körmöczi János bölcselelő és püspök
Daniel Elek főgondnok és támogató
Szentábrahámi Lombard Mihály teológus, püspök
János Zsigmond Erdély első, unitárius fejedelme.

A portrékat Veress Zoltánné Kozma Erzsi mintázta. (Az EKT 1941 júliusában egyhangú határozattal kimondta, hogy Gál Kelemen dombormű-portróját elkészítteti a díszterem részére. Erre máig sem került sor.) A termet díszes gázégős csillár világította meg, amit utóbb a villanyhálózat igényei szerint alakítottak át. A díszterem szögletajtóival szemben ruhatár is volt.

Az első emelet bal szárnyán az egyházi és teológiai helyiségek következtek. A ma is eredeti formában látható EKT terem, folytatásában az egyházi iroda, a sarokszoza (ma püspöki fogadószoba) pedig levéltárnak volt berendezve. A templom melletti szárnyban a papnövendékek hálószobái, termei és a dékáni hivatal sorakoztak. Eredetileg a könyvtárat a díszteremtől keletre és a Berde utcai szárnyra tervezték, de végül a hátsó szárnyba került, s itt tantermeket alakítottak ki, valamint történelmi-filológiai múzeumot (a mai iskolai könyvtár helyisége).

A második emeleten a templom felől az alsó osztályosok és a felsősök ifjúsági könyvtárai kaptak termeket. A főhomlokzat felé estek a bentlakók dolgozószobái, a hátsó szárnyba inkább a hálótermek kerültek, s ott volt a tágas rajzterem és rajzsztár is. A Berde Mózes utca fele két felügyelő tanári szoba, orvosi rendelő és betegszoba szolgálta az iskolai igényeket. A két vaslépcsőn megközelíthető harmadik emeleten (a déli és keleti szárnyban) három hálótermet („pajta”) s néhány felügyelő tanári szobát alakítottak ki. A teológusoknál ugyanaz a helyiség szolgált háló- és dolgozószobául. Az iskolások viszont külön helyiségben tanultak, a hálóban csak éjszaka tartózkodhattak. Az alagsor nagy részét a maximálisan 220 személyes konviktus foglalta el. A Kossuth Lajos utcai szárnyba öt étkezőterem és a fürdő került. A konyhai rész a Berde utca felé esett. A tornateremből lépcsőn le lehetett jutni az étteremhez, hogy ünnepek alkalmával közvetlen átjárást biztosítsanak. A hátsó szárnyban voltak a fűtőkamrák, fűtőhelyiségek és két szolgakamra.

Az épületet vízvezetékkel és csatornázással látták el, minden emeleten vízőblítéses illemhelyek voltak. A falakba külön légcsatornákat alakítottak ki, hogy a termék állandó levegőcseréjét biztosítsák. Az alacsony nyomású gőzzel működő központi fűtés akkor modernnek számított, fatüzeléssel hevítették. Utólag azonban sok gondot okozott. A fontosabb helyiségekben légszesszel (gázzal) világítottak. A berendezés minden bútortípusát, kezdve a padoktól a konyhai és internátusi felszerelésig, hosszas mérlegeléssel választották ki, s minden a kor színvonalán állott.

Az Unitárius Közlöny 1901 júniusi száma méltán írhatta: „Ami látszik, az meglepően szép, egyszerűen főséges. Minden részecskéje egy szép gondolat, az egész egy összhangzó alkotás. Aki látja, bámulja és gyönyörködik benne. Kolozsvár városnak egyik legszebb épülete, s tanintézeteink között fényesen állja a versenyt, az egyetemi új épületekkel is”.

AZ UNITÁRIUSOK ÜNNEPNAPJAI

Ezzel a vissza-visszatérő címmel számolt be Kolozsvár leghíresebb napilapja, az *Ellenzék* a szeptember 21-23. közötti eseményekről, melyeknek középpontjában az új épület felavatása állt. A másik két napilap, a Magyar Polgár és az *Ujság* is oldalszámra közölte a tudósításokat. Talán azóta sem állott az unitárius egyház és iskolája ennyire a figyelem középpontjában.

Az ünnepségsorozatot két látogatás is megelőzte. Augusztus közepén Chester Frank, az Amerikai Egyesült Államok konzulja szülei társaságában látogat Kolozsvárra. Itt az Amerikából nemrég hazatért és ott teológiai díszdoktorátussal kitüntetett Boros György papneveldei dékán kalauzolja őket. Megtekintik a befejezéséhez közeledő kollégiumépületet is. Pár nap múlva már az kelt szenzációt, hogy harminctagú angol unitárius csoport jön Kolozsvárra a megnyitó ünnepségre és a két egyházvezető, Ferencz József püspök és Daniel Gábor főgondnok negyedszázados jubileumára. Ennyi angol még nem járt a városban!

Az időpont egyeztetését – úgy tűnik – nem sikerült megoldani. Június közepén vált véglegessé a döntés, hogy a megnyitó szeptember 22-én legyen, addig korábbi dátumok is felmerültek. Az angolok is túl hamar érkeztek. Augusztus 23-án indult Londonból a Miss Lucy Tagart vezette csoport, Budapestén át Arad, Déva, Vajdahunyad, Torda (torockói kirándulással) megtekintése és az unitárius kegyhelyek felkeresése után szeptember 5-én este érkeztek Kolozsvárra. A következő napokban főleg a történész Kovács János (az egyetemen az angol nyelv oktatója), Boros György és Csifó Salamon kalauzolásával megtekintették a város minden nevezetességét. Szeptember 8-án, vasárnap részt vettek az unitárius templom ünnepi istentiszteletén, majd külön angol istentiszteletet is tartottak. Ezután a vendégek számos érdeklődőtől kísérve átvonultak az új kollégiumba. Itt Ferencz József püspök üdvözölte őket, majd Gál Kelemen igazgató és Pákei Lajos mérnök kalauzolásával alaposan bejárták a nagy épületet, s megállapították, hogy „versenyez a legmodernebb európai intézetekkel” (*Ellenzék*, szept. 9.). Ezután kis ünnepségre került sor a már kész díszteremben. Ferencz József püspök vázolta az iskola eddigi épületei, a jelenlegi építkezés történetét, üdvözölte az angolokat és különösen Miss Tagartot. Az angol csoportvezető – Edward Tagart lelkész lánya – mondott válaszbeszédet. Másnap az angolok elutaztak.

A kollégium megnyitása egy háromnapos ünnepségsorozat része volt. Szombaton, 21-én délelőtt 10-kor az unitárius vezető férfiak a Házsongárdi temetőben a Berde Mózsa sírjára Pákei Lajos tervei szerint emelt impozáns kőszarkofágnál rótták le hálájukat. Ferencz József püspök mondott síravató és koszorúzó beszédet, Daniel Gábor főgondnok is koszorúzott, s Németh István torockói lelkész elszavalta Nagy Lajos főjegyző alkalmi ódáját. Innen átvonultak a Jakab Elek-síremlékhez. A nagy unitárius történész Budapestről hazaszállított hamvai fölé a „Székelyek története” pályadíj-alap emeltett fekete márványoszlopot. Ennek leleplezésén megjelent Szvacsina Géza pol-

gármester és a tudományos élet számos képviselője. Kozma Ferenc, a pályadíj-alap elnöke nyitotta meg az ünnepséget, felidézte az alap történetét, vázolta Jakab pályafutását és a hamvainak hazaszállítása körüli eseményeket. Ezután koszorúzás következett: Szádeczky Lajos az akadémia, Ferencz József az Unitárius Egyház, Szvacsina Géza a város, gróf Esterházy Kálmán és Márki Sándor az Erdélyi Múzeum-Egyesület kegyeletét róttá le.

Délután a Dávid Ferenc Egylet közgyűlésére került sor az új tornacsarnokban. Ezen megjelentek a főtanácsi tagok, élükön a püspökkel és Daniel főgondnokkal. Az iskola kórusa Iszlay Márton zenetanár vezényletével megnyitó énekszámot adott elő, majd Petrichevich Horváth Kálmán, az egyesület elnöke üdvözölte a megjelenteket. Murányi Farkas Sándor elszavalta Mózes csipkebokra című versét. Boros György egyleti titkár felolvasta jelentését az elmúlt évi tevékenységről, Gálfy Lőrinc pedig a pénztár helyzetéről tájékoztatott. Vári Albert kénosi lelkész Az ifjúság szerepe a Dávid Ferenc Egyletben címmel tartott előadást. Józan Miklós saját ódáját (A dévai várbán) szavalta, utána az énekkar zárószámot adott elő.

Alighogy véget ér a közgyűlés, délután hattól kezdődik a vendiáktalálkozó. Daniel Gábor főgondnok hívta ezt össze, hogy a megjelentek adakozásukkal támogassák a megnyíló konviktus működését. Eddig a szegény diákok lakószobájukban kenyéren és szalonnán is eltengették életüket. Az új épületben kötelező a konviktusban étkezni. A szegények alapítványi támogatásért folyamodhatnak. A vendiáktalálkozón nyolc konviktusi alapítványt hoznak létre. Este nyolctól ismerkedési estélyre kerül sor a New York szálloda emeleti termében.

Szeptember 22-én, vasárnap reggel nyolckor ül össze az unitárius Főtanács, az egyház legfőbb vezető szerve a kollégiumi tornateremben. Ferencz József püspök mond megnyitó beszédet. Rámutat, hogy a XX. század első főtanácsi ülését új épületben nyitja meg, de át kell hozni ide a vallás és egyház régi hagyományait is. Utána átvonulnak az unitárius templomba, mely már zsúfolásig megtelt. Itt a Kolozsvári Dalkör énekszáma után Pál apostol Filippibeliekhez írott levele IV. 12. („Tudok megaláztatni is, tudok bővölködni is”) alapján Péterfi Dénes lelkész prédikál. A nagyhatású beszéd után a főtanácsi tagok díszmagyaros diáksorfal közt visszatérnek a kollégiumba, s a déli növényekkel díszített fölépcsőn felvonulnak a díszterembe. Az érdeklődők zsúfolásig megtöltik a karzatot.

„Az ünnepségek között a kollégium megnyitása volt a legfontosabb, de egyszersmind a legszebb is. Emlékezetes mindazokra, kik jelen voltak. Ezernyi ezer ember, valláskülönbség nélkül tódult oda, mint egy nagy nemzeti ünnepre, ami leginkább bizonyítja, hogy nem pusztán vallásfelekezeti ünnepnek, hanem a magyar kultúra ünnepének is tekintik a kollégium megnyitását. Az ország minden részéből idesereglett unitáriusokon kívül jelen voltak a város összes notabilitásai” – írja az Ellenzék (szept. 23.).

A díszterem szószék előtti asztalánál Ferencz József püspök és Daniel Gábor főgondnok ült a központi helyen. Tőlük jobbra és balra Petrichevich Hor-

váth Kálmán főgondnok, Kozma Ferenc és Fekete Gábor iskolai felügyelő gondnokok, Gál Kelemen igazgató és Nagy Lajos főjegyző foglalt helyet. Mögöttük még egy sor széken Kőváry László iskolai, Szentiványi Gyula kolozs-dobokai, Szentiványi Miklós háromszéki felügyelő gondnokok, Pákei Lajos tervező és Reményik Károly kivitelező építész kapott helyet. Az elnöki asztallal szemben, karosszékben ült gróf Béli Ákos főispán mint a megye első embere, s úgy is, mint Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes képviselője, balján Szvacsin Géza polgármester és a hadsereg képviselői, jobbán Lőte József egyetemi rektor és a négy kar dékánja (Kiss Mór, Szabó Dénes, Böhm Károly, Apáthy István) foglalt helyet talárban, hivatali jelvényekkel. A vendégek közt volt még Bartók György református püspök gróf Bánffy György főgondnokkal, báró Mannsberg Sándor lutheránus főgondnok, Dózsa Endre alispán, Kuncz Elek tankerületi főigazgató.

Miután az iskola kórusa elénekelte a Himnusz, Ferencz József püspök a szószékről azért könyörgött, hogy az Úr rendeljen bölcs elöljárókat, értelmes és buzgó tanárokat, valamint méltó növendékeket az iskolának. Daniel Gábor megnyitó beszédében az iskolák fontosságát hangsúlyozva rámutatott: „Mai napság nem a nyers erő, hanem a tudomány, a míveltség azon erő, amely győzelemre vezet”. Petrichevich Horváth Kálmán a hatóságok képviselőit üdvözölte kiemelve: „A mi egyházunk teendői egyike legfőbbikének tekintette és tekinti ma is az iskola ügyét. Tudja, hogy ez azon folyam, mely magába fölveszi az ország intelligens elemét és azt átformálva évek múlva szétosztja, mint áldást vivő ereket, a haza téreire. Tudja, hogy amilyen ezen munkája, olyan lesz a fölnevelt ifjúság”. Különösen az ország kormányának bőkezű támogatását köszönte meg. Béli főispán és Szvacsin polgármester válaszolt. Az ünnepi beszédet Kozma Ferenc felügyelő gondnok, az építési bizottság elnöke mondotta, felvázolva az egész építkezés előzményeit, történetét, végül pedig átadta az épületet Gál Kelemen igazgatónak. Gál terjedelmes átvételi beszédében a keresztény valláserkölc fontosságát hangsúlyozta, rámutatott, hogy nem csak tanítani, hanem nevelni is kell az ifjúságot, így „nem egyoldalú, rideg gondolkodókat, hanem egész embereket fogunk nevelni az egyház, a társadalom, haza szolgálatára”.

Nagy Lajos, a költői lelkű főjegyző elszavalta 16 szakaszos ünnepi ódáját, melyből itt csak a kezdő sorokat idézzük:

*Felépült, ím, az új főiskola!
Szebben, milyent meg is álmodhatánk...
A korszellem ránk is parancsola,
Mások megett mi sem maradhatánk.
Templom mellett nekünk az iskola
Szükséges, mert tanít, világosít...
Elvész a nép, ha nincs tudománya,
Az ész világában tisztább a hit...*

Ezt követte a legfestőibb jelenet: Fangh Erzsébet fiatal tanárnő beszéd kíséretében átadta az igazgatónak a Pákei Lajos tervezte és az unitárius lányok

hímezte, részben Veress Zoltán festette zászlót. Rövid magyarázattal szolgált: „Tervünk ugyanis az volt, hogy ne csak ragyogó, ámde múlandó, melyebb erkölcsi értékkel nem bíró emléket adjunk, de olyat, mely a messze jövőbe kiható kultúrhistoriai beccsel bírjon, mely tanítsa, oktassa az ifjúságot, mely a jelenben hirdesse, a jövőben megőrizze a kollégium szimbólumait! Ezért választottuk zászlónk alapjául a kék és vörös színt, mely színek egyúttal városunk színei is, s melyeket már a tizenhatodik században joggal és büszkén mondott magáéinak az Unitárius Kollégium, mert unitárius volt akkor egész Kolozsvár. Azt a dicső korszakot akartuk ezzel jelképezni, azt a korszakot, melynek említésére büszkén dobog fel minden unitárius ember szíve! Még egy másik szent ereklyéje is van iskolánknak, melyet eddig még talán kevesen ismertek, s épp ezért vettük fel zászlónkra a főbb motívumok közé. Ez a kollégium címere, az összes jelvényeivel körülvelt Pallas Athene vagy Minerva, a tudomány és bölcsesség istenasszonya, a klasszikus népek legtiszteltebb istennője, aki rettenthetetlen a harcban, s a Medusa fejjel pajzsában s lándzsával kezében áll az ellen elé, de ki béke idejében a tudomány és művészet kedvelője, jobb kezével a földgömbre támaszkodik, lábánál lantja hever, míg balján ott van kedvenc madara, a bagoly, mely a sötétségben kutat, keres, fürkészt”.

Ezután az elnöklő püspök az üdvözlő leveleket és táviratokat ismertette: az oxfordi egyetemi hallgatók, az Amerikai Unitárius Társulat, Wlassics közoktatásügyi miniszter, Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter, Biró Béla római katolikus apátplébános, a pápai református főgimnázium, a Bethlen kollégium, a rimaszombati és beszercei főgimnáziumok küldték el jókívánó soraikat.

A következőkben az építkezési emlékokmány felolvasására került volna sor, de annak tartalma nagyjából azonos lévén Kozma Ferenc beszédével, a püspök ezt mellőzendőnek véli. A Szózat elhangzása után levonulnak a lépcsőfordulóhoz, ahol pár szó kíséretében Ferencz József a falba helyezi az okmányt: ha valaha minden más irat és jegyzőkönyv elpusztulna, ez az okmányt őrizz meg a legfontosabb építkezési adatokat. Ezután Pákei főmérnök végigvezeti az érdeklődőket az intézet helyiségein, válaszol a feltett kérdésekre.

Az ünnepség után az egyház díszebédet adott a New York szálló éttermében 200 meghívottnak. Részt vett a teljes unitárius papság és a város valamennyi notabilitása. Íme a korjellemező étrend: „Veteményes leves / Balatoni fogas tartármártással / Tűzdelt bélszín körözve / Töltött káposzta sertéshússal / Szárnyas sült salátával és befőttel / Parfait piskótával / Gyümölcs, fekete-káv / 2 butélia bor és 1 üveg ásványvíz” A késő estig elhúzódó lakomán szinte mindenkire pohárköszöntőt mondtak. Itt csak Szvačina polgármester szavaira utalunk: ez az ünnep nemcsak egy felekezeté, hanem az egész városé, sőt a nemzeté. Ő ugyan nem unitárius, de most szívesen megfeledezik erről, s a város nevében köszöni a szép épületet.

Hétfőn, 23-án reggel a Főtanács tagjai a kollégium dísztermében Ferencz József püspököt és Daniel Gábor főgondnokot ünnepelték. Mindketten negyed százada állottak az egyház élén. Ez alkalomból leleplezték arcképüket

is. Szintén ekkor mutatták be Berde Mózsa Kőváry Endre festette portréját. Délben a tornateremben a Berde-ebédre került sor, Szentiványi Gyula mondotta a serlegbeszédet. A főtanácsi ülésen a konviktus beindításával, szabályzatának megvitatásával is foglalkoztak. A választások során Pákei Lajost EKT-tagságra méltatták. Ekkor hoztak határozatot arra nézve is, hogy az egyház eddigi váltakozó elnevezése helyett ezután következetesen a Magyarországi Unitárius Egyház megjelölést fogják használni.

A Főtanács 24-én ért véget, úgyhogy a tanítás csak 25-én, szerdán reggel kezdődhetett. Még e napra is jutott ünnepség: délben megnyitották a konviktust. Kivételesen a tornateremben terítették 160 fő számára. A tanulókkal együtt ebédelt a teljes tanári kar és a Főtanács még Kolozsvárt tartózkodó több tagja. Gálfy Lőrinc latintanár, konviktusi gondnok imája után Gál Kelemen igazgató és Ferencz József püspök szólt az ifjúsághoz.

Az ünnepségek alkalmából két kötet is megjelent. Boros György sajtó alá rendezte A kolozsvári Unitárius Kollégium írásban és képekben című 82 lapos füzetet. Ebben a régi, elhagyott épületnek is emléket állít. Benczédi Gergely megjelentette Berde Mózsa életrajzát bemutató terjedelmes munkáját. A megnyitón elhangzott beszédek és az emlékokmányt egy 47 oldalas kiadványban tette közzé az egyház. Az 1901/1902-es tanévről kiadott Gál Kelemen szerkesztette Értesítő pedig 300 lapos emlékkönyvvé terebélyesedett. Közli a megnyitó műsorát, beszédeit, s az épületről készült felvételek illusztrálják.

AZ ELSŐ ÉVSZÁZAD

Az épületeknek is megvan a maguk életrajza. Néha a falak, folyosók, lépcsők, ajtók is beszélnek kopottságukkal vagy gondosan megőrzött állapotukkal. De gyakran csak az épületben sürgő-forgó emberek tudnak beszámolni arról, hogy mi is történt a falak között, vagy éppen az épület előtt az utcán, ami aztán az egész ingatlan sorsát befolyásolta. A XX. század annyi változást hozott az országrész, a város életében, hogy szinte csodával határosnak tekinthetjük: az épület átvészelte az évszázadot és most – ismét! – az Unitárius Egyház tulajdona.

Történetét nagyjából két szakaszra oszthatjuk. Az első, az államosításig terjedő közel fél század, amikor féltő gonddal óvták, gondozták, s eredeti rendeltetésének megfelelően használták. A második félszázad tele ellentmondásokkal. Iskola működik az épületben, de az építők szellemétől idegen eszméket szolgál. Mégis: legalább magyar fiatalokat (is) oktat. Néha-néha javítgatják az épületet, de közel sem a túlzott használat pusztításainak megfelelő mértékben.

A megnyitáskor az épület tulajdonosa a Magyarországi Unitárius Egyház volt, s ennek több intézménye is működött benne. Az egyházi központ, tanácsterme, hivatalai az első emelet délnyugati sarkát foglalták el. Az Unitá-

rius Kollégiumé volt a többi rész, de ezen belül a Papnevelő Intézet önálló egységet képezett a dékán irányítása alatt. Ők az első emelet nyugati szárnyát és az északi szárny egy részét használták. Az Elemi Iskola a földszint északi szárnyában két tanteremmel bírt. A többi helyiség a főgimnáziumé volt. Az igazgatói lakás, a hátsó két tanári lakás és az alagsori szolgálati lakások is. A hatalmas, mintegy 130 helyiséges épület fenntartása eleve nagyon költségesnek ígérkezett, s már megnyitásakor kétségek merültek fel, miből fizessék díjait, ki legyen a tényleges gondviselője. Átmeneti bizonytalanság után 1903. augusztus 2-án az EKT határozatban szögezi le, hogy „a kollégium épületének, ingó és ingatlan részeinek felügyelője és gondozója a kollégium igazgatója”. Ezt akkor könnyű szívvel mondhatták ki, mert az intézet élén Gál Kelemen (1869–1945) állott, aki már az építkezéstől fogva nyomon követte a helyiségek elosztását, befejezését, berendezését, s az épület minden sarkát ismerte, szemmel tartotta. Gál Kelemen negyedszázados igazgatósága (1900–1925) a kollégiumnak mint intézménynek a fénykora, különösen az első világháborúig az épületet is sikerült tökéletes épségben megőrizni. Olyan vendégek fordultak meg itt, mint 1902. október 11-én Jókai Mór. A Mátyás-szobor leleplezésére érkezett írófejdelmet az Erdélyi Irodalmi Társaság hívta meg a kollégium dísztermében tartott ülésére. Az előcsarnokban diákok sorfala fogadta, s Gál üdvözlő szavaira így válaszolt: „Templomban vagyunk, az iskola falai között, melyet ihlet tölt be. Én úgyis mint író, úgyis mint hazafi és politikus hirdetője voltam mindig a szabadságnak, mely a művelődés terjesztésével, a hazaszeretettel és istentisztelettel párosul. Ebben a törekvésemben legközelebb találtam magamhoz az unitárius vallásfelekezetet, mely mindig előljárt a hazafiságban és a tudomány művelésében, s mely bár nem tartozik a gazdag felekezetek közé, a művelődésnek e szép épületet emelte” (Keresztény Magvető 1902. 290–291.).

1903. március 30-án a jeles történész, Zsilinszky Mihály, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára kereste fel az iskolát. 1903. május 25-én a kolozsvári születésű Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, a XIX. század közepének híres tragikája 70. születésnapján látogatott a kollégiumba, s ezer forintba egészítette ki korábban tett alapítványát.

1904. szeptember 29-én Berzeviczy Albert, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter jött el hivatalos látogatásra. Az előcsarnokban a püspök, felügyelő gondnokok és az igazgató fogadták. Megtekintette a dísztermet, két osztálytermet, a nagykönyvtárat, a szertárakat, a rajztermet és a tornatermet. „Az épület célszerűsége, a tágas, világos termek, az intézetben tapasztalt tisztaság nagyon meglepték, s teljes meglegedését fejezte ki a látottak felett” – írja a kollégiumi Értesítő (1904/1905. 34.). A következő miniszter, gróf Apponyi Albert 1907. március 5-én keresi fel a kollégiumot Gopcsa László minisztériumi főtisztviselő, Kuncz Elek főigazgató és Szvacsiná polgármester kíséretében. Gál Kelemen fogadja és kalauzolja. Megnézik a dísztermet, a gyűjteményeket, néhány osztálytermet, s részt vesznek egy VII.-es történelemórán. A tárcavezető teljes meglegedéssel távozik. 1913. május 3-án Jankovich Béla

vallás- és közoktatásügyi miniszter tesz hasonló látogatást, s tetszésének ad ki-
fejezést.

Az új épületben az eddig alig használható gyűjtemények megfelelő ter-
mekbe kerülnek, s tovább lehet őket gazdagítani. Új a történelmi-filológiai-
esztétikai múzeum. Ezt az első emelet délkeleti saroktermében alakítják ki.
Anyagának egy része a nagykönyvtárból kerül ki. Antik szobrok gipszmáso-
latai, híres festmények reprodukciói képezik fő állományát. Különösen sok
gondot okoz a könyvtár. Ennek rendezésére Pálfi Márton tanár, könyvtárőr
egyedül nem is képes, Szentmártoni Kálmán egyetemi hallgatót – a későbbi
történést – óradíjban alkalmazták erre a munkára. Így is csak az 1908/1909-
es tanév végén jelentheti az igazgató: „Az egész tanári kar minden tagjának
majdnem minden nap délutáni munkájával több hónapon át végre sikerült be-
fejeznünk e munkát, melyről jelentést tettünk a főhatóságnak, amely méltányló
elismerését fejezte ki a tanári testületnek”. Az igazgató javasolja, hogy egy
külön könyvtárosi állást szervezzenek.

Az épület két gyenge pontja már 1906/1907-ben kitűnik. Egyik a bádoga-
fedél. Itt-ott beázik. 1913/1914 folyamán az egész fedelet kicserélik. A má-
sik gond a fűtéssel adódik. A kazánok fafűtése nagyon nehézkes, szeretné-
nek áttérni az olcsóbb szénre, de a levegőszennyezés miatt nem kapnak rá
engedélyt. Egyes helyiségekben a csőhálózat nem biztosít elég meleget.
Ezekbe külön csempekályhákat állítanak fel.

Kolozsvárt már 1906-ban megkezdődik a villanyvilágítás, de a gázgyárral
kötött szerződés és a már meglévő csőhálózat miatt az áttérés csak fokozato-
san történhet. 1908-ban a fizikumba vezetik be az áramot, ami lehetővé teszi
diapozitívek vetítését, 1912/1913-ban már filmvetítőgépe is van az iskolá-
nak. Bevezetik az áramot a díszterembe, ahol a következő tanévben ablakső-
tétítő táblákat szerelnek fel, hogy így előnyösebbé tegyék a vetítést. Erre a
szülők is el-eljárnak.

Az 1911/1912-es tanévben a tornaterem előtti árkaodos folyosót befalazzák,
a nyert helyiségben szertárat létesítenek. 1912. április 1-jétől felmondják a két
földszinti bérlakást. A helyiségekben levéltári szobát, valamint ének-zene-
termet és szertárat alakítanak ki. 1913/1914-ben az ablakok külső fakereteit
kell újra festeni. 1914-ben még új típusú klozettkagylókkal látják el az illem-
helyeket.

1914. július 28-án kitör az első világháború. Az iskolaépületet még a tan-
év kezdete előtt lefoglalják katonai kórháznak. Csak az egyházi hivatalok, a
teológia néhány helyisége, a könyvtár, a szertárak és az igazgatói lakás ma-
rad eredeti állapotában. Eleinte 200, utóbb 400 beteget ápolnak az épületben.
A tanítás a régi kollégiumépület nyolc termében folyik, a bentlakás és a kon-
viktus a városi vigadóban, a Redutban bérel helyiségeket (akárcsak
1848/1849-ben). Az igazgató minden közbenjárása ellenére a kollégiumot
csak 1919. február 10-én szabadítják fel. Akkor egy katonai-egyházi vegyes-
bizottság méri fel a károkat. Az állapotokat így jellemzi az igazgató:

„Elképzелhetetlen az a rongálás és piszok, mit a hosszú háború okozott. A vízvezeték, központi fűtés és gázvilágítás csőhálózata jóformán tönkretéve. A záratok, kilincseket a forradalom zavarai közben letörték, elhordották. A II. emeleten a villanyvezetékeket és felszerelést elvitték. Az internátus matrácái elrongyolódva, használhatatlanok. A helyiségek tele tetűvel, poloskával és bacillusokkal. A helyreállítás költsége nagy teherrel nehezedett az egyházra. A bizottság abban állapodott meg, hogy elkerül minden egyelőre nélkülözhető munkát, s csak azt végezteti el, amelyek az épület biztonságát, karbantartását és használatbavételét lehetővé teszik. Legelső teendő volt a fertőtlenítés a Riegler-féle módszerrel. Sok kérelmezés után Zalatnán beszerezhattük ötszörös áron a szénkerget. A fertőtlenítés után egy katonai bizottság lefoglalta [az épületet], mire megkezdődött a lőtás-futás, s a VI. román kir. hadtest parancsnokának személyesen előadott kérésre aug. 30-án felszabadították. A helyreállítási munkák újra megindultak, de anyagok s felszerelési cikkek hiánya miatt lassan haladtak előre. A világító- és tüzelőanyag kémelése céljából a III. emeleti részt teljesen kikapcsoltuk a használatból. A kőműves, asztalos és lakatos munkákból csak a nélkülözhetetleneket végeztettük el.” (Dr. Gál Kelemen: Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Cluj, 1936. 251.)

Lényeges változás még a háború után, hogy – mint már említettük – a gázgyár állandó munkaszünetei miatt lemondanak a légszusz-világításról, s minden helyiségbe bevezetetik a villanyt.

Az unitáriusok – akárcsak a reformátusok – a világháború után döbbsentek rá, hogy nem intézményesítették a felsőbb fokú leánynevelést. A katolikusok 1911-ben megnyitott intézetükben, a Marianumban biztosították a lányok felkészítését. A városi majd állami Felsőbb Leányiskolát, a „De Gerandó”-t, ahova a református és unitárius lányok többsége járt, most lefoglalták román tanintézet részére. A reformátusok külön leánygimnáziumot alapítottak, az unitáriusoknak – anyagi okokból – csak egy leányotthon felállítására futotta. Ezt 1919. október 2-án a kollégiumépület északnyugati sarkában (a volt tanári lakások helyén) nyitották meg 11 középiskolás lány részére. A következő tanévben már 56 lány jelentkezett felvételre, úgyhogy az első emelet két teológiai termét és az alagsor két helyiségét is átadták az otthon részére.

Az átmeneti javítgatások után az egész épületet 1924 nyarán renoválták és újrafestették. Az új hatóságok a vízműveket olyan gyatrán működtették, hogy a második emeleten állandósult a vízhiány.

Az új román hatalom nemcsak az egyre változó, kötelező tantervekkel éreztette hatalmát, hanem itt-ott láthatóvá is tette. Így az 1923/1924-es tanévben elrendelték, hogy az iskola homlokzatára román feliratot helyezzenek, s minden teremben függesszék ki a király arcképét. Az előcsarnokban a jobb oldali, I. Ferenc József király nevét tartalmazó emléktáblát le kellett vakoltatni.

A kollégiumépület idővel minden unitárius intézménynek, társulatnak a székhelyévé vált. A Dávid Ferenc Egylet, az 1919-ben létrehozott Unitárius

Irodalmi Társaság, az Unitárius Egyetemes Lelkészkör itt működteti központját, s itt szerkesztik a nagymúltú Keresztény Magvetőt, s a valamivel „fiatalabb” Unitárius Közönyt is. A díszteremben nemcsak az unitáriusok, hanem a legkülönbözőbb körök, egyletek, társaságok tartják ünnepi vagy közgyűléseiket. A korszerű tornatermet délutánonként a KAC – az 1883-ban alapított Kolozsvári Athletikai Club – bérlí, de még több sportegylet rendez itt edzéseket, mérkőzéseket.

Az 1940-es bécsi döntés után a dél-erdélyi menekültek százait szállásolják el a termekben. Itt működik a Menekültügyi Iroda. Átmenetileg a Magyar Párt is bérel helyiségeket. Csak október közepére lehet annyira felszabadítani az épületet, hogy 20-án megkezdődhessék a tanítás. 1943. november 22-én újra az a kitüntetés éri az iskolát, hogy a kultuszminiszter, ezúttal Szinyei Merse Jenő keresi fel. Rövid ideig részt vesz, s beszédet mond a díszteremben folyó főtanácsi ülésen is.

A második világháború vége feléig nem zavarta a katonaság az oktató-nevelő munkát. 1944 őszén a németek katonai kórháznak jelölték ki az iskolát, de már nem volt idejük berendezkedni. A nyomukba érkező oroszok szintén igényt tartottak rá. Egy bombatalálat is érte az épületet. Novemberre a katonaság felszabadította a helyiségeket, s háromheti takarítás, javítgatás után november 21-én megkezdődhetett a tanítás.

Az 1948. augusztus 3-i „tanügyi reform” végzetes volt az Unitárius Kollégiumra nézve. Ez a törvény lényegében felszámolta a felekezeti oktatást s államosította az iskolaépületeket. Az unitáriusok hatalmas tömbjének azon helyiségeit, amelyekben egyházi hivatal és a teológia működött, meghagyták az egyház tulajdonában. 1948 szeptemberében állami nyomásra a protestáns püspökök kimondják teológiai intézeteik egyesítését, a tényleges összevonás csak 1959-ben történik meg, akkor az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet Bocskai téri épületébe telepítik át az unitárius teológusokat is, s le kell adni a teológiai termeket az állami tanintézetnek.

Az 1948 ősztől az épületben működő állami gimnázium az 1-es számú Magyar Fiú-Középiskola nevet kapta. 1949 elején bevezetik a földgázt az épületbe, s ezzel megoldódnak a fűtési gondok. A központi fűtés mellé szinte minden terembe csempekályhát is állítanak. Ugyancsak 1949 elején az állami iskola és az unitárius püspökség áramhálózatát külön-külön órára szerelik. 1949 őszén megindul a román és magyar tagozatos esti oktatás az épületben, egyelőre külön igazgató vezette tanügyi egységként. Az 1954-es átszervezéskor 7-es számú Középiskola lett az intézet neve, s hozzákapcsolták az estit is. 1957 júniusában megünnepelték az iskola alapításának 400. évfordulóját, s ebből az alkalomból az Oktatásügyi Minisztérium engedélyezte, hogy a tanintézet felvegye Brassai Sámuel nevét. 1963 nyarán viszont parancs jött arra nézve, hogy a nevet nem használhatják (újra 7-es sz. Középiskola), sőt a Brassai- és Berde-mellszobrokat is el kellett távolítani az előcsarnokból. A két emléktáblát még az 50-es évek elején letakartatták. Az amfiteátrumos dísztermet az egyház és az iskola közösen használta. A szó-

széket azonban drapériával fedték el, a 15 unitárius személyiség reliefjére pedig magyar és román írók kerek portréját akasztották, a névtáblákat is leszedték. Ez a terem azonban nem felelt meg a kommunista iskola követelményeinek, hiányzott belőle a színpad. Így 1959-ben a teológiától felszabadult két teremből a templom melletti szárnyban kialakították az új, színpados dísztermet öltözővel.

Az 1960-as években az épület alagsorában és a II–III. emelet néhány terében Építőipari Középiskola is működött. A vakációk idején pedig a látogatás nélküli tagozat diákjai vettek részt felkészítón, és jöttek vizsgázni.

1962-től német elemi osztályokat helyeznek az épületbe, rendre kinő egy nyolcosztályos német tagozat, melyet aztán 1973–1975 között rendre áttelepítenek a Coşbuc Liceumba. Az egykori igazgatói lakás egy részében hosszasan német tannyelvű óvoda működik.

Az 1960-as években mind nagyobb hangsúlyt helyeznek a gyakorlati oktatásra, műhelyórákat iktatnak a tantervbe. Ezért az alagsorban műhelyhelyiségeket alakítanak ki, 1967-ben sikerül az udvart leaszfaltoztatni.

1970-ben államtanácsi határozattal az iskola visszacapja Brassai Sámuel nevét, most már „liceum” a megjelölés. Még 1968-ban, az unitárius vallásalapítás háromszázados évfordulóján a két mellszobor is visszakerül az előcsarnokba. Az 1970-es években szorgalmazni kezdik a szaktanterem-rendszert. Így alakítanak ki a földszinten kémiai előadótermet, az első emeleten „társadalomtudományi kabinet”-et, a második emeleten a 60-as teremben bonyolult felszerelésű „fónikus labor”-t. 1975-ben az iskolától és az egyháztól elvett kollégiumi nagykönyvtár, mint az Akadémiai Könyvtár részlege kiköltözik az épületből: a Farkas utcai modern épületbe egyesítik a három kolozsvári felekezeti tanintézet könyvtárát. Néhány helyiséget megkap az iskola. De idehozzák a Tanfelügyelőségnek alárendelt Tanügyi Dolgozók Háza könyvtárát, ideköltözik a tanügyi Segélypénztár (C.A.R.), valamint a volt igazgatói lakás egy részébe – az óvoda távozása után – a Tanügyi Szakszervezet megyei központja. Emellett az alagsorban tanügyi filmtár működik, s néhány magánlakás is található.

1977 újabb sarkalatos dátum az iskolatörténetben: a hírhedt Ceauşescu-féle iskolareform ipari liceummá alakítja a Brassait. Ez jelentős színvonal-eséshez vezet. A liceumi tagozaton fémipari osztályok indulnak, az órarend megtelik mérnöki tárgyakkal. A mérnök-tanárok kötelesek románul előadni. A diákok a tanév jelentős részét a Metalul Roşu (Vörös Fém) gyárban töltik „gyakorlaton”. Viszont arra is lehetőség nyílik, hogy az alagsori műhelyekben „termeljenek”. Így fémvázás bútorokat készítenek sok tanterem számára. Az esti tagozat, melynek kétharmada román tannyelvű, ekkor felduzzad, az összdíákság fele idetartozik. A váltásos estis osztályok délelőtt is járnak órára. Akad egy-egy lelkes mérnök-tanár, aki az épület tárgyainak felújítására is gondot fordít. Így például Daly György megjavítja a régi díszterem csillárját és padjait, majd új kilincset és zárat készíttet a főkapura, órát szerel az udvari homlokzatra.

1979-ben a természetrajzi szertár egyik szekrényéből előkerül az iskola elrejtett zászlaja. Azon a nyáron ez alatt ballaghatott a végzős ifjúság. A zászlót 1985-ben Nagy Anna rajztanárnő felújította.

1985-ben az iskola magyar jellege ellen indultak támadásba a felsőbb hatóságok. Ősztől román osztályokat létesítettek a nappali tagozaton is. 1986-ban már a folyosókról minden magyar feliratot leszedettek. Még a régebbi érettségi tablókát is el kellett tüntetni. Az 1987-es ballagáson egyetlen magyar szó sem hangozhatott el.

Az 1980-as évek végén siralmas képet mutatott az épület. Az előcsarnokban a két márvány emléktáblán piros üveglap a párt, illetve az ország címerével. Minden szabad falrészre táblák erősítve a pártfőtítkár idézeteivel. Még csoda, hogy a két szobrot megtűrték. Az első emeleti lépcsőfordulónál az ablakokat is idézetes pannók fedték el. A folyosókon nyomtatott propaganda-plakátok, itt-ott falújság kizárólag román cikkekkel. A díszteremben a szószéken világoskék vászonborítás, rajta függ a „nagyfönök” színes képe. A kifűthetetlen teremben délelőtt estisek tanulnak. Délben a legkülönbözőbb állami szervek tartanak gyűléseket (leggyakrabban a tanfelügyelőség). Minden teremben a portré, mellette a párt és az állam címere, s legalább egy idézet. Az ajtók-ablakok keretei töredezettek. A legtöbb ablak becsukhatatlan. Ráadásul gáztakarékosság miatt télen a termekben alig van fűtés. A haszontalan központi fűtést a 80-as évek közepén teljesen leállítják. Villanyspórlás miatt az estis osztályok is fél hét körül végzik programjukat. 1989-ben 2500 diák tanult a Brassaiiban. Ha arra gondolunk, hogy 400 tanuló részére készült az épület, nyilvánvalóvá válik: évi öt-hatszoros használatnak, kopásnak volt kitéve.

Az 1989-es politikai változásokat követően az iskola élete és kinézése is rövid idő alatt megváltozott. A nappali román tagozat átköltözött az új Avram Iancu Líceumba, s az intézet elméleti líceumi státust kapott. Az Unitárius Egyház visszavehette – kizárólagos használatba – szószékes dísztermét (s persze, kiszabadították szószékét és a reliefeket), s 1992-ben a 60-as számú nagy tantermet is (ún. szónoklati terem, de ekkoriban már fönikus labor, amit leszereltek).

A következő évben holland segítséggel az 59-es termet számítógépes informatikai laboratóriummá sikerült átalakítani. 1992-ben újraaszfaltozták az udvart, 1992/1993-ban a tornatermet újították fel. 1994-ben a földszinti és emeleti folyosókat lambériával borították. Ugyanakkor az eddig kifűthetetlen tornaterem, díszterem és tanári szoba részére külön központi fűtés-rendszert szereltek be. 1997-re a színpados díszterem is teljesen megújult, lambériát és kényelmes székeket kapott. Ekkor ünnepelte az iskola alapításának 440, Brassai Sámuel születésének, illetve halálának kerek évfordulóját. Ez alkalmából az első emeleti fölépcsővel szemben Gergely István Brassai-portréja került a falra. Közben az épület kopott illemhelyiségei átalakultak. A tantermek a holland testvériskolai kapcsolatoknak köszönhetően szintén sok berendezési tárggyal (asztal, szék, tábla) gazdagodtak.

1993-ban az Unitárius Egyház megindította teológiai líceumi osztályait az épületben. Ezek az egyház szellemi irányításával működnek, s minden szempontból vállalják és ápolják az egyház, valamint a kollégium hagyományait. Számukra a tornaterem egykori karzatán alakítottak ki tanári szobát, az északnyugati sarok földszintjén és emeletén vannak tantermeik.

A legnagyobb változások talán az alagsorban történtek. Főlegessé váltak a műhelyek. Felszerelésüket 1993-1994-ben árverezésen adták el. Közben szükségteremként egyik-másikban estisek tanultak. A termeknek itt nem száma, hanem betűje volt, arról a mesterről, aki a műhelyért felelt. A homlokzati szárny Kenderessi Sándor vezette fémforgácsoló műhelye a »K terem«, a keleti szárny Székely Károly irányította lakatosműhelye az »S terem« (ma takarítónők öltözője), Veres néni egykori szerény lakása »V terem«, a hátsó szárnyban Daly mérnök műhelye a »D terem« lett. A K termet 1998-1999-ben holland segítséggel sikerült átalakítani csempézett, lambériázott klubteremmé. Az egyik (a tanári szoba alatti) asztalosműhelyt az unitárius osztályok ideiglenes bentlakásául használják 2000 óta. Egy másik asztalosműhelyből bérbe adott büfféhelyiség lett.

Természetesen, az Unitárius Egyház is végeztetett karbantartási munkákat. 1997-ben helyiségeibe külön központi fűtést szereltetett. Kifestették a dísztermet és az egyes irodákat, ezek átcsoportosítására is sor került. 1999-ben a második emeleti egyházi könyvtárat bútorozták be. 1999-ben a földszinti levéltár kapott hőközpontot, 2001-ben folyik kifestése és korszerű bútorozása.

1999 júniusában külön kormányrendelettel az egyház visszakapta az egész épület feletti tulajdonjogot, de az egyház és állami iskola viszonyát azóta sem szabályozta semmilyen rendelet vagy szerződés. Az egyház 2000 őszén nagy építkezésbe kezdett, a hátsó, Brassai utcai szárnyon tetőtérbeépítéssel diákbentlakási helyiségeket alakít ki. A tervek szerint 2001 szeptemberére ér véget az építkezés. Ezzel párhuzamosan folyik a tűzcsapok beszerelése a folyosókra.

1999 májusában a Brassai-hét keretében termék névadó-ünnepélyére került sor. A holland segítséggel kialakított alagsori klubtermet a zwollei testvériskolára emlékeztetőn Carolus Clusius (1525-1609) jeles orvosbotanikusról keresztelték el. Az első emeleti színpados dísztermet Felvinczi György (1645-1716), az iskola egykori diákja, drámaíró nevével tisztelték meg. A fizikum névadója is tanítvány: Gyulai Zoltán (1887-1968) kolozsvári majd budapesti fizikusprofesszor, akadémiai tag. A biológiai előadóterem Gelei József (1885-1952) akadémikus professzor nevét vette fel, aki nemcsak diákja, de évekig tanára is volt az iskolának. Legutóbb 2001. január 19-én került sor névadóra. Az újonnan beindult közgazdasági osztály első emeleti termét keresztelték el Berde Áronról (1819-1892), az iskola diákjáról, tanáráról, a kolozsvári egyetem első közgazdaságtan professzoráról.

A 2000. millenniumi év alkalmából három emléktáblával is gazdagodott a fölépcsőház. Az unitárius osztályok november 9-12. között szervezett kol-

légiumi napjai alkalmával a lépcsőfordulóhoz egy fehérmárvány-táblát, november 26-án az egyház millenniumi ünnepségén a díszterem ajtaja mellé egy fehérmárvány-, s egy kisebb vörösmárvány-táblát helyeztek emlékeztető szöveggel. Még számos híressé vált tanítvány megérdemelne valamilyen emlékjeállítás.

A százéves épület a részjavítások, toldozgatások után teljes renoválásra szorulna. Ajtói, ablakai kicserélése, fűtésrendszerének megújítása, folyosóinak újracementezése elodázhatatlan feladat.

AZ ÉPÜLETBEN MŰKÖDŐ ISKOLAIGAZGATÓK

Kollégiumigazgatók:

Gál Kelemen, dr.	1900 – 1925
Borbély István, dr.	1925 – 1928
Gálffy Zsigmond	1928 – 1944
Bodor András, dr.	1944 – 1948

Állami igazgatók:

Lazányi Endre, dr.	1948
Roos József	1948 – 1949
Kovács Péter	1949 – 1950
Mészáros Miklós	1950 – 1951
Vallasek Gyula, dr.	1951 – 1952
Bálint Imre	1952
Orosz Gábor	1953
Wiesel Matild	1953 – 1954
Székely József	1954 – 1956
Árkossy Sándor, dr.	1956 – 1957
Székely József	1957 – 1958
Gáll Dénes	1958 – 1965
Szöllősi Ferenc	1965 – 1978
Boda Károly	1978 – 1987
Simon Gábor	1987 – 1990
Bálint Kelemen Attila	1990 – 1992
Kocsis Imre	1992 – 1993
Cucu Imola	1993 – 2000
Kósa Mária	2000 –

Unitárius teológiai líceumi igazgatók:

Bencze Ágnes	1993–1997
Popa Márta	1997–

Benczédi Gergely: A kolozsvári Unitárius Kollégium vázlatos története. A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1900-1901. iskolai évről III – LXXVI.

Építési jegyzőkönyv 1893-1902. (Kéziratot kötet az Unitárius Egyházi Levéltárban.)

Építési napló [1900 – 1902] (Kéziratot kötet uo.) 188 l.

A kolozsvári Unitárius Kollégium írásban és képekben. Az új kollégium megnyitásának emlékére szerkesztette és kiadja: Dr. Boros György. Kolozsvárt, 1901.

A kolozsvári unitárius új kollégium megnyitó ünnepélye 1901. évi szeptember hó 22-én. Kiadta az Unitárius Egyház. Kolozsvárt, 1901.

Gál Kelemen: A kollégium építésének története (1890 – 1902). A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1901-1902. iskolai évről 3–24.

Pákei Lajos: A kollégium leírása. Uo. 65–76.

Gál Kelemen: A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568 – 1900). I – II. kötet, [Kolozsvár], 1935.

Gál Kelemen: Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az Unitárius Egyház történetéből. Cluj, 1936.

Boda Károly: A kolozsvári Brassai Sámuel Líceum rövid története különös tekintettel az utóbbi évtizedekre. Fiatal Szívvél 22. sz. (1990/91) 98–117.

Gaal György: Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1995.

KRÍZA ILDIKÓ

KRIZA JÁNOS HELYE A MAGYAR MŰVELŐDÉSBEN

Kriza Jánosra emlékezve 190 év után

Kriza János 190 évvel ezelőtt, 1811-ben született Nagyajtán. A mai nap nem igazán kerek évforduló, de őrá emlékezni mindig felemelő érzés. Egyénisége, életműve, tevékenysége, máig tartó hatása erőt ad tisztelőinek. Unitárius püspök volt, egyháza megreformálója, a székely népköltészet első gyűjtője és publikálója, a 19. századi reformnemzedék kiemelkedő egyénisége. Önvallomásában, életének egyetlen saját kezű bemutatásában éppen úgy, mint a verseiben büszkén vallja magát Székelyföld fiának.

Életéről röviden

A nagyajtai félkezű papnak, az unitárius lelkésznek elsőszülött gyermeke volt. 1811. június 28-án született. A Kriza család torockói eredetű, de ő Erdővidéket mondta hazájának, és a székelyek közösségében érezte otthon magát. Édesapja fiatalon megsérült, elvesztette fél kezét, ezért Kolozsvárra küldték tanulni, ahol 1805-ben szentelték unitárius lelkésszé, és 1808-ban

hívták Nagyajtára. Gyermekévei ehhez az erdővidéki faluhoz kötik, itt kezdte elemi iskoláit, és kilenc éves kora után mindig szívesen tért vissza a kicsi szülői házba, nyolc testvéréhez és a vidámságot teremtő énekes hangú mostohához, mert édesanyja, Bencze Borbála hamar meghalt az öccs, Ferenc születését követően.

1820–25 között Torockón tanult a Sebes Pál irányította jó hírű *particula iskolában*, itt írta latinul disztichonjait, amelyeknek csak a híre maradt fenn, és itt születtek azok a versek is, amelyek közül néhányat a *Vadrózsák* 538–9. oldalán találhatunk. Torockó korán polgárosodó, lokális öntudattal bíró közössége indította Krizát útján. A 19. század elején a város bányászata, vasművészete előnyöket biztosított a megfeszített munkával élő lakosainak, rangos házakat, díszes lakásokat, értékes népviseletet mondhatott magáénak. Kriza érzékeny lelkületét befolyásolta a Székelykő tövében meghúzódó város. Ott tanult verselni, ott ébredt az olvasás élvezetére, és fedezte fel a Torockó közelségében lévő unitárius városban a közösség formáló erejét, az anyanyelvismeret fontosságát. Visszaemlékezése tanúskodik az esti olvasásban lelt élményekről, a kisváros különös világáról, bezártságáról, sajátos kultúrájáról.

A reformkor egyik fő célja volt a magyar irodalmi élet kiterjesztése, a magyar nyelvű alkotások terjesztése, a kulturális örökség feltárása, a műveltség általánossá tétele. Ezt megérezve és tudatosítva már Székelykeresztúron, a gimnáziumban ifjabbak felügyelete ürügyén olvasókört szervezett. Később Kolozsváron, teológus korában, amikor algimnáziumi tanulókat tanított, a *főtanoda* könyvtárának segédfelügyelője lett (ami akkor rangot, megtiszteltetést jelentett), a diákoknak olvasótársaságot indított. A résztvevő tanulók, tanárok és rokonszenvezők verseit zsebkönyvekben terjesztette. Felsőbb szintű stúdiumait Kolozsváron végezte, jogot, teológiát, filozófiát, bölcsészetet tanult. Rendszeresen írt és fordított verseket. Epigrammaiban a társadalom hibáit, az emberi gyengeségeket ostromozta, de írt hibátlan szonetteket, népeletet bemutató népdalokat. 1835-ben a kolozsvári anyaegyház papjává választotta, és az egyház régi szokásához híven külföldi tanulmányútra küldte Berlinbe. Az újonnan alakult Friedrich-Wilhelms-Universität Berlinben az akkori protestáns világ egyik pezsgő életű egyeteme volt. Ott tanítottak a Humboldt testvérek, mellettük a Grimm testvérek, akik megírták a német mitológiát, a német grammatikát, akiknek mese- és mondagyűjteménye rövid idő alatt világhírű lett. Ezen túl a polgári családok otthonában szervezett irodalmi szalonok formálták a művészet és kultúra minden ágát. A berlini évek ébresztették Krizát a magyar kultúra értékeinek megbecsülésére. A külföldet járt peregrinusok régi hagyománya szerint a haza megismerését a világlátás tette teljessé. Távolról az otthoni kultúra új összefüggésbe ágyazottan megjelentette valós értékét. Kriza nem utazgatott, mint más főurak, mert a szegény unitárius eklézsia támogatásából erre nem futotta, de így is módja volt tisztázni magában a „*rideg hegeli philosophia rendszerét és az ő képére és hasonlatosságára alkotott theológia*” erdélyi gyakorlattól távoli helyét.

Költészete

A nélkülözések fiatal szervezetét próbára tették, így hazatérése után betegsége miatt kényszerpihenőre tér borszéki borvizekkel kúrálni magát. Ezt az időt verseinek rendezésére használta fel. Közzétette az *Athenaeum* és *Remény* című zsebkönyveket jórészt saját verseivel, sokszor álnéven, valamint angolból, németből, franciából fordított költeményeit. Elsőként kezdte Milton *Elveszett paradicsom*ának magyarra fordítását, és az orosz népdalok magyar nyelvű megismertetését, de fordított Lamartine-prózát, Heine-költeményeket, Byron szenvedélyes hangulatú verseit sok-sok egyéb mellett. Kezdeményezése országos visszhangot váltott ki, és a Kolozsvártól többnapig járóföldre lévő pesti írók, tudósok felfigyeltek eredményeire. A méltatást a kor jeles irodalomtudósa, Toldy/Schedel Ferenc írta. Javaslatára 1841-ben a Kisfaludy Társaság irodalomtudósai Kriza Jánost az Akadémia tagjai sorába választották. A korabeli sajtó szerint *Kriza három év alatt Erdély társ nélküli népdalnoka lett. Az azóta eltelt másfélszáz év igazolta a megállapítás helyességét. Napjaink irodalomtörténészei egyetértően állítják, hogy ő volt Petőfi plebejusi népiességének legjelentősebb előfutára, hiszen Petőfi-elődök nélkül nem juthatott volna olyan magaslatra, ahová elért. Költészetében a verselés szabályait megtartva egy új irányt teremtett, amennyiben a falvak lakóit és életformájukat nem az elit kultúra szemszögéből, nem is a rousseau-i romantikával láttatta, hanem a maguk valóságában. Megteremtette az irodalmi népdalokat. Nemcsak az ő korában, de még később is rendhagyó vállalkozás volt. Kriza a költészet segítségével tárta a világ elé a székelyek mindenkitől különálló helyzetét. A határőr-szolgálatos paraszti sorsú szabad székelyek kettős terhét a *siculicidium* után először ő tette költői tárgyá az *Erdővidék az én hazám* kezdetű versében:*

*Nyílj mélyebben, te barázda
Patakként foly könnyem árja
Apámat háború
Anyámat sok gond, bú
Szegényt elragadta.*

*Holnap indul a legénység
Komondóba, semmi mentség!
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmégt.*

Költészetével éppen ahhoz a társadalmi réteghez szólt, amelyik nyitott volt a köznép sorsa iránt, amelyik nem határozta el magát a falun és városon élőkötől, és a polgárosodás hívei voltak, megbecsülték a hagyományos értékeket, tudásukkal sokféleképpen segítették a társadalom fejlődését. Ezért mondjuk, hogy Kriza az erdélyi reformnemzedék egyik legjelentősebb tagja volt.

Szerelmi versei a kor puritán irányát erősítették. Költészete kedvesen sejtető érzéseket fogalmaz meg a népköltészettől eltérő módon, de annak

szimbólumaival és szóhasználatával. Versei egynémelyike közzsájr került, dallammal együtt vált népszerűvé. Kéziratos énekeskönyvek bizonyosága szerint sokféle ismerték nyomtatás nélkül például *A hazatérő katona* című versét.

*Idegen országban
Árnyékot ad egy fa,
Alatta kesereg
Egy vagdalt katona.*

*Hajh, keserű kenyér,
A katonakenyér
Veres a karéja
Mert festi piros vér,*

*A bele nem puha
De kemény, mint a kő.
Nem patyolat-fejér,
De barnán sötéllő.*

Kriza verseinek hitele, lírai ereje a természetes előadásban rejlik. A fenti példából érezhetni, hogy a székelyekre kirótt nehéz katonasorsról a maga valóságában lehet írni. Így lett költészete érthető, világos, emberközeli. Előtte senki így nem verselt. A költészetét illető elismerések és a kedvező fogadtatás ellenére rövidesen hűtlen lett a műzsákhöz, költő vénája 1842-ben megszakadt, később egy-egy alkalmi verset, himnuszt írt csupán. Szentiványi Mihálynak, a szívbeli barátinak bírálata ejtett olyan sebet, amely később sem hegedt be. Emellett papi hivatása, teológiai tanári kötelezettsége, zsurnalista munkája messzi útték tőle a műzsát. 1852-től kinevezés nélkül irányította az erdélyi unitárius egyházat, 1854-től Kolozs megye esperese lett, majd 1861-ben a tordai zsinaton unitárius püspökké választották.

Az unitárius püspök

Élete utolsó húsz évének munkásságát két főirány határozta meg: egyházszervezői és népköltészet-gyűjtői tevékenység. A papi, hittantanári, egyházszervezői, kátéírói, énekeskönyv-szerkesztői, egyéb közéleti tevékenysége foglalta le a legtöbb idejét, de emellett egy pillanatra sem csökkent a néphagyomány megmentésére irányuló törekvése. A szabadságharc utáni benuultságból az ő levelezése, személyes látogatása rázta fel a falusi papokat, a tanítókat, a városok unitárius közösségét. A kor elvárása szerint egyszerű stílusban megírta vallásának alaptételeit, a teológusoknak pedig a dogmatikát, egyháztörténetet. Elkészítette a temetési rendhez alkalmazott új halotti énekeskönyvet, amelyet kevés módosítással mindmáig használnak. Megszervezte és szerkesztette az első és napjainkig megjelenő unitárius tudományos folyóiratot, a *Keresztény Magvetőt*.

A nyomtatásban közzétett szentbeszédeivel és a teológián előadott tudománytörténeti óráin, etikáról szóló előadásain az unitárius egyház alaptételeit

hirdette. Egyházszerzői tevékenységével a szétszórt, üldözött közösségek megerősödtek. Fontosnak tartotta a személyes kapcsolatot, és a távoli kicsi falvak unitáriusait személyesen kereste fel újjáéleszteni a gyülekezeti életet. Megteremtette a nemzetközi kapcsolatokat, főleg az angliai egyházakkal. Amerikai szakirodalmat, Channing hittételeit tanítványaival, paptársaival együtt megvitatva fordította le, és adta ki magyar nyelven. Megszervezte a végző teológusoknak, hogy papi hivatásuk megkezdése előtt egy-két évet külföldön tanulhassanak, amelynek következményeit az erdélyi szellemi élet sokféleképpen igazolja.

A Vadrózsák születése

Az unitárius püspök másik, cseppet sem kevésbé fontos munkaterülete a néphagyományokra irányult. A 40-es évek elején fordult Kriza érdeklődése a népköltészet felé: „*Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever senkitől sem figyelve meg a nép alsó rétegeiben; s attól fogva az egyet számtalan foglalatosságaim közepette sem vesztettem el szemem elől, magam is gyűjtöttem mind Székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolozsvárt lakó sok-sok férfi és asszony embereknél.*”

Ez a vallomás 1860 táján született, valószínűen akkor már nem volt ildomos a berlini évek tanulságait emlegetni, sem a szilenciumra ítélt Erdélyi János nevét.

Az irodalmi körök országszerte a 40-es évektől kezdve tudatosították a népköltészet jelentőségét. Számos előzmény után a Kisfaludy Társaság, a mai Tudományts Akadémia elődje pályázatot írt ki a néphagyomány gyűjtésére, és a beérkezett anyagot Erdélyi János rendezte sajtó alá. Kriza gyűjtési felhívása az országos mozgalommal egyidejű, de attól független. 1842-ben jelent meg először népdalok gyűjtésére szóló felhívása, amit 43-ban és 44-ben megismételt. Ekkor már kezében volt egy füzetnyi népdal a pesti *Honderű* 1843-as híradása szerint. Az anyagi fedezet és a nyomdai vállalkozó hiánya megghiúsította szándékát, később a papi kötelezettsége a szabadidejét korlátozta. Csak a szabadságharc után, a mindent gúzsbakötő évek csöndesedésével kezdett a *Vadrózsák* szerkesztéséhez. Leveleiből tudjuk, ujjongott mindig egy-egy ballada megtalálásakor, lelkesen buzdította további kutakodásra a paptársait, a tanítókat, az ismerőseit. Gyöngybetűivel írta a leveleit fáradhatatlanul, hogy minél több régiség kerüljön elő. Eközben megtalálta az 1532-ből való Szent Brigittához fohászoló imákat, amit őrála neveztek el *Kriza-kódex*nek. Felfedezte a szombatosok ismeretlen énekeskönyvét, és számos lappangó, elfelejtettnek hitt erdélyi kéziratot juttatott el az Akadémia Könyvtárába.

Legismertebb műve a „*Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény*”, ami 1863. január 14-én jelent meg Stein János nyomdájában gróf Mikó Imre anyagi támogatásával. Jelentős várakozás előzte meg a régóta készülő kiadványt, mindenekelőtt a balladák miatt. Így természetes, hogy a gyűjtemény élén a balladák olvashatók.

Kriza munkája nyomán lett a ballada ismert és fontos fogalom Magyarországon. Korábban nem tudták, hogy a sorsokat bemutató, tragédiákat érzékeltető balladáknak miért van nagyobb hatásuk, mint a daloknak. A filozófus, esztéta Erdélyi János országos gyűjtést publikált, ott jó néhány ballada található ugyan, szám szerint 17, de akármilyen jó művészi érzékű tudós volt, nem figyelt erre. Így például a Fehér Annáról szóló, a testvéreért szüzességét feláldozó leány tragédiája megbújt a többi ének között, pedig ez igazi ballada. Nem vette észre azt sem, hogy a rátarti büszke leány halálatáncoltatása mély emberi érzésekkel balladai köntöst öltött. A zárt szerkezetű, rövid epikus énekek emberi tragédiákat szólaltatnak meg, katarzis-élményt váltanak ki. Ezek stílusa, gondolatvezetése, eseményközlése eltér a dalokétól, hiszen ezek a balladák. A balladákat Kriza fedezte fel, és a népköltészet csúcsának tartotta.

A népballadák felfedezése

Az első közlés érdeme egyik barátjáé, a paptárs Nagy Lajosé, aki 1858-ban kiadta a „nyelvészeti tekintetben érdekes” balladát Barcsai fejedelemről, abban a hitben, hogy a magyar történeti ének egy darabját találta meg. Arany János ekkortájt többször szolt az eltűnt naiv eposzról, az elfelejtett történeti énekhagyományról, és fájón sóhajtott fel, amiért nincs nálunk ének a törökverő Hunyadiról és az országépítő Mátyásról vagy a honalapításról. És lám ekkor történt a csoda, szeme elé kerül a Barcsai-ballada, *A megégetett hűtlen asszonyról*, a szerelmi háromszögről szóló ismeretlen alkotás, az elveszettnek hitt epikus költészet részeként. A szerény publikáció lavinát indított el. Világossá vált, hogy még mindig él a szájhagyományban, az íratlan költészetben olyan emlék, amely a nagy sorsfordulókat, emberi tragédiákat, történelmünk adalékait fejezi ki. Kriza rendszeresen hírt adott leveleiben ezekről a szellemi élményekről Gyulai Pálnak, Toldi Ferencnek, Lugossy Józsefnek és másoknak, felfedezéseiről, és hirdette, Bethlen Anna, Fogarasi István, Rákóczi neve nem véletlenül került a balladákba. A zárt szerkezetű, rövid, feszes tartalmú epikus ének, a ballada nagy meglepés volt a nemzeti kultúra iránt érdeklődőknek. Hónapról hónapra újabb élménnyel gazdagodott Kriza, mert ő olvashatta először Kádár Kata balladáját, akit a szívtelen anya elválasztott szerelmétől, és csak halálukban egyesülhetnek szép kápolnavirágokként. Ő fedezte fel a gyermekeit elhagyó anya tragédiáját, Budai Ilona sorsát, aki menekülése közben megtagadta gyermekeit, mondván: „*Gyermek helyébe gyermeket ad az Isten, / De kincsem helyébe kincset nem ad Isten.*”

Először Kriza olvashatta Kőműves Kelemen esetét, aki magas Déva vár felépítéséért feláldozta feleségét, családját, egyéni boldogságát. Déva vára az első unitárius püspök raboskodásának, halálának színhelye volt, és méltán váltott ki megkülönböztetett érdeklődést. A történeti témájú balladák felfedezésekor úgy érezte, az íratlan történelem egy-egy darabja került elő. Egyre több történeti vonatkozású alkotás (monda, ballada, 48-as hőskről szóló énekek, hun-magyar rokonságot éltető emlékek) került elő.

A ballada a Tudományos Akadémián is az érdeklődés középpontjába került. 1860-ban Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* címmel előadást tartott Kriza anyagáról, a folklór társadalmi helyéről. A két kiválasztott ballada Kőműves Kelemennéről és Molnár Anna történetéről szólt. Gyulai a népköltészet csúcspanak tartotta a balladákat, és elragadtatásában azt mondta, hogy egész költészetét odaadná, ha ilyen verseket tudna írni. A lelkes hangulatot a *Fővárosi Lapok* újságírója, Julian Grozescu hűtötte le, mondván, Kriza románból fordította a két balladát, *Toma Alimos* és *Manole mester* történetét ültette át magyarra. A vádaskodás nyomán szenvedélyes hangú újságcikkek jelentek meg. Kriza János a szerény, becsületes, puritán püspök, aki nem tudott románul, sértésnek vette az alaptalan vádat, hiszen a plágium az ő egész munkásságát kérdőjelezte meg. A „Vadrózsapör” – ahogyan Arany János nevezte – sokáig húzódott. Napjainkban könnyű bölcsnek lenni és kimondani, hogy a tudományos megismerést ez a vita jelentősen segítette. Egyre több balladaváltozat került elő bizonyítandó a magyar népköltészet értékét, romántól elkülönülő sajátosságát. Megindult a román népköltészet gyűjtése is. Világossá vált, hogy a szájhagyomány világszerte sok közös vonással bír, és csak az egyedi megfogalmazások köthetők egy-egy etnikumhoz vagy népcsoporthoz. Kiderült az is, hogy a székelység olyan gazdag balladaköltészettel rendelkezik, amelyhez hasonló Magyarország más vidékén nem található.

A ballada felkeltette az írók, költők, tudósok figyelmét. Mindenki balladát akart gyűjteni. Valóságos „ballada-láz” terjedt az országban – Gyulai szavait idézve. Ha nem sikerült szép balladára bukkanni, akkor maguk formáltak egyet-egyét, mint tette ezt Gyulai Pál az árva kisfiú esetében, vagy Benedek Elek, aki három töredék egybeszerkesztésével egy hősenek alkotott. Neves művészek illusztrálták a kiadványokat, és megszületett az első tudományos értekezés is.

A tájnyelvkutató Kriza

Kriza János gyűjteménye 1863-ban újdonság volt nyelvi tekintetben is. A tájszavakra figyelő, dialektusokat elkülönítő gondos szerkesztő, e munka élén hosszú í-vel írja nevét: Kríza. Erről az utókor méltatlanul elfelejtkezett. Kistáji egységekben tette közzé az anyagot, amelyet évekig tartó kiterjedt levelezéssel, helyi értelmiségiek bevonásával gyűjtött össze. Dalok, balladák, rítusénekek, szokásdalok, mesék, mondák, mondókák, táncszók, találós kérdések stb. mutatják, hogy Kriza túllépett minden előzményen, kortársi gyakorlaton, és a népköltészetet a maga teljességében mutatta be. A változások sokféleségére is érzékeny volt, hangsúlyozta, hogy a vidékek közötti különbséget a variációk képviselik. Emellett gondos tájnyelvi közléssel érzékeltette a csoportok közti különbséget. Először állított össze *Tájszótárt*, amellyel utat nyitott a dialektológia előtt. Ez a szótár mai napig eligazít a székely dialektusok körében, különösen, ha hozzávesszük a népsajátságok című közlését, ahol tudatosan sűrítette azokat a beszédmódbeli eltéréseket, tájszavakat, szó-

fordulatokat, amelyek egy adott térségre jellemzőek. A dialektusok felfedezése gyermekkori élményből fakadt, később ezt tudatosította, vidéki útjain megfigyeléseit pontosította. A hatalmas anyaghoz tanulmányt írt *Néhány szó a székely nyelvjárásokról* címmel, megalapozva a nyelv földrajz akkor még nem művelt tudományát. Levelezéséből tudjuk, hogy nyelvészeti munkáinak folytatására Gyulai Pál ösztönözte. Felfigyelt arra is, hogy a családnevek, személynevek eltérnek az ország más részén használtaktól, tudatosította a kicsinyítő képzős szóalkotás rendszerét, az állatnevek, gúnynevek jelentőségét, a mondatok szórendjét és még sok egyebet. Tanulmánya és tájszótára ötletekkel van tele, amelyeknek kidolgozására azóta sem jutott elég idő. Tudománytörténeti jelentőségén túl fontos hangsúlyozni, hogy ténymegállapításait ma is hasznosítja a dialektológia.

Székely népmesék

Kriza népmesegyűjtése külön figyelmet érdemel. Látszólag kevés a mese a *Vadrózsákban*, mert Kriza már a kötet összeállításakor látta, hogy egy újabb kötetre való anyag gyűlt össze: „*van népmesém valami 60 vagy 70, közmondás öt ívre való*” – írta a szerkesztés közben, és tudatosan tervezte a *Vadrózsák* második kötetét sok más gyűjtéssel együtt. Erre sajnos nem került sor, és kéziratának elkallódása pótolhatatlan veszteség. Mégis az az 55 mese, amelyet Kriza gyűjtéséből ismerünk, a székely népköltészet legszebbjei. Generációk nőttek fel *A rossz fonóleány*, *Szép Palkó*, *Möndölecske*, *Az aranyszörű bárány*, *Erős János* történetén. Számos kiadás, de még több hivatkozás nélküli átdolgozás éltette azt a tündérvilágot, szókincset, gondolkodásrendszert, amelyet Kriza János és gyűjtőtársai megmentettek a feledéstől. A megmaradt szövegek hűen képviselik a tündérmesék, novellamesék, tréfás mesék, legendamesék sajátos világát. A hősök kalandjai a győzelmet ígérő eseményleírások, az igazság vágyvilága a *Vadrózsák* meséiben természetes módon tárul elénk.

A változatos székely népmesék csupán töredéke annak a hatalmas mesekincsnek, amit az elmúlt másfélszáz évben a szakemberek összegyűjtöttek, mégis reprezentatív képet adnak a 19. század közepén élő erdélyi szózhagyományról. A szövegszerkesztés világos, egyszerű és tömör. Kriza közlése nyomán lett országosan ismert a rest asszony mese, amelyben a rátarti asszonynak a férje a macskát utasítja munkára, de amikor a feladat elvégzetlenül marad, az asszony hátára kötött macskát veri meg, ezzel törve meg felesége ellenállását, tudatosította a kötelességvállalást. A széles kapcsolatrendszerrel bíró mese rövid tényközlése, élvezetes előadása egy szóval sem több, mint amire szükség van. Nem véletlen a gyors elterjedése, más változatok ellenében a háromszéki forma térhódítása.

A tündérmesékben a mítoszvilág részei tárulnak elénk. A jó és a rossz bonyolult útvesztőjében Mirkó királyfi kalandjai mutatják a helyes utat. A képzeletvilág gyökerei a kereszténység előtti világlátást sejtetik különösen a természetfeletti erőkkel való viaskodásban. A székely népmesék népszerűsége

gét mutatja, hogy megjelenése után röviddel majd mindegyiket angolra fordították, itthon pedig Benedek Elek a *Magyar mese és mondavilág* című munkájában számosat átvett, később Illyés Gyula a *Hetvenhét magyar népmese* című válogatásának felét Kriza gyűjtéséből merítette.

Kriza meseközlése a kutatók körében ellentmondásos ítékezésre adott lehetőséget. Egyrészt Arany László nyomán elterjedt az irodalmi igénnyel megírt mesék divata, és ezért ők Kriza közlését *póriásnak* tartották. Másrészt a népnyelv felfedezői elítélték a *nem kellően hiteles*, szabatos, pontos meseközlést. Ez az alapja a „*második vadrózsapör*”-nek, amely nem kevésbé tanulságos, mint a balladák hitelességét firtató előző vita. Arany János az *Eredeti népmesék* című tanulmányában azt írta: „*A jó gyűjtő mindenek felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonóházaiban, pásztortüzeinél forogván úgy szólva ott nevelkedvén fel, bírja ennek ne csak a nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze-járása, képzelődése, modora az emlékezetében ki nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetébe.*” Kriza gyűjtőmódszere és közlési stílusa Arany Jánost követte. Ezért, ha társai irodalmi stílusban lejegyzett szöveget küldtek, azt ő „*visszaszékelesítette*”, vagy elküldte e célból valamelyik munkatársának. Kriza ugyanis széles munkatársi közösséget irányított, és gondosan ügyelt a szakszerűsége. Ez indokolta, hogy Tiboldi István meséiből, anekdotáiból egyet sem vett a gyűjteményébe, mondván, „*biztosítva vagyok a valótlanságok s irodalmi kocsintások ellen.*” Arany János szellemében minden mesét a feljegyzés színhelyén élő dialektusban kívánt közölni. A töredékesen megmaradt levelezése bizonyítja időigényes fáradozását. Így pl. az árkosi Lőrinczi Elek alkalmatlan volt a háromszéki mesék ellenőrzésére, mert „*ő gyűjteni igen jó és élénk ember, de a sajátos székel köznépi nyelvet nem szedegette volt begyibe: non existente fundamento, non est sperabilis aedificatio*” (*nem lévén alap, nem reménylendő felépítmény*). Maga vállalta az egész anyag átdolgozását. Nagy odafigyeléssel, törődéssel alakította a meséket, és azokat „*az utolsó hangig, jottáig érvényesülő nyelvészeti hitel*” igényével nyújtotta át az olvasóknak abban a hitben, hogy a *székely hang* tetszést vált ki.

Jelentős elismerés fogadta a *Vadrózsákat*, és az Akadémia rendes tagjává választották Krizát 1863-ban. Később számos, korunkig le nem csillapodó, visszatérő támadás érte a közlésmódot, hamisítással vádolva, pedig ő csak a gyűjtők, lejegyzők hibáit javította, nem az adatközlést. Kevés eredeti kézirat maradt meg, de azok ismeretében megállapítható, hogy az élő mesemondást követik a leírt szövegek. Kriza a lehető legnagyobb mértékben hű maradt az eredetihez, és csak az irodalmi formát változtatta vissza olyanra, ahogy valószínűen elhangzott. Kriza a népköltészetet művészetnek tartotta, a legszebb változatok kiadására törekedett. Tehette ezt azért, mert munkatársai, mesemondói ennek az igénynek megfeleltek. A kéziratok és a megjelent szöveg összevetése igazolja, hogy a hibátlan szövegek eredeti formája is hibátlan. Nem közölte az irodalmiasított vagy népmesétől idegen szövegeket még akkor sem, ha éppen a mecénás gróf Mikó Imre kérte. Szilárd erkölcsi elve,

alapos tájismerete és folklorisztikai tájékozottsága kellő háttérrel biztosított a szövegek közléséhez. Ez a magyarázata annak, hogy a *Vadrózsák* meséi oly szépek, formásak, erkölcsi mondanivalójukban hibátlanok. Ha Kriza életben marad, akkor ez a mesegyűjtemény jóval terjedelmesebben maradt volna ránk.

Az elmaradt folytatás

A *Vadrózsák* második kötete csupa rejtély. 1863-ban kezében van 30–40 ívnyi anyag, főleg mese, de a nyomdai adóssággal nem tud megbirkózni. Népszerűsége ellenére eladatlan példányok tornyosulnak szobájában, a nagylelkű Akadémia csupán 20 példány megvásárlására tesz ajánlást. A néhány oldalas füzetkére előfizetők a teljes kötetet kérik térítés nélkül, a gyűjtők ingyen szeretnék megkapni a drága könyvet. A filléres gonddal küszködő püspök nem talál megoldást. Amikor 64 éves korában, 1875 márciusában egy tüdőgyulladás elviszi, a kéziratot az özvegye elküldi az Akadémiának. Ebből szerkesztette Gyulai Pál a Magyar Népköltési Gyűjtemény III. kötetét, és állította: itt a *Vadrózsák* második kötete. Tovább senki sem törődött a hagyatékkal.

Gergely Pál 1948-ban véletlenül arra lett figyelmes, hogy az Akadémia vizes pincéjéből penészes papírokat cipelnek a Dunába. Az Arany László-féle gyűjtemény részeként találták meg a Kriza-hagyaték egy töredékét, kiadott mesék kéziratait, kiadatlan meséket, szokásleírásokat, tájszógyűjteményt, zsolnárfordítást, egyházi beszédeket, leveleket és sok más egyebet. Az olvasható, megmenthető népköltészet nagyobb része megjelent a *Székely Népköltési Gyűjtemény* 1956-os kiadásában és Kovács Ágnes szerkesztette *Az álomlátó fiú* 1961-es meseválogatásban. További ismeretlen Kriza-kéziratot tett közzé Faragó József, Kriza Ildikó, Tátrai Zsuzsanna. Valószínű azonban, hogy a később előkerült, kiadott vagy arra még váró közvetlenül vagy közvetve a Kriza-hagyaték részei. Kriza többször hivatkozik a gyűjtőkre, a nála lévő népköltési anyagot vidékenként, gyűjtőkként tartotta egységben. Ennek volt a része Mikó Imre mesegyűjteménye, Tiboldi István anekdotái. Ez utóbbinak jelentős része 1988-ban megjelent. Számos kérdés azonban nyitva maradt.

Kriza öröksége

A magyar népköltészet megismerésében első helyen áll a *Vadrózsák* című kötet. Ez a legnépszerűbb, legtöbbször kiadott folklórgyűjtemény. Egyes balladái, mint például *Kádár Kata*, *Molnár Anna* tankönyvek, szövegválogatások révén lettek közzismertté, és Kriza nevének említése nélkül az irodalmi műveltségünk részévé lettek. A *Vadrózsák* dalai, balladái dallam nélkül kerültek kiadásra, és arról sincs tudomásunk, hogy esetleg készültek-e dallamfeljegyzések, mégis soknak ismerjük a dallamát, mert a későbbi magnetofonos gyűjtés feltárta a valószínűen hozzákapcsolódó dallamot. Másokat a népköltészet iránt érdeklődő művészek megzenésítettek. Népszínművekben már a 19. században

egy-egy balladát színpadra alkalmaztak, és később opera-librettóként kaptak szerepet. Több Kriza-gyűjtést megzenésített Kodály Zoltán a *Székelyfő* című daljátékban. Opera készült a *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata* ballada alapján. Se szeri, se száma a Kriza-mesék kiadásának, elterjedettsége nyelvhatáron túlment, Európán kívül is ismerik. Megszámlálhatatlanok azok, akik a *Vadrózsák* révén egész életre szóló felejthetetlen élményt kaptak, hiszen Kriza olyan kerek egész kulturális hagyatékot mentett meg a 19. század közepén, amelynek ma már csak töredékei találhatók. A nagy költők életműveinek értékeléséhez hasonlóan elmondható, Kriza tevékenysége nélkül szegényebb lenne irodalmunk, és szegényebbek lennénk mindannyian.

Irodalom

Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila

1965. Kriza János. Három tanulmány. Kolozsvár (2. kiadás Bukarest 1971.)

Boros György (szerk.)

1901. Emlékezés Kriza Jánosról. A kolozsvári unitárius kollégium írásban és képekben. Kolozsvár.

Bözödi György

1937. Kriza János levelei. In: Erdélyi Helikon. X. 494–501.

Faragó József

1943. Ismeretlen Kriza életrajzok. In: Ethnographia LIV. Gergely Pál

1975. A Vadrózsák második kötete. In: Keresztény Magvető 81. évf. 110–113.

Gyulai Pál

1860. Adalék népköltészetünkhöz. Budapesti Szemle. IX. 272–279.

1878. Emlékbeszéd Kriza János fölött. In: Emlékbeszédek, Bp. 113–130.

Kríza Ildikó (szerk.)

1982. Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Budapest

Kríza Ildikó

1986. Székelyföld nagy fia. Kriza Jánosról születésének 175. évfordulóján. In: Magyar Hírek. XIX. 10–12.

Kriza János

1863. Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény. (Reprint 1987. Bp. Akad. k.)

1943. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I–III. Budapest (Viski Károly bevezető tanulmányával)

1956. Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékból (A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta.) Bp.

1973. Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény. Bukarest. (Faragó József gondozásában.)

Kriza János

1961. Az álomlátó fiú (Szerk. Kovács Ágnes). Budapest. Móra k.

1972. Csókalányok (Szerk. Kriza Ildikó) Budapest, Móra k.

1999. Székely népmesék (Szerk. Bencsik Gábor, Marton Magda rajzaival) Budapest, Mercurius

Kovács János (szerk.)

1892. Kriza Album. Kolozsvár

1893. Kriza János költeményei. Kolozsvár

Kovács Lajos (szerk.)

1975. Kriza Jánosra emlékezünk. In: Keresztény Magvető. 81. évf. 1–181.

Ortutay Gyula

1942. Kriza János. In: Erdélyi csillagok. Kolozsvár, 149–53.

1973. János Kriza. In: Festschrift für Robert Wildhaber. Basel.

Sebestyén Gyula

1911. Emlékezés Kriza Jánosra. In: Ethnographia. XVII.

Versényi György

1925. Kriza János emlékezete. Kolozsvár. (In: Budapesti Szemle. 1911. 75–111.)

GUZS FERENC

BALÁZS FERENC A VILÁGJÁRÓ

A magyar nép története nem szűkölködik világjárókban, világutazókban. Köztük foglalnak helyet a székely világutazók. Ők egy külön kategóriát képeznek a világjárók csoportjában. Ilyen vonatkozásban három nevet kell megemlítenünk, éspedig: a Kőrösi Csoma Sándorét, a Bölöni Farkas Sándorét és a Balázs Ferencét. Közös vonásuk, hogy mindegyik valami újat hozott, és azzal gazdagította a szellemtörténetet és a magyar kultúrát. Nem szokványosat hoztak, nem a földrajz, nem a természettudományok, nem is a néprajz terén gazdagították a szellemtörténetet, mint ahogy az várható lett volna egy világjárótól. Kőrösi Csoma Sándor a tibeti nyelv terén gazdagította a világkultúrát. Megalkotta a tibeti nyelvtan és az angol–tibeti szótárat, nagymértékben hozzájárulva a világkultúra gazdagodásához. Ami Bölöni Farkas Sándort illeti, nyugat-európai és észak-amerikai útjával a társadalmi gondolkodás, a társadalomtudományok terén gazdagította a magyar kultúrát és a közgondolkodást. A legmodernebb, leghaladóbb liberalizmust és a szövetkezeti gondolat modern változatát hozta magával, egy új lökést adva a magyar

közgondolkodásnak. Ő a szövetkezeti gondolat előfutára volt, 25 évvel megelőzve korát.

Így eljutottunk jelen tanulmányunk tárgyáig, Balázs Ferenc, az Aranyos völgyében fekvő Mészkö falu unitárius lelkészének élettörténetéhez. Ahhoz, hogy megérthessük, hogyan jutott el odáig, hogy világjáró, világutazó legyen belőle, és azzal gazdagítsa a magyar és benne a székely szellemtörténetet, dióhéjban meg kell ismerkednünk életrajzával.

Székely szülők gyermeke volt, a négy közül a második. 1901-ben született Kolozsváron. Tanulmányait is ott végezte. A négy elemi osztály elvégzése után az Unitárius Gimnáziumban (a mai Brassai Sámuel Líceum) folytatta tanulmányait, és érettségizett 1919-ben, kitűnő eredménnyel. Utána ugyancsak Kolozsváron folytatta tanulmányait, a Kolozsvári Unitárius Teológiai Főiskolán, amelyet 1923-ban végzett el, és nyert lelkészi diplomát. Végig kitűnő tanulmányi eredményt ért el. Már elemistaként segített bátyjának, Ernőnek, aki gimnazistaként diáklapot szerkesztett; majd gimnazistaként önképzőkört vezetett, és diáklapot szerkesztett. Főiskolai hallgatóként, teológusként már önálló személyiségként jelenik meg az erdélyi magyar szellemi életben. Cikkeket, tanulmányokat, mi több, tanmeséket írt. Szerkesztői tevékenységével sem szakított. Az ő aktív közreműködésével szerkesztették és adták ki Kolozsváron 1923-ban a Versek–elbeszélések–tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól című kötetet, amely az akkori erdélyi haladó magyar értelmiség körében beindult transzszilvanizmus (transzszilvanista eszme) egyik fontos momentuma.

Ekkor Balázs Ferenc életében olyan fontos esemény jött közbe, amely őt a világjárói pályára állította. Az angliai Oxford város egyetemének teológiai fakultása két ösztöndíjat bocsátott a Kolozsvári Unitárius Teológia rendelkezésére, amely két frissen végzett teológus, lelkész számára kétéves további tanulmányokat, továbbképzést biztosított. Tanulmányi eredményei alapján az egyik helyet Balázs Ferencnek ajánlották fel. Ezzel kezdetét vette egy ötéves föld körüli, világ körüli út, és ő felkerült a magyar, székely világjárók listájára, ahol egy különös, kiemelkedő helyet foglal el, amint azt a továbbiakban látni fogjuk. Ugyanis Oxfordban megismerkedett az Egyesült Államokbeli Berkeley város egyeteme teológiai fakultásának professzorával és dékánjával, aki a Balázs Ferencről szerzett benyomásai és a róla kialakult kép nyomán egy újabb kétéves ösztöndíjat és meghívást intézett el számára az általa vezetett fakultásra. E két év letelte után Ázsián (Japánon, Koreán, Kínán, Indián és a Közel-Keleten) keresztül tért haza, még egy évvel toldva meg az addigi négyéves tanulmányútját. Így kerekedett ki öt évre tanulmányútja, és lett belőle világ körüli út, nyugati irányban indulva, és kelet felől érkezvén haza a Balkánon, Görögországon és Jugoszlávián keresztül. Ezek után elérkeztünk témánkhoz, vagyis mivel indult és mivel érkezett haza a tarsolyában Balázs Ferenc világ körüli, föld körüli útjáról? Hogy milyen szellemi kincsekkel indult, arról az ösztöndíj elnyerése és a további kétéves személyre szóló meghívás önmagáért beszél. Talán mégsem felesleges ket

momentumot itt kiemelni. Egyik a transzszilvanizmus eszméje, a másik a vidékhez, a faluhoz, a falun, a mezőgazdaságból élők sorsa iránti érdeklődése, kötődése.

Szükségesnek tartom a transzszilvanizmus eszméjét röviden bemutatni, hogy könnyebben megérthessük a világ körüli útján nekünk bemutatkozó Balázs Ferencet! A transzszilvanizmus a szülőföldhöz, Erdélyhez való kötődést jelentette, vagyis a helyben maradást, az itteni kiűtkeresést, a kisebbségi lét, sors által feltett kérdésekre a megoldás megtalálását. Jelentette a kapcsolat kiépítését Erdély együttélő népei között. Jelentette egymás megismerését, az egymás iránti türelmet, egymás kultúrájának elfogadását, a népek közötti türelmességet, barátságot, testvériséget, a közös útba, jövőbe vetett hitet. Jelentette azt is, hogy a különböző társadalmi kategóriák, osztályok keressék a megértés útjait, a gyengéket, elmaradottakat segítsék városban és falun, a munkából élőket támogassák. E mozgalom a kisebbségi lét feltételei között a civil szervezetekre és a magyar történelmi egyházakra támaszkodott. Ezen irányzatnak volt elkötelezett híve Balázs Ferenc már világ körüli útjára való indulásakor, és ez rányomta bélyegét minden gondolatára és tevékenységére mind az öt éves útja során, mind a hazatérése után.

Ami a másik szempontot, a falun, vidéken élők iránti elkötelezettséget illeti, talán nem felesleges megemlíteni, hogy a romániai magyarság túlnyomó többségét tették ki ők, vitték a kisebbségi lét főbb terheit. Kötődésük a szülőföldhöz, az anyaföldhöz a legerősebb volt. Felemelkedésük, fejlődésük, előrelépésük jelentette a fennmaradás, megmaradás garanciáját.

Mindezek tudatában, ezekkel a tarsolyában indult világ körüli útjára Balázs Ferenc. Így talán jobban megérthetjük, hogy mivel gazdagodva tért haza. Azt is megérthetjük, hogy világ körüli útján mire figyelt, és milyen, itthon is hasznosítható tapasztalatokkal gazdagabban érkezett haza. Országonként más volt a helyzet, de mindenütt a lényegre figyelt, látóköre bővült. Éppen ezért országonként követjük a dolgokra való odafigyelését, és az általa levont tanulságokat. Így jelenik meg előttünk a világjáró Balázs Ferenc, a maga egyediségében. Kezdjük tehát Angliával, útjának első állomásával. Mint már láttuk, itt két évet töltött, és főleg az angol nyelv elsajátítása, az abban való elmélyedés kötötte le. A két év alatt két nyári szünidő állt a rendelkezésére, ezeket vidékjárásra fordította. Kerékpáron járta a vidéket, annak életével ismerkedve. Az első szünidőben Anglia mezőgazdaságával ismerkedett, míg a második vakációban a La Manche-csatornán átkelve, Hollandia mezőgazdaságát célozta meg. A két útjának volt egy közös eleme, haszna: kapcsolatba került mindkét ország szövetkezeti mozgalomával. Anglia, mint a szövetkezeti mozgalom hazája, Hollandia, mint a szövetkezeti mozgalomban világviszonylatban élenjáró ország. Eme útjai során lett Balázs Ferenc visszavonhatatlanul a szövetkezeti ügy, a szövetkezeti mozgalom elkötelezett híve.

A másik fontos mozzanat, amire Angliában felfigyelt, az anglikán egyház helyzete és szerepe. Teológusként érdekelte és foglalkoztatta e kérdés. Meg-

döbbenéssel tapasztalta, hogy annak a státusa államegyház. Az egyház fejté az uralkodó, a király nevezi ki, és az a többi püspököt, természetesen a király jóváhagyásával. Ez a helyzet Romániára emlékeztette, a görögkeleti egyház helyzetére, mint államegyházra, és az innen fakadó összes visszasságokra, amelyeket erdélyi magyar unitáriusként már megtapasztalt. Természetesen nem szimpatizált ezzel a helyzettel.

Egy másik tapasztalata, amelyet kerékpáros utazásain szerzett, amely szintén nem tett rá jó benyomást, az iparosodás foka Angliában, az ipar túltengése és a mezőgazdaság visszaszorulása, ami gyakran a vidék elnéptelenedésével, a mezőgazdasági termelés feladásával és a terület más célokra való felhasználásával (parkok, vadászterületek) járt együtt. Különösen a kohászat és a vegyipar által kiváltott hatás, környezetszennyezés, -pusztulás nyugtalanította. Már akkor feltette a kérdést, hogy hová vezet ez az út, különös tekintettel arra, hogy ezeket az iparágakat az angol gyarmatbirodalom elszívja a maga olcsó munkaerejével. Ez kombinálva a mezőgazdaság egyre csökkenő népességfenntartó és megtartó erejével, hová vezet? Ő tehát már akkor felfigyelt egy olyan problémára Angliában, amivel a mostani, napjaink Romániája szembesül. Románia megpróbálta utánozni Angliát, több mint száz év késéssel.

Angliai tanulmányait követte az ugyancsak kétéves amerikai tanulmányút. Az angol nyelv már alapos ismerete lehetővé tette, hogy gyorsan beépüljön a helyi viszonyokba, és rálátása legyen a lakosság életkörülményeire. Az ott virágzó civil mozgalmakkal, különösen az ifjúságiakkal sok esetben szoros kapcsolatba került. Leginkább az ott kialakult ifjúsági békemozgalom gyakorolt rá vonzó hatást. Ez a mozgalom az első világháború tapasztalataiból vonta le a következményeket, és ráértett a várható veszélyekre. A néptömegeket féltették egy újabb ilyen veszélytől, különösen a diktatúra vagy diktatúrák veszélye nyugtalanította őket. Elébe akartak menni korunknak, és jó tíz évvel megelőzték a történelmi eseményeket. E békemozgalom munkamódszerként az országjárást, főleg a vidékek, azok helységeinek látogatását alkalmazta. Balázs Ferenc hozzájuk csatlakozott, és velük járta a vidéket. Ez nagyon megfelelt felfogásának, elgondolásainak, hiszen az egyszerű emberekhez való közeledést, azok felvilágosítását jelentette. Vidéki útjain kapcsolatba került az amerikai szövetkezeti mozgalommal is. Kellemes meglepetésben volt része: egy gyorsan fellendülő és megújuló mozgalomként ismerte meg. Ez tovább erősítette benne a szövetkezeti mozgalomba vetett bizalmát, azt a hitet, hogy annak egy fejlett társadalomban is van jövője. Balázs Ferenc személyiségére utal az a tény is, hogy kétéves amerikai utazásai, vidékjárása alatt kitartóan gyűjtötte a pénzt, hogy tanulmányútját saját költségén folytathassa, és Ázsián keresztül térhessen haza, útjába ejtve az öt érdeklő országokat. Ugyanakkor amerikai tartózkodása alatt kitartóan építette kapcsolatait olyan civil szervezetekkel, köztük neoprotestáns szervezetekkel, amelyeknek Ázsiában is voltak csoportjaik. Tekintettel anyagi helyzetére és lehetőségeire, azok támogatására és vendéglátására is számított.

Amerikai tanulmányúttjával kapcsolatosan talán nem felesleges megemlíteni, hogy akkor, ott a polgári jogok problémája egy nagyon aktuális kérdés volt. E kérdésekben felfogását, meggyőződését erősítették az ottani civil szervezetekkel és a szövetségi mozgalommal való kapcsolatai. Az emberek közötti egyenlőség elismerése fajra, nemzetiségre, vallásra, nemre és korosztályhoz tartozásra való tekintet nélkül az ottani tarka társadalomban egy alapvető probléma volt. Az ő hazuról vitt látószöge csak tovább bővült, és meggyőződése tovább mélyült.

Az amerikai tartózkodás után következett Japán mint az ázsiai út első állomása. A gyorsan fejlődő, iparosodó és polgárosodó Japánban három hónapot töltött. A már szerzett tapasztalatai, ismeretei, széles látóköre segítettek, hogy betekintést nyerjen, és gyorsan kiismerje magát a japán valóságban. Zsenialitására vall, hogy háromhónapos tartózkodása végére annyira haladt a japán nyelv elsajátításában, hogy vidéki útjain japánul szólt hallgatóihoz, bámulatba ejtve azokat. Itt is megnyilvánult Balázs Ferenc rendkívüli egyénisége. Érdekelte a japán kultúra, az iparosodó japán városok és a japán vidék, a mezőgazdaságban tevékenykedők, abból élők élete, azok problémája. Két dolog volt, ami Balázs Ferencet lenyűgözte Japánban, éspedig: a természeti szépségek és a japán kultúra. Megismerte behatóbban a japán embert, nagy lehetőségeket látott előtte. Természetesen, szokásához híven, járta az országot. Sorra vette a rohamosan fejlődő, iparosodó városokat. Eme vonatkozásban aggodalmának adott kifejezést a természet, a környezet alakulását, jövőjét illetően. Ugyanakkor vidéki viszonylatban a mezőgazdaság helyzetét, kilátásait nem látta rózsásnak. Mindenekelőtt a falusi lakosság helyzetét találta aggasztónak, ugyanis nagy többségükben a nyomor szintjén éltek, mégis, mind városlátogatásai során, mind vidéki útjain két olyan jelenséggel találkozott, amelyekre felfigyelt, éspedig a szövetségi mozgalom és a neoprotestáns egyházak térhódítása. Mindkettőt biztató jelnek tartotta a japán társadalom jövőjét illetően. És a történelem őt igazolta.

Megismerkedett a japán Kagawával, az akkori japán közélet kiemelkedő egyéniségével, aki az akkori szövetségi mozgalom elkötelezett híve volt, és kapcsolatot tartott a neoprotestáns közösségekkel is. Életelvének tartotta a legalacsonyabb szinten élőkig való leereszkedést, ily módon szoros kapcsolat kiépítését ekképpen indítani, kezdeni el felemelésüket. Balázs Ferenc szimpátiával viszonyult a japán személyiséghez, példáját tanulságosnak találta.

Az ázsiai út következő fázisa Korea volt. Ez az ország akkor japán gyarmat volt, a gyarmati elnyomás minden jegyével, ahol a gyarmatosított és a gyarmattartó jegyei szembetűnően jelentkeztek. Balázs Ferenc a koreai néppel szimpatizált, de a japán gyarmattartó apparátust nem tudta azonosítani a japán néppel, amelyről szép emlékei maradtak. Koreában csak napokat töltött, a benyomásai nem hatottak rá visszatartóerővel.

Korea után Kína következett. Természetesen itt több időt szándékozott tölteni. Ez az ország egy különleges eset volt. Lakta a világ legnagyobb létszámú népe, földrész nagyságú területen. Többezer éves kultúrával és törté-

nelmi múlttal a háta mögött a kínai nép nagyobb történelmi szerepre lett volna jogosult, mint amelyet akkor betöltött. Különleges helyzetben volt akkor Kína: egy be nem fejezett polgárháború, a polgári társadalomba való átmenet félbeszakadt fázisában, egy gyarmatosítás alatt álló ország volt. Hogyan tükröződött ez a kínai ember tudatában, a kínai közéletben és főleg a lakosság anyagi helyzetében? E tényezőkre figyelt Balázs Ferenc. A kínaiak az előbb felsorolt tényezők tudatában nem voltak hajlandók elkeseredni, még kevésbé megalázkodni a hódítók előtt, lett légyen az japán vagy európai fehér ember. Arroganciával, fölényes hűvösséggel, hidegséggel viszonyultak az általuk betolakodónak tekintett hódítókhoz. Nehéz volt ezt a távolságtartást, korlátot áttörni Balázs Ferencnek, de ez is sikerült. Ebben egyénisége, őszinte magatartása, nyíltsága segítette.

Ami a közéleti viszonyokat illeti, ilyen vonatkozásban is különös helyzetet talált. A társadalom kisebb-nagyobb közösségekre oszlott, helységenként, a település nagyságának függvényében. Az önvédelem arra ösztönözte őket, hogy a helyi közösség önállóan, zárt egységben próbáljon saját biztonságáról gondoskodni, ugyanis egy stabil, szervezett központi hatalom híján a közbiztonság szomorú képet mutatott. Bandák garázdálkodtak, ami ellen saját erőből, helyi szinten kellett védekezni. Mindehhez a hátteret képezte a lakosság lesújtóan nyomorúságos anyagi, gazdasági helyzete.

Mindezek ellenére Balázs Ferenc vállalta a nem kis veszéllyel járó, kockázatos vidéki utazást, mert itt sem akarta programjából kihagyni a vidéken, a mezőgazdaságból élők helyzetének megismerését. Végül is elnyerte a kínaiak – akikkel kapcsolatba került – elismerését, rokonszenvét, baráti kapcsolatokat is ki tudott alakítani. Végül is kínai tartózkodását nem nyújtotta hosszúra, belátva, hogy a körülmények nem jellemzőek, nem tipikusak, hanem rendkívüliek, látószögét nem sokkal bővítik. Elhatározta tehát, hogy továbbindul, Indiát tűzve ki következő úticélul. Hajóval tette meg ezt az utat, kisebb megszakításokkal. Meglátogatta az útjába eső nevezetesen kikötővárosokat, mint Shanghai, Hongkong, Szingapúr. Burmában is tett egy pár napos kirándulást, műemlékekkel és más nevezetességekkel ismerkedve meg.

Végül is megérkezett Indiába. Calcuttában hagyta el a hajót, és szállt partra. India Balázs Ferenc számára egy különleges úti programot jelentett. A földgolyó – Kína után – második legnépesebb országa, szintén földrész méretű területtel, a kultúra és a tradíciók oly sokszínűségével, és a népcsoportok oly változatosságával, hogy világviszonylatban egyedülálló jelenség volt. Angol gyarmat volt, és a fejlődés, iparosodás, polgárosodás útján gyors ütemben haladt előre. E jelenség a városokra volt jellemző, ahol a régi, műemlék értékű városközpontokat új ipari negyedek, kis gyárvárosok egészítették ki. Érdekes kép, érdekes mozaik volt, ami Balázs Ferencet kultúrájának bővítése, tágítása szempontjából érdekelte. Mint lelkészt, papot a vallási tradíciók és műemlékek különösen foglalkoztatták. Mindezt turistaként rakta be élményei közé.

Ezek után nézzük meg, hogy Balázs Ferencet mint világljárót mivel várta és vonzotta India? Ugyanis hónapokat szánt indiai látogatására, és ezt meg is valósította. És itt elérkeztünk indiai látogatása központi témájához, a vidék helyzete, a vidéken, a mezőgazdaságból élők létfeltételei, életkörülményei. Ugyanis a többszáz milliós India lakosságának túlnyomó többségét ők tették ki. De nem volt közömbös számára a városon nyomorgók sorsa sem. India akkor még kasztokra oszlott. A kasztok közötti különbség árhághatatlan, átléphetetlen akadályt jelentett az egyén számára, megosztva a társadalmat, és megoldhatatlan probléma elé állította. Az angol gyarmatosítókat nem zavarta ez a helyzet, mi több, alapját képezte uralmuk stabilitásának.

Tehát India két nagy problémával szembesült, éspedig: az országnak a gyarmati uralom alóli felszabadulásának, állami függetlensége visszanyerésének problémájával egyrészt, a nyomorgó tömegek, a társadalomból kitaszítottak (páriák) sorsa rendezésének problémájával másrészt. Mindkét probléma India jövőjét tűzte napirendre. És két koncepció (társadalmi-politikai elgondolás, felfogás) volt beindulóban és kialakulóban e téren, e vonatkozásban. Két kiemelkedő személyiség (kortársak) képviselte mindegyik koncepciót. India gyarmati uralom alóli felszabadításának, függetlensége visszanyerésének kérdésében a vezéregyéniség, a szimbólum Mahatma Gandhi volt. Ő békés úton képzelte el India felszabadítását, éspedig úgy, hogy az angol árukat ki kell iktatni a fogyasztásból, szabotálni kell. Az indiaiak fogyasszanak házilag készített, előállított árukat. El kell jutni oda, hogy az angoloknak ne érje meg megszállva tartani az országot, és akkor önként kivonulnak, elhagyják Indiát. Mikor ez bekövetkezik, megalakul a független indiai állam, és az mindent megold. Addig is várni kell. Gandhi e mozgalomnak a „non-cooperation” nevet adta.

Egy másik irányzat is kialakult India jövőjét, a kiút megtalálását illetően. E mozgalom vezéregyénisége Rabindranath Tagore, az indiai értelmiség, szellemi élet magasan kiemelkedő egyénisége, író, költő, a társadalmi gondok kiváló ismerője. Az ő elgondolása az volt, hogy az egyént kell felemelni, fejlett közösségeket alakítani, szervezni, és azokra alapozni az indiai társadalom jövőjét. A fejlődés alapja a gazdasági felemelkedés, amelynek útját, eszközét a szövetkezeti mozgalomban látta, amely képes lesz a vidéket, a mezőgazdaságot felvirágoztatni, és az elesettek, nyomorgók gazdasági gondjait megoldani. Az egyén felemelésének, felvilágosításának, kulturális színvonalának emelésének eszközét a népfőiskolai mozgalomban vélte megtalálni. Minden bizonnyal európai tanulmányai és utazásai során került kapcsolatba az itt már beindult és felfele ívelő eme mozgalmakkal. És még volt egy tényező, amely ilyen irányban ösztönözte, éspedig tagja volt a Brahma Samaj elnevezésű, indiai alapítású keresztény egyháznak, amely nagyon közel állt és áll az unitárius egyházhoz. A különbség mindössze annyi, hogy a Brahma Samaj hívei állatot nem ölnek meg, és húst, húskészítményeket nem fogyasztanak, vagyis vegetáriánusok. Ez az egy elem, amelyet az ősi indiai vallásokból átvettek, és megtartottak. Templomaik, imaházai teljeesen men-

tesek képtől, szobortól és más díszítő elemtől, megfelelnek a puritanizmus minden követelményének. Tagore ősei, nagyapja, apja ezen egyház alapító tagjai közt voltak, és ő is elkötelezett híve, mozgatója, fejlesztője volt.

Rabindranath Tagore egy új, modern, fejlődő Indiára vonatkozólag az előbb bemutatott elemekhez kapcsolódott. Szövetkezeti mintatelepeket létesített a birtokán fekvő falvakban, amelyek a modern mezőgazdaság modelljei legyenek. Népfőiskolát hozott létre, és tartott fenn, ahová India minden társadalmi rétegéből jöttek a résztvevők, az indiai értelmiség krémjét igyekeztek bevonni, és a modern India előfutáraivá, aktív harcosaivá nevelni.

Balázs Ferenc mindkét irányzattal és annak vezérével megismerkedett, kapcsolatba került. Ez központi helyen szerepelt indiai programjában. Gandhi társaságában napokat, míg Tagore társaságában és mintatelepein heteket töltött. Mindkettő szeretettel fogadta, és egyenlő partnerként kezelte. Bizonyára az is szerepet játszott ebben, hogy nézeteik őt nagyon, őszintén érdekelték. A közte és Tagore között kialakult baráti kapcsolatban az is szerepet játszott, hogy Balázs Ferenc unitárius lelkész volt, és vegetáriánus. Ugyanis a Brahma Samaj vallás és egyház a keresztény egyházak közül az unitáriust tartotta és érezte magához legközelebb állónak. Balázs Ferenc már Amerikából feltarisznyázva indult. Mindkét mozgalom híveivel, indiai bevándorlókkal kapcsolatba lépett, témában volt, és címeiket, ajánlásokat vitt a tarsolyában. Végig, majdnem az egész indiai útja idején a Brahma Samaj szívesen látott és megbecsült vendége volt. Nem felesleges kiemelni egy momentumot. Mikor Rabindranath Tagore megtudta, hogy Balázs Ferenc magyar és unitárius, és még vegetáriánus is, barátjává fogadta, és akként kezelte. Kiderült, hogy Tagore európai útja során járt Magyarországon is, és a magyarokat Európa legszimpatikusabb, lelkéhez legközelebb álló népnek találta (ugyanis Magyarországon, a Balaton mellett gyógykúrán is volt, és Keszthelyen szobra is van, ahová az indiai turisták elzarándokolnak).

Visszatérve a kérdéshez, hogy Balázs Ferenc hogyan viszonyult e két kiemelkedő személyiséghez, az indiai szellemiség e két Mount Everest-hez hasonlítható csúcsához, nagyon érdekes képet kapunk. Először is egyenlő partnerként kezelték. Ő mindkettőt tisztelte és becsülte, Gandit a békeharcosi minőségben értékelte, és teljes elismerésével viszonyult hozzá. Ami Tagorét illeti, a legőszintébb baráti érzelmek fűzték hozzá. A szövetkezeti ügy, a népfőiskolai mozgalom, a vidék, a falu felemelése a legelesettebbekhez való viszonyulás mind olyan kérdések voltak, amelyekben Tagorét mintaképének, követendő példának találta. Gandhi érdemeit elismerte, de Tagorénak adott igazat. Az indiai útnak és tartózkodásának volt még egy mozzanata, ami nélkül nem volna teljes a Balázs Ferencről alkotott kép. Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi (a Himalája déli lejtőin) sírjának meglátogatásáról van szó. Úti tervének részét képezte, felkereste, és egy napot töltött a sírnál. Meghatódva róttá le kegyeletét. Ő is egy székely világjáró volt, aki saját erejéből nem kis áldozat árán jutott el oda.

Pár hónapos indiai országjárás és -nézés után Balázs Ferenc a Közel-Kelet felé vette útját. A soron levő célpontja Irak volt. A hajdani Mezopotámia várta történelmi emlékeivel, és sajátos földrajzi, gazdasági körülményeivel. Irakban egy pár napot töltött, és utána folytatta útját Szírián és Libanonon keresztül Palesztina felé. Közben a Közel-Kelet szépségeiben gyönyörködött. Palesztina akkor még angol fennhatóság alatt állt. Izrael állam még nem létezett, még nem alakult újra. De már megkezdődött, főleg Közép- és Kelet-Európa országaiból a masszív bevándorlás, az ottani zsidó közösségek részéről. A zsidó állam, Izrael újraalapításának gondolata már be volt táplálva a zsidó köztudatba. Az alapok lerakása már akkor be volt indulva. Alakultak a helyi közösségek. Mostmár a magyar nyelv segítette, hogy ezekkel az alakuló közösségekkel kapcsolatba kerüljön, mert a bevándorlók, hazatelepülők nagy hányada Magyarországról és Erdélyből származott. Két változata volt a hazatelepülők soraiban kialakuló közösségeknek, a városon letelepülők soraiban és falun, a mezőgazdaságban új életet kezdők között. Az igazi, együvé tartozás elemeit, az őszinte szolidaritás jegyeit a vidéken, a mezőgazdaságban elhelyezkedők között vélte felfedezni. Ő ennek hátterét, gyökereit a szorgalmas, becsületes munkában, az ahhoz való hozzáállásban látta. Még az általuk kialakított mezőgazdasági termelészövetkezetet, kvúzottot is meglátogatott, ahol nagy szeretettel fogadták.

Miután Palesztinában több napot töltött, és az ottani palesztin emlékeket és emlékhelyeket sorra meglátogatta, továbbindult a hazafelé tartó útján, mostmár a honvágytól is ösztönözve. Átkelt Egyiptomba, így, ha kis hányadban is, de Afrikát is bekapcsolta világ körüli útjába. Egyiptomban csak a történelmi emlékek, ókori maradványok megtekintésére szorítkozott, és az egyre fokozódó honvágytól sarkallva, Görögországon és Jugoszlávián át jutott el Magyarországra. Élt a lehetőséggel és a közben Magyarországra, Miskolcra áttelepülő családját, szüleit, testvéreit meglátogatta. Onnan tért haza szülőföldjére, Erdélybe, Kolozsvárra. Habár lehetősége lett volna Magyarországon letelepedni, ő a hazatérést választotta. A szülőföldhöz, Erdélyhez való kötődés és a transzszilvánizmus munkált benne. 1928-ban érkezett haza.

E világ körüli utat, annak élményeit Balázs Ferenc megírta a Bejárom a kerek világot című útleírásában, útirajzában. Az irodalmárok gondban vannak eme munka műfaji besorolásával kapcsolatosan. Nagyon sok benne a saját személyét feltáró elem, önvallomás. A világról, különösen a látottakról és tapasztaltakról alkotott kép is feltárult benne. Idehaza utoljára 1975-ben adta ki a Kriterion könyvkiadó. Bevezetőt hozzá Mikó Imre írt, Balázs Ferenc ifjúkori barátja, személyének, életútjának és életművének legalaposabb ismerője. Az akkori politikai légkörben kisebb kihagyásokat kellett eszközölni, bizonyára a cenzúra igényeinek megfelelően. 1999-ben a magyarországi Püski kiadó gondozásában megjelent a legújabb, teljes, tulajdonképpen „második kiadás” kiadás.

Végül is feltevődik a kérdés, hogy a tarsolyában mivel indult Balázs Ferenc világkörüli útjára, mit vitt magával, és mivel gazdagodva, milyen szel-

lemi kincsekkel megrakodva tért haza? Az első kérdésre talán röviden azt lehetne válaszolni, hogy a transzszilvanizmus gondolata, annak princípiumai és a vidékhez, a faluhoz való kötődése jellemezték gondolkodásmódját. Arra, hogy mit hozott magával, mivel meggazdagodva tért haza, a következőkkel lehetne válaszolni: a béke híve, a békeharcosi elkötelezettség, a szövetkezeti eszme, a népfőiskola, mint a népnevelés eszköze, módszere, valamint a településfejlesztés, vidékfejlesztés, faluturizmus gondolatának elkötelezett híveként ért haza. Ezen utóbbiak az ötéves világkörüli útján szerzett tapasztalatok alapján fogalmazódtak meg benne. E kérdésekben 50–60 évvel megelőzte korát. Előfutár volt, mert hazatérése után a gyakorlatban is megpróbálta alkalmazni elgondolásait.

Balázs Ferenc elképzelései semmit sem veszítettek aktualitásukból. Ma már nemzetközi, világszinten napirendre tűzött problémák. Csak Balázs Ferencről nem tud a közvélemény, személyének jelentősége és értéke nincs betáplálva a köztudatba. Ezzel adós a történelem. Ezt illene és kellene pótolni születésének százéves évfordulóján!

KOPÁTSY SÁNDOR

A MAGYAR KIRÁLYSÁG NÉPEINEK SORSA TRIANON UTÁN

Amennyire általánosan elfogadott a magyarság számára az, hogy a 20. század politikai tekintetben ezer éves történetének legszomorúbb kora, annyira nem tudatosult a közép-európai népekben, hogy a Nyugathoz viszonyított leszakadásuk is ehhez a századhoz kötődik. Számunkra e század azért ellentmondásos, mert ugyanakkor sokszorta többet is hozott, mint előtte bármelyik ötszáz esztendő. A térségben a várható élettartam közel a kétszeresére nőtt, az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem megháromszorozódott, az analfabétizmus eltűnt, és végre demokráciában élhetünk, azaz minden lakos állampolgár is.

Előttünk, magyarok előtt azért maradt rejtve ez az egész térségünket érintő katasztrófális lemaradás, mert mindent Trianonra fogtunk. Az ország megcsonkítása ugyanis akkora sokként érte a nemzetet, ami mellett nem kellett észrevenni, hogy Trianon is csak valami ennél sokkal általánosabb folyamat része, hiszen annak haszonélvezői – az életszínvonalukat tekintve – ugyanolyan, vagy még nagyobb mértékben lemaradtak a Nyugathoz képest, mint mi.

A kereszténység felvételétől a 20. századig Közép-Európa népei mind kulturális, mind gazdasági tekintetben a Nyugat népei mögött legfeljebb néhányszor tíz százalékkal lemaradva éltek. Az elmúlt század során ez a lemaradás megsokszorozódott, ma a germánságtól keletre élő közép-európai népek életszínvonala negyede-nyolcada a nyugat-európainak. Mi az oka, hogy ez a tragikus lemaradás nemcsak pánikot nem okozott az érintett népeknél, de még nem is tudatosult a súlyának megfelelően?

A fő okot abban látom, hogy ez a század óriási politikai változásokat hozott a térség népeinek életében. Országok születtek, az országhatárokat újrajazolták, és végül azzal, hogy e térséget Jaltában az évszázad felére a keleti ortodox kultúrkörbe tagolták be. Ezért *a politikai változások mögött a lényeg, a katasztrofális gazdasági lemaradás rejtve maradhatott.*

A lengyelek, a csehek és a magyarok hosszú évszázados politikai függőségük után végre független államisághoz jutottak.

Az utódállamok annak örültek, hogy történelmük során végre nemzeti államuk lett.

A magyarság pedig azért nem figyelt a gazdasági lemaradásra, mert elvesztette korábbi állami területének kétharmadát, és ezzel magyarázhatta minden baját.

Végülis ez a történelemben nem ismert mértékű lemaradás abszolút értelemben mind kulturális, mind gazdasági fejlődéssel járt. Lényegében ez a század szüntette meg Közép-Európában a lakosság nagy többségét érintő analfabétizmust, a szinte ázsiai mértékű halandóságot és az éhezést.

Ideje volna a térség népei számára elkészíteni a 20. század gazdasági leltárát. Erre teszek kísérletet az alábbiakban.

Mint közgazdász a gazdasági mutatókat, mindenekeelőtt az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmet tartom a megfelelő összevetési alapnak. A térség népeinek ezt a mutatóját, a mindenkori magyar átlagot 100-nak véve, ahhoz viszonyítva fejezem ki. Tekintettel arra, hogy az alábbiakban nem országokról, hanem népekről, etnikumokról lesz szó, és mivel nincsenek erre vonatkozó statisztikák, kénytelen vagyok a becsléseimre támaszkodni. Tekintettel arra, hogy hosszú közgazdászkodásom megtanított arra, hogy ne csak a publikált számokat, hanem a szememnek is higgyek, vettem a bátorságot, hogy a tendenciákat minden bizonnyal megbízhatóan tükröző számokkal illusztráljam. Az általam használt számokon lehet vitatkozni, de a velük kifejezett tényeken aligha. Jó volna, ha az érintett népek a mainál sokkal alaposabban, tudományos módszerekkel dolgoznák fel ezt a témát. A mondandómat viszont annyira fontosnak tartom, hogy nem riaszt vissza a későbbi korrekciók veszélye. A magyar etnikum életszínvonala, képzettsége a századforduló idején a Monarchián belül közel az átlagot jelentette. Voltak nálunk gazdagabb és szegényebb, jobban és kevésbé iskolázott népek is. Nem sokat tévedünk, ha a magyar etnikumot 100-nak, a Monarchia lakosságának átlagát is 100-nak vesszük. *Ekkor nálunk gazdagabbak csak a zsidók, a csehek és a német nyelvű etnikumok voltak.*

Az 1900-as években e térségben a népek átlagos életszínvonala fele, kétharmada volt a nyugat-európainak. Ma legfeljebb negyede, de inkább hatoda. *Erről mi keveset beszélünk, pedig ezer éven keresztül a Monarchia területén élő népek alig maradtak el a nyugati átlag mögött, különösen nem a magyarok és a csehek.* Ebben a században azonban katasztrofális visszaesés következett be. Ennek nem Trianon, de nem is a Monarchia megszűnése a fő oka, hanem az, hogy a *térség népei gazdaságföldrajzi és civilizációs okokból voltak képtelenek a Nyugat-Európa népeivel való lépéstartásra.* Ez alól csak az osztrákok a kivételek, akik e század során nemhogy lemaradtak volna, hanem sikeresen felzárkóztak.

Az osztrákok a század elején a Monarchia területén még nem voltak a leggazdagabbak. Kivéve Bécset és környékét, az osztrák nép többsége még szegényebben élt, mint a magyar etnikum. Ma a mienk négy-ötszörösén állnak. A 20. században Közép-Európában az osztrákok bizonyultak az egyetlen olyan népnek, amelyiknek Nyugat-Európa-hoz képest nem romlott, sőt javult a helyzete. A Monarchiában élő németnyelvű etnikumok közül a *szudéta németek, a magyarországi szászok és svábok* az átlagnál lényegesen gazdagabbak voltak. Őket a századfordulón a hozzánk viszonyított 150–180-as mutatóval lehetne jellemezni. A második világháború után szinte eltűntek a térségből. Őshazájukban viszont azóta sikeresen beépültek a fejlett Nyugatra. *Ezek a gazdag és kulturált német etnikumok lényegében örökre eltűntek Közép-Európából. Az ebből fakadó kár egyelőre fel sem mérhető.* Elég annyit szem előtt tartani, hogy részben a saját, részben az érintett államalkotó népek, részben a háború utáni viszonyokat rendező győztes hatalmak hibájából a közép-európai államoknak éppen a Nyugathoz való csatlakozás küszöbén nélkülözniük kell azt a német kisebbséget, aminek polgárosodottsága, nyelve a legjobb kapocs lehetne a Nyugat felé.

A Magyar Királyság területén évszázadok során a magyar államban a polgárságot a *szászok* jelentették, ráadásul éppen az ország egyébként két vidékén, Erdélyben és a Felvidéken, ők képviselték a haladást és a gazdaságot. A század végére hiányuk éppen a két térségben érezhető a leginkább, hiszen itt az átlagosnál is nagyobb lett a lemaradás,

A Trianon utáni Magyarország legjelentősebb kisebbsége a *svábság* volt. Az ő színvonalukat a század elején 120–140-re tehetjük. Mára ők is szinte eltűntek, pedig a soron lévő nyugatosodásunkban a magyar karakter hiányosságát pótolta volna az ő puritanizmusuk.

A történelem fintora, hogy a Monarchia messze leggazdagabb parasztsága, a *bánáti svábság*, mára eltűnt, és a területük a Kárpát-medence legszegényebb, legreménytelenebb térsége lett. Közép-Európából mintegy 5 millió németet telepítettek vissza, vagy vándorolt ki a térségből, és Németországban ezek nagy sikerrel vissza is épültek, ma az őket kitelepítőkhöz viszonyítva többszörösen jobban élnek.

A Monarchia másik gazdag etnikuma a *zsidóság* volt. Az ő színvonalukat a századforduló idején 200-ra, a második világháború kitörésekor ennel is

magasabbra tehetjük. Mind kulturális, mind gazdasági téren ők ekkor már Közép-Európában a Nyugat színvonalán álltak. A század végére Közép-Európából szinte eltűntek. Budapest maradt az egyetlen hely, ahol az eredeti számuknak talán ötöde megmaradt. Többségüket a hitlerizmus irtotta ki, a megmaradtak nagy része pedig kivándorolt. Az ő mutatójuk is szerte a világban 5–600 körül, a megmaradtaké Magyarországon 200 lehet.

Ezzel el is jutottunk azon közép-európai etnikumok végére, akik a század során felzárkóztak a Nyugathoz. *A fejlett világhoz az elmúlt század során csak két közép-európai etnikum zárult fel, a német és a zsidó.* A németen belül mind az otthonmaradt osztrákok, mind a hazatelepített szudéta-németek, a szászok és svábok. A kitelepítéssel őket érte a legnagyobb csapás, mégis ők lettek a gazdagok.

A sikeresek közé kell számítani az elmúlt száz évben kivándorolt magyarságot. Az ő szintjük a kivándorlás idején a hazainak legfeljebb kétharmada volt, ma hatszorosa. Ez többé-kevésbé még az 56-os kivándorlókra is igaz.

A csehek száz éve hozzánk viszonyítva 160-as, azaz akkor nyugat-európai színvonalon álltak. Ma alig állnak jobban nálunk, azaz a száz év előtti relatív életszínvonaluk negyedén sem élnek. Az ő viszonylagos lemaradásukat három okra vezethetjük vissza:

a/ *Nyakukba vették a szlovákokat.* Ez óriási erőforrásokat szívott el az általuk lakott térségből.

b/ *Jáltában odaadták őket is az oroszoknak.* Azt még mindig nem merjük kimondani, hogy a szovjet megszállás és rendszer annál nagyobb kárral járt, minél magasabb volt az előzetes fejlettségi szint. Azaz a csehek estek vissza a legjobban, ugyanakkor bizonyos kelet-európai színvonalon már nem sokat értett a szocializmus.

c/ *A szudéta-németeket maradéktalanul kitelepítették.* Ez a német etnikum ezer éven keresztül a csehek számára a hidat jelentette a Nyugat felé. Még nem vallották be, de sokat fognak fizetni érte.

A csehek hozzánk viszonyítva is vesztek, ma a száz évvel korábbi 60-nal szemben legfeljebb 20 ponttal állnak előttünk. *Ezután vizsgáljuk meg a század elején a Magyar Királyságban élt, azóta az utódállamokban élő etnikumok sorsát.*

A szlovákok hozzánk viszonyítva száz éve mintegy 20–30 százalékkal voltak szegényebbek, kevésbé iskolázottak. Ők tették ki a Felvidék lakosságának többségét, de ott a magyaroknál és főleg a szászoknál és zsidóknál lényegesen szegényebbek voltak. Mai színvonaluk alig más a magyarokhoz viszonyítva, mint száz évvel korábban volt. Valljuk be, hogy ők jobban jártak Trianon és a második világháború közötti évtizedekben a csehekkel, mint velünk jártak volna. Nekünk nem lett volna elegendő szándékunk, még kevésbé pénzünk a hasonló nagyvonalú támogatásukra. Számunkra is tanulságos példa az, hogy a szlovákok nem érznek a csehekkel szemben hálát a hatvan éven keresztül kapott óriási segítségért. Trianon után közülünk sokan

szemrehányást tettek a szlovákoknak azért, hogy tőlünk a csehekhez pártoltak. Valljuk be, hogy Trianon előtt keveset tettünk annak érdekében, hogy velünk szemben a szlovákok hátlára legyenek kötelezve, Trianon után pedig a csehek sokat adtak nekik. Ez esetben is beigazodott: az alamizsnáért nem várható hála.

Ma a szlovákok független államban élhetnek, ráadásul jelentős olyan magyar kisebbséget is kaptak, amelyik a századforduló idején a magyar etnikum átlaga felett élhetett. Azaz a felvidéki magyar etnikum ekkor jobban élt, jobban volt iskolázva, mint az átlagos magyar. Ma már sajnos ez nem mondható el róluk. *A felvidéki magyarság nemcsak magyarságában, de életszínvonalában is többet vesztett, mint a trianoni országban maradtak.* Ez a veszteség jelentős, de – ha a burgenlandi magyaroktól eltekintünk – a határokon túl kerültek között a legkisebb.

A trianoni rendezés *a horvátok* számára is kedvezőtlennek bizonyult. A századforduló idején a horvátok ugyan 20–40 ponttal szegényebbek voltak a magyarságnál, de számukra a 20. századi jövő nagyon biztatónak ígérkezett. E század ugyanis a Földközi-tenger északnyugati medencéjében meghozta a gazdasági felzárkózást Nyugat-Európához. Spanyolország és Olaszország északi harmada a század végére Európa egyik leggazdagabb térsége lett. Ezt elsősorban a turizmusnak és az északi szomszédok felemelkedésének köszönheték. Azok gazdasága felértékelte a közeli tengeri kikötőket, a lakosság pedig a nyaralásra nagyon alkalmas, közeli tengerparton és hegyekben való nyaralásért fizetett sokat. E két célból sokkal több pénz áramlott e térségbe, mint amit a tőkeáramlásról közölt statisztikák tartalmaznak.

Azzal, hogy Horvátország nem a nyugati és az északi szomszédjaihoz, hanem a balkáni nyelvrokonokhoz csatlakozott, megpecsételődött a sorsa.

Ma a horvátok a magyarságnál ugyanúgy szegényebbek, mint a századforduló idején voltak. Talán a kudarcuk megtanította őket arra, amit az elmúlt század során a megelőző ezer éves történelmükből nem vettek tudomásul: Az ugyan tény, hogy a nyelvi rokonaik a balkáni szomszédok között vannak, de a kulturális kötöttségük a mediterrán, a nyugati kereszténységhez köti őket.

A századforduló idején *az erdélyi román* kisebbség fejlettségi színvonala mintegy 30–40 százalékkal a magyar etnikumé alatt volt. Ez ma is körülbelül így van, ha nem még rosszabb. A jövőjük még kevésbé biztató. Erdély egészének további leszakadása előre vetíthető.

Erdély ezer éven keresztül olyan átmeneti terület volt, ami ugyan politikailag és kulturálisan a nyugati keresztény kultúrához tartozott, de a lakosság súlya egyre inkább a keleti, az ortodox Európát képviselte. Erdélynek a Nyugathoz való kötődését erősítette volna az, amikor a 18. században a Habsburgok a románokat a nyugati kereszténységhez akarták átszervezni. Ez ugyan bizonyos sikereket ígért, de az elnyomott erdélyi románság természetesen továbbra is a határon túli ortodox hitű testvéreihez kötődött. Erdély sorsát megpecsételte az, hogy 1849-ben úgy tagolják be a magyar államba, hogy a románság politikai és vallási súlyát figyelembe sem vették. Erdélynek

a nyugati kultúrkörtől való elszakadását véglegesítette Trianon azzal, hogy a térséget ezer év után politikai tekintetben is a kelet-európai kultúra részévé nyilvánította. Ezzel Románia, mint állam, döntően a kelet-európai kultúrkörhöz csatolódott, és az ortodox-keresztény románok állama lett. Ennek erősítése érdekében a politikai hatalom sem volt rest. *Románia a század során megszabadult a két legfejlettebb etnikumától a zsidóságtól és a németektől, valamint a kisebbségi politikája következtében csökkent a magyar kisebbség részaránya és fejlettségi szintje is.*

A századforduló idején az erdélyi magyarság nyugati, a Partiumban élő része a magyar átlagon felül, a székelység ugyanolyan mértékben az alatt élt. A partiumi és az erdélyi városok magyar lakossága pedig a trianoni terület városi lakossága felett volt. Ezt jól jellemezte az a tény, hogy Nagyvárad Ady korában az egyik leggazdagabb és legfejlettebb magyar város volt. Ma messze Debrecen mögött van.

Jelentős számú magyarság került Trianon után Jugoszláviához. Ők előtte a leggazdagabb magyar etnikumot jelentették. Rajtuk még tragikusabban csattant annak a következménye, hogy a Balkánhoz csatolódtak. Mára onnan a száz éve ott éltek utódainak a többsége is eltűnt, a megmaradtak pedig elszegényedtek. Sorsuk az egyre jobban elszigetelődött Szerbiában még reménytelenebbé vált. A Délvidék és a Romániához került Bánát száz éve Európa egyik leggazdagabb vidéke volt, a mutatója nem lehetett messze a 200-tól, ma ott a magyarok az anyaországiaknál is lényegesen szegényebbek.

Trianonért a legsúlyosabb árat *Kárpátalja magyarsága* fizette. Annak ellenére, hogy a terület lakosságának a többségét kitevő rutének, azaz ukránok voltak a Magyar Királyság legszegényebb etnikuma, a mutatójuk legfeljebb 50 lehetett, mára még mélyebbre zuhant. Az ott élő magyarság viszonylag jól, az országos átlagnál nem rosszabban élt. Ma annak is legfeljebb harmadán tengődik. Vagyis Ungvár magyarsága száz éve a magyarság átlagán élhetett, ami a nyugat-európainak közel kétharmada volt, ma a magyar átlag felén, azaz a nyugati tizedén tengődik. Katasztrófális helyzetük pedig minden bizonnyal még relatíve romlani fog.

Trianonban a győztesek Jugoszlávia, Románia és bizonyos mértékben Csehszlovákia nemzeti határainak meghúzásakor csak a nyelvi határokat és a nyelvi rokonságot tartották szem előtt, az annál sokkal fontosabb kulturális határokat semmibe sem vették. Pedig a kulturális határok csak sok évszázad alatt módosulhattak, a nyelvi határok a történelem során ritkán játszottak jelentős, soha sem tartós szerepet. Ennek a tévedésnek a jelentőségét mindmáig nem mérték fel sem Nyugaton, sem Közép-Európában.

Tegyünk kísérletet arra, hogy felmérjük Trianon gazdasági hatását a Kárpát-medencében élő magyarság számára. Hangsúlyozni szeretném, hogy csak a gazdaságát, mert arra nincsen mutató, hogy a magyarságukban megsértettek, megkárosítottak mit szenvedtek.

Az első tabu Trianonnak az ország mai területén élőkre való anyagi hatása. Ideje volna felszámolni azt a romantikus felfogást, hogy a Kárpát-me-

dence olyan értelemben volt gazdasági egység, hogy annak az ország egésze anyagi hasznát vette. Az a tízmillió magyar, illetve annak elődei, akik az ország mai területén élnek, anyagilag többet nyert, mint veszített. Ennél jobban csak akkor jártunk volna, ha a határokat a magyarok lakta területeknek megfelelően húzták volna meg. *Amíg a jelenlegi terület szinte egésze a történelmi térségen belül az átlagosnál kedvezőbb életkörülményeket jelent, addig az elszakított területek kétharmada, háromnegyede az átlagosnál kedvezőtlenebb adottságú volt és maradt.* Az elszakított területeken belül az átlagosnál lényegesen kedvezőbb adottságú térségek: a Szlovákiához csatolt Kisalföld, a Romániához csatolt, az Alföld peremvidékének számító Partium és a Jugoszláviához csatolt magyar lakta Bácska. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a trianoni területen élők gazdasági tekintetben többet nyertek, mint veszítettek a megcsonkítás következtében. Ez a szerény mértékű előny egészen a 70-es évekig alig mutatkozott, azóta azonban annál inkább. *Ma a magyar etnikum Magyarországon a határon túli testvéreikhez képest relatíve is jobban él, mint a századforduló idején.* Ehhez a magyarsághoz kell viszonyítani a határon túli magyarság sorsát.

A számszerűsíthetőség érdekében a mai egy lakosra jutó nemzeti jövedelmet vásárlóerő-paritás alapján tegyük 8 ezer dollárra. Ehhez képest a kárpátaljai magyarságé legfeljebb 4, az erdélyi 5, a délvidéki és a szlovákiai 6, átlagosan mintegy 5 ezer dollár. A dollárban mért különbség tekinthető annyinak, amibe nekik ma évente az elszakítottságuk kerül. Ez a különbség Trianon után a mainak negyede sem volt. Az első ötven éven keresztül lassan, de az utolsó harminc év alatt felgyorsulva nőtt.

Ami a határon túlra került magyaroknak az eltelt 80 év alatt ért anyagi veszteség átlagos nagyságát illeti, ez mai dollárban körülbelül 100 ezer dollár. *A határon túli magyarokat ért anyagi veszteség tehát csillagászati összeg.* Kimondani is sok. Talán eddig ezért sem mondtuk ki. Ez még mindig csak a határokon túlra került magyarság átlagát jelenti. A 80 év alatt elszenvedett veszteség abszolút értelemben a délvidékieknél a legnagyobb, hiszen ők nagyon magasról estek vissza. A kárpátaljaiaknál a legkeservesebb, mert eleve is ők voltak a legszegényebbek.

A fenti számokon lehet majd vitatkozni, de a nagyságrendjükön aligha. Márpedig ebből az következik, hogy ők annyi áldozatot hoztak a magyarságukért, amit nekik soha nem lehet majd visszafizetni. Ellenben ők nem kérhetnek tőlünk annyit, ami nem csepp volna a tengerben. Ehhez képest az nagyon kevés, hogy Magyarország miniszterelnöke az övékének is tekinti magát.

Nekünk kell őket ezerszer megszolgtaltan jogosultnak tekinteni abban, hogyha akarnak, ebben az országban élhessenek. Ez ellen nem lehet finnyáskodva felvetni, hogy az ő idetelepülésük nekünk sokba kerülne, mert egyrészt nem igaz, másrészt nekik ennél sokkal többel tartozunk. Őket nem lehet kifizetni azzal, hogy a nemzeti jövedelmünknek körülbelül évi egy ezrelékét, részben, mint állami pénzt, részben, mint egyéni segítséget átutaljuk a ré-

szükre. Ők évenként 2-3 ezer dollárt fizetnek azért, mert a határon túl élnek, mi tíz dollárt sem adunk, hogy jobban élhessenek.

Magam is annak örülnék, ha szülőföldjükön élhetnének legalább a miénkéhez hasonló életet, de ez lehetetlen, aki ebben bízik vagy naiv, vagy nem ismeri a tények logikáját, vagy annyira önző, hogy még a minimális áldozattól is visszaretten.

SZATHMÁRY INCZE KORNÉL

A SZABADSÁG BŰVÖLETÉBEN

*Megemlékezés az 1956-os magyar szabadságharc
45. évfordulóján*

1956-ban csak hétéves voltam. Azt, hogy megismerhettem a 20. századi magyar történelem dicső és egyedülálló 13 napjának eseményeit, csakis a Szabad Európa Rádióban végighallgatott megemlékezéseknek, tehát a Nyugatra menekült ötvenhatosok vallomásainak köszönhetem. Még ezek között a visszaemlékezések között is voltak különbségek. Sok esemény másképp van leírva Kopácsi Sándor emlékirataiban¹, viszont más megvilágításokat kapunk Fejtő Ferenc vagy Mérai Tibor visszaemlékezéseiben². Magyarországon csak 1989 januárjától mertek nyíltan beszélni az 56-os forradalomról, amikor Pozsgai Imre „szabadságharcnak” merete nevezni az addig csak becsmérően „ellenforradalomnak” bélyegzett 56-os felkelést. De igazi képet a világ 1956-ról csak 1989. június 16 utáni fordulatot követően nyerhetett, mikor Nagy Imrével együtt újrateremték a szabadságharc leverése után kivégzetteket.

Sokszor hajlunk arra, hogy általános, országos, azaz milliók felkelésének mitizáljuk a szabadságharcot. Én inkább úgy fejezném ki, hogy az 56-os szabadságharc 13 napján keresztül mindig ott találtuk a nemzeti érzésű, az ország függetlenségi ügyét magukénak vallókat, és a sztálinista-kommunista terror rendszeréből végképpen kiábrándult magyarokat.

A szabadságharcnak három jól megkülönböztetett szakasza volt. Az elsőnek – október 23-tól 25-ig – egy „emberarcú szocializmus” megvalósítása volt a célja. A főszereplő ekkor személyesen Nagy Imre, aki – mint új miniszterelnök – sürgős reformokat ígért. Október 25-től 28-ig már a forradalmi felkelő csoportok ún. „bizottmányok” vették át a kezdeményezést. Ekkor az események két legnépszerűbb személyisége Maléter Pál és Kopácsi Sándor voltak. Végül, október 28-tól november.4-ig, már több pártból össze tevődő „nagykoalíciós ideiglenes kormány” vezeti az eseményeket, főképpen Budapesten. Ekkor történt meg a semlegesség kihirdetése, a Varsói

Szerződés felbontása, a többpártrendszer bevezetése, az ENSZ-hez fordulás és a szovjet csapatok kivonulásának követelése. De ekkor következtek a júdái árulások éjszakái is. Az árulók először csak négyen voltak³, de pár nappal később már több ezerre tehető azok száma, akik az orosz támadók mellé szegődtek. Ígéreteket és új pályalehetőségeket kaptak, sőt látták, hogy árulással családjuk jövőjét is megalapozhatják.

Mikor az '56-os szabadságharcra emlékezünk, elengedhetetlen, hogy röviden ne emlékezzünk az előzményekre is:

1956 februárjában zajlott Moszkvában a szovjet kommunista párt 20. kongresszusa. *Hruscsov* Nyikita pártvezér szokatlanul erős szavakkal ítélte el Sztálin 29 éves rémuralmát, és megígérte, hogy „Sztálin korszaka többet soha sem tér vissza.” Érthető, hogy sok rajongó módon szabadabb légkörre vágyakozó embert *Hruscsov* beszéde félrevezetett.

1956 júniusában leváltották Rákosi Mátyást, a magyar kommunista párt vezetőjét, és Farkas Mihályt, a gyűlölt kommunista hadügyminisztert. Pártvezetőnek a sztálinista Gerő Ernőt választották, de mellé három börtönt is viselt kommunistát is beválasztottak a párt vezetőségébe: Kádár Jánost, Losonczi Gézá és Marosán Györgyöt. (Utóbb Losonczi Géza a szabadságharc vértanúja lett, viszont Kádár és Marosán árulói lettek.)

1956. október 6-án ünnepélyesen újratemették Rajk László volt kommunista külügyminisztert, Pálfi Károly tábornokot, Szőnyi Tibor és Szalai András kommunista államtitkárokat, akik mind Rákosi terrorjának áldozatai lettek 1949-ben.

1956 nyaratól az Írószövetség régebben kizárt tagokat hívott vissza, és új, még az előző évben el sem képzelt versek, irodalmi művek és tanulmányok jelenhettek meg folyóiratokban, illetve szépirodalmi kiadványokban.

1956 októberében Lengyelország egész területén sztrájkok és tüntetések robbantak ki, melyek következtében az oroszok leváltották a volt kommunista pártvezért, Bielukot, és helyette W. Gomulkát helyezték a párt élére.

1956. október 23-án a Műegyetem dísztermében a lengyel megmozdulásokat támogató gyűlést hívtak össze a diákság vezetői. Itt határozták el, hogy Bem József '48-as tábornok szobrához vonulnak. Budapestiek ezrei ugyanakkor a Petőfi szoborhoz vonultak, ahol Sinkovits Imre színművész elszavalta a Nemzeti dalt. Délutánra a csepeli üzemek munkaeszközökkel is felszerelt dolgozói Sztálin szobrát ledöntötték, és egész a belvárosig vontatták azt a földön. Estére tüntetők gyűltek össze a Kossuth Rádió Bródy Sándor utcai székháza előtt azzal a szándékkal, hogy beolvassák a Műegyetem diákjainak aznap megfogalmazott lengyelbarát nyilatkozatát. Ekkor dördültek el az államvédelmisek által leadott első lövések.

„Az első lövés

1956. október 23-án, este 11-kor indultunk a Rádió elfoglalására. Odáig csak tüntettünk, énekeltünk, néhány éljent és vesszent kiáltottunk: eszünkbe

sem jutott, hogy elfoglaljunk valamit. Csak amikor az ávósok orvul rálöttek arra a küldötségre, mely az ifjúság kiáltványát akarta felolvasni, indultunk el a Sándor utcában a Rádió felé.

Még akkor sem voltak fegyvereink. Még akkor igazi dühünk sem volt. Olyanok voltunk, mint a fiatal kígyó, melynek még nem nőtt méregfoga. Ilyenféle verseket kiabáltunk:

*Miniszternek buta,
mondjon le a Bata.*

*Menjünk tovább előre,
Ne hallgassunk Gerőre.*

Mentünk is előre. Az első halott – egy alezredes teste – ott feküdt a Puskin utca kövein. Mint a vasat a vas, úgy vonzotta ez a nem élő test a sok tízezernyi élőt. Mentünk, mentünk, míg el nem dördültek az első sortűzek. Mondják, hogy a jó katonaló nem lép holttestekre. Mi rosszabbak voltunk a lovagnál: futtunkban rátapostunk saját halottainkra. De ugyanakkor egy ismeretlen, aki majdnem föllökött a rohanásban, visszaszólt: Pardon, bocsánat. A Múzeum-kertben a menekülők kikerülték a virágágyakat, de az utcára érve felgyújtottak két autót. Ezeket jól összeszidtuk, mert még egyikünk sem tudta, hogy már felkelők vagyunk.

Talán még nem is voltunk azok. A tetőről géppuskák néztek le ránk, a mi kezünkben semmi, a zsebünkben töltőtoll, notesz, benne egy leány képe, fűrdőruhában! „Fegyvert kéne szerezni” – mondta egy leleményes ember. „Azám” – bólogattunk, de nem is sejtettük, hogy ilyen esetben mi a teendő.

Csüggedten álltunk. Azt hittük, vége, mehetünk haza, tovább álmodni a szabadságról... És egyszerre – épp éjfélkor – feldübörgött a föld. Az égő benzín vörös fényében felvomultak az Astoria felől a magyar páncélosok. Befordultak a Sándor utcába, és nekiszögezték pózna formájú lövegeiket a Rádiónak. Aztán eldördült az első lövés.

Azóta sok-sok lövés dördült. De mi, tíz- vagy húszezren, ebből az első lövésből tanultuk meg, hogy mit jelent az a szó: Néphadsereg.”

Október 24-én a pártvezetőség csapaterősítést küldött a belvárosban levő Kilián laktanyához, amelynek vezetője Maléter Pál, katonai gépészmérnöki ezredes-tanár volt a katonai főiskolában. Maléter Pál feladata az lett volna, hogy lefegyverezze a Corvin közben rövid időn belül megalakult fegyveres forradalmi csoportokat. A pártvezetőség Nagy Imre alig egy napja kinevezett miniszterelnök nevében szükségállapotot rendelt el Budapest területére. Maléter katonai akció helyett tárgyalást kezdeményezett a különböző fegyveres csoportokkal.

„Szóból ért a magyar ember

A Rákóczi úton vonultunk sűrű tömegben, a Belváros felé. Az egykori Guttman-áruház tetejéről ávósok géppuskázzák az utcát. Néhányan behú-

zódnak a kapuk alá, de a sokaság nem oszlik szét, megy tovább, mintha nem is hallaná a fegyverropogást.

A mozi előtt katonai teherautó vesztegel. Rajta egyetlen árva honvéd, sápadt, borostás, riadt képű gyerek. Géppisztolyát nekiszögezi a tömeg sűrűjének.

– Nem szégyelli magát? – kiált rá egy fiatalasszony. – Maga is a népre lő?

A katona nem szól semmit. Lemászik az autóról, és egy hirdetőoszlop mögül felküld az ávosoknak egy sorozatot. Szóából ért a magyar ember.”

Október 25-én, az ún. véres csütörtökön, délelőtt tüntetők gyűltek össze a Kossuth Lajos téren, azt követelték, hogy Nagy Imre beszéljen hozzájuk. Az Országház mindegyik bejárata előtt egy-egy odarendelt szovjet tank állt, de az orosz katonák a tankokból kiszálltak, mert feletteseiktől nem kaptak tűzparancsot. Ellenben a Kossuth Lajos téren levő földművelésügyi minisztérium emeleti helyiségeiből gépfegyver-golyózápór zúdult a téren tüntető tömegre, aminek következtében több százan életüket veszítették. Mindenki tudta, hogy az államvédelmisek tette volt ez a szörnyűség.

Október 26-án az előző napi események végleg a szabadságharcosok oldalára állította Maléter Pált és Kopácsi Sándor budapesti rendőrfőkapitányt. A rendőrség parancsnokai tárgyalásokat kezdtek a fővárosban működő fegyveres alakulatokkal, és megalakították a Nemzetőrséget.

A belvárosban működő egyik fegyveres alakulat körülvette a Köztársaság téren levő városi pártszékházat, majd egy egész napos csata után elfoglalta azt. Ezen a napon az Akadémia utcai pártközpontban Kádár Jánost választották a kommunista párt élére.

„Egy kis nyelvtan

Ketten baktatunk az Írószövetségbe: N. meg én. N. a mai magyar irodalom egyik legjobb stilisztája. Az Izabella utca sarkán belekeveredünk a tömegbe, mely az ávoslaktanyát ostromolja. Egy perc múlva együtt kiáltjuk velük, ütemesen:

„Kiadni a foglyokat!

Kiadni a foglyokat!”

Ordítás közben kajánul oldalba bököm N.-t, és figyelmeztetem, hogy a felszólító módot főnévi igenévvel pótolni súlyos hiba. (Fizetni! Leülni! stb.) A helyes: „Tessék kiadni a foglyokat”, vagy „Adjátok ki a foglyokat!”

Tűnődik egy kicsit, aztán megrázza a fejét: Nem megy. És tovább ordítja: – Kiadni a foglyokat!

Ez volt a helyes. Tíz perc múlva kiengedték az Országház előtt elfogott fiatal tüntetőket a börtönből.”

Október 27-én Mikoján és Szuszlov szovjet pártvezetők Budapestre érkeztek, de rövid – Kádárral folytatott – megbeszélés után el is tavoztak.

„Politikus nemzet

A Dob utcában egy ávósról, akit akasztani vittek, kiderül, hogy zsidó. A tömeg elengedi. „Nehogy azt merje valaki mondani, hogy pogrom van.”

Amikor Csepelről jöttek befelé a felfegyverzett munkások, tiz-tizenöt embert – volt polgárokat és katonatiszteket, akik munkások lettek – kiharcolták a menetből. „Úgy vesszük, mintha velünk harcoltatok volna, de ne mondhassák ránk, hogy horthysta tisztek voltak e felkelők között.”

Október 28-ika, vasárnap volt. A kispesti szovjet laktanyából legalább húsz szovjet tank vonult fel az Üllői úton, a Kilián laktanya ellen, de a Corvin köziek segítségével a magyarok visszaverték a támadást. Ugyanezen a napon a Nagy Imre kormány teljes szabadságot adott Mindszenty József bíborosnak, és őt egy katonai különítmény szállította Budapestre az északi Nógrád megyéből. Még ezen az estén Maléter Pált honvédelmi miniszterré, Kopácsi Sándort belügyminiszterré nevezték ki.

Október 29-én Nagy Imre rádióbeszédben kinyilvánította Magyarország függetlenségét és semlegességét, a többpárt rendszert, és felbontotta a Varsói szerződést. Ezt azonnal közölte Jurij Andropov budapesti szovjet nagykövettel, sürgetve egy szovjet küldöttség Budapestre utazását, a szovjet csapatok végleges kivonulása érdekében. Andropov ígéretet tett, hogy továbbítja a kérést Moszkva felé.

Október 30-án Nagy Imre kéri az ENSZ-közgyűlés összehívását, a magyar függetlenség megvédése érdekében.

Október 31-én Király Béla lett a Nemzetőrség főparancsnoka. A református egyház, a reformáció ünnepén Ravasz Lászlót visszaválasztja budapesti püspöknek, míg a lutheránusok Ordas Lajost. Mindkettőjüket a Rákosi-féle kommunista diktatúra helyezte erőszakkal nyugdíjba 1949-ben. Ugyanezen a napon a határmenti megyék forradalmi bizottmányai arról tudósítják a fővárost, hogy Románia, a Szovjetunió és Csehszlovákia területéről szovjet katonai szerelvények lépték át a határt. Meg kell jegyeznünk, hogy a MÁV erről semmiféle értesítést nem küldött a kormánynak. Ma már tudjuk, hogy a szovjet szerelvények simán érkeztek be az országba, minden ellenállás nélkül, egészen Budapestig.

„Híradó

Oroszok betörnek egy közértbe, elviszik az értékes árut, aztán intenek a járóelőknek, azok is nekiállnak, előbb vonakodva, aztán szaporábban. Inkább mi, mint a oroszzi – ez a jelszó. És egyszerre mögéjük áll egy autó, és filmezik őket.

Hársfa utca. Péknél sorban állók előtt megáll egy teherautó, oroszok kihordanak vagy húsz kenyeret. Háromszáz méterrel odébb megállnak, egy zöldségbolt előtt sorban állók közt ugyanazokat a kenyeret szétosztják. Az emberek körülveszik az autót, hátulról filmezik a nagylelkű segítséget.

A fosztogatók – mondta egy magyarul törve beszélő orosz tiszt a Margit hídfőn – orosz ruhába öltözött magyar fasiszták.”

November elsején Budapesten megalakult a Nemzeti Ideiglenes Koalíciós Kormány, melynek miniszterelnöke továbbra is Nagy Imre lett, de helyet kapott benne a kommunisták által felosztatott több egykori politikai párt, a szociáldemokraták, a kiszagdák és a kereszténydemokraták. Az új kommunista pártot Kádár János és Lukács György képviselte. Este a Szabad Kossuth rádióban Kádár János megígérte, hogy mindvégig az első vonalban fog harcolni az ország függetlenségéért. Kádár az ezt követő éjszakán eltűnt Budapestről. Ma már tudjuk, hogy egy orosz repülőgéppel Mátyásföldről Munkácsra szállították, ahol rögtön egyezkedni kezdett az oroszokkal.

November 2-án Hruscsov szovjet pártvezető, Malenkov miniszterelnökkel, a szovjet–lengyel határon Breszt-Litovszkban, találkozott Gomulka lengyel pártvezérrel, aki szó nélkül beleegyezett Magyarország szovjetek általi lerohanásába. Innen Hruscsovék Bukarestbe utaztak, ahol a Băneasa-i repülőtéren találkoztak Gheorghiu Dej román, Walter Ulbricht keletnémet, Antonin Novotny csehszlovák és Todor Zsivkov bolgár pártvezetőkkel. A túlbuzgó Gheorghiu Dej még azt is felajánlotta Hruscsovnak, hogy román csapatokat is vessenek be a szovjetek mellett a szabadságharc leverésére, de ajánlatát Hruscsov határozottan elutasította. Az orosz vezetők ezután Brioni szigetére utaztak, ahol Tito és Kardelj jugoszláv vezetőkkel találkoztak. Milovan Gyilász – volt jugoszláv vezető – emlékiratában azt állítja, hogy a jugoszláv vezetők ajánlották Kádár János kinevezését a magyar párt élére a szabadságharc leverése után.

Az orosz vezetők hazatértükkor elrendelték a szabadságharc fegyveres leverését.

November 3-án Budapesten még mit sem sejtettek a háttérben zajló ezen eseményekről. Délben, a Parlamentben, Maléter Pál honvédelmi miniszter tárgyalást kezdett egy szovjet katonai küldöttséggel, az orosz katonaság teljes kivonulásáról. Az oroszok azt kérték Malétértől, hogy az ünnepélyes aláírásra este, a Csepel-szigeti Tökölön, a szovjet főparancsnokságon kerüljönscr. A jóhiszemű és rosszat egyáltalán nem sejtő Maléter Pál, egy katonai küldöttség élén, délután meg is érkezett Tökölre. Este tizenegy óra után orosz államvédelmi tiszték letartóztatták a magyar küldöttséget. November 3-án este hangzott el a Kossuth Rádióban Mindszenty József bíboros beszéde. Ebben a beszédben Mindszenty a bosszúállás ellen beszélt, békére, a múltra való fátyolborításra, és a jövőre néző reménységre szólította fel a magyarokat. A magyar katolikus egyház vezetőjének ez volt az utolsó beszéde a Kossuth Rádióban.

November 4-én hajnalban – a visszaemlékezések szerint – háromezer tankkal és gumikerekes harckocsikkal támadták meg Budapestet az oroszok, ezenkívül még háromezer lánctalpas és gumikerekes harckocsi vett részt a megyei központok és más városok lerohanásában. A Szabad Kossuth Radio

november 4-én hajnalban kezdte sugározni Nagy Imre miniszterelnök utolsó közleményét. Ugyanezen a napon, reggel nyolc és kilenc óra között, Nagy Imre és a kormány több minisztere, családtagjaikkal együtt (mintegy ötven személy) a Hősök terén levő Jugoszláv Nagykövetségen kértek és kaptak menedékjogot.

Mindszenty József bíboros⁴, Emlékiratában elismeréssel ír Nagy Imréről. Megemlékezik arról is, hogy a miniszterelnök november 4-én még kapcsolatba lépett az amerikai nagykövetséggel, a bíboros menedékjogának megadásáért. Mindszenty József még aznap megkapta a menedékjogot.

A Szabad Kossuth Rádió déli két óráig sugározhatta írók, művészek, orvosok „Segítsetek!” segélykérését, magyarul és világnyelveken a nemzetközi közvélemény felé.

A szovjet hadsereg csak súlyos harcok árán győzhette le a forradalmi fegyveres alakulatokat és a nemzetőrséget. Magyarország területén minden megyében voltak harcok, de az igazi utcai csaták mégis Budapest területén zajlottak. A halottak száma több ezer volt, és közel fél millió lakás vált használhatatlanná.

„Népi lelemény

A Kamaraerdő alatti hajtúkanyar fehér jelzőoszlopait kiásták. Éjjel a tankok belezuhantak a szakadékba. Az Ostrom utcát bekenték motorolajjal, a tankok egymásra csúsztak.

Miskolcon egy általános iskola kétszáz diákja az orosz tankok elé feküdt. Feketéllett tőlük a tér, a tankisták rádión utasítást kértek, az anyák sikoltoztak, végre a tankok megfordultak és elmentek.

Mottó:

Milyen gyöngye az, aki tankokkal lövet fegyvertelenekre!

Milyen erős az, aki pusztá kézzel támad páncélosok ellen!”

Nagy Imre és társainak letartóztatásához csak nemzetközi kommunista cselszövésssel juthattak el. Ebben a cselszövésben szerepet vállaltak az oroszok mellett mind Kádárék, mind Titóék, valamint az egész román kommunista vezetőség. Kádár János bántatlanságot és szabad mozgásteret ígért Nagy Imrééknek, ha elhagyják a jugoszláv nagykövetség amúgy is kisméretű épületét. November 21-én Nagy Imréék elhagyták a nagykövetséget, és miután egy rendelkezésükre álló autóbusszal lakásukra akartak menni, egy orosz különítmény letartóztatta mindannyiukat, és a budapesti szovjet katonai központba szállították őket. Még aznap meglátogatta Nagy Imrééket Nemes Dezső (Kádár János barátja) és Walter Roman, a magyarul folyékonyan beszélő román kommunista vezető⁵, akik közölték velük, hogy a békeség érdekében Magyarországról Romániába fogják szállítani a fogságba ejtett csoport tagjait. Másnap a bukaresti repülőtéren szálltak le, ahol Alexandru Moghioroş – tört magyarsággal! – színlelt elvtársi szívéllyességgel üdvözölte őket; e képmutató gesztus után azonban a férfiakat már mind

különválasztották családtagjaiktól; Nagy Imre ekkor látta utoljára a családját...

November 23, péntek

„Egy hónapja tört ki a forradalom. Ezt az utcán közli velem egy ismerősöm. Magamtól sohasem jöttem volna rá: amióta kitört a forradalom, véget ért az idő. Egy hónap óta nem tudom, hányadika van s milyen nap: ha meg akarom tudni, fellapozom a naptárt, de egy pillanat múlva kimegy a fejből. Az idő ember csinálta felosztása széthull a történelmi idő mozgása előtt.

A Kádár-kormány válaszol Titónak: Nagy Imréék, miután elhagyták a jugoszláv követséget, azt kívánták, hogy valamelyik népi demokratikus országba utazhassanak. Románia kész volt befogadni őket, s a csoport odautazott. Asszonyok, gyermekek, Rajk Júlia a fiával. A hazugságot mindenki gyűlöli, de a cinikus hazugsággal szemben az ember tehetetlen lesz, ijedtté, gyermekké válik. Azon veszem észre magam, hogy szeretném elhinni ezt a: ostobaságot. Inkább elhinni, mint tudni, hogy ilyen elvetemedettek lehetnek embertársaim.”⁶

Vásárhelyi Miklós – volt forradalmi államminiszter – visszaemlékezésében leírja, hogy a nőket és a gyermekeket az Olt melletti Călimănești-re szállították, ahonnan csak 1958 augusztusában térhettek haza. A férfiakat Snagovra vitték, ahonnan 1957 októberében Budapestre szállították őket, a katonai bíróság Fő utcai börtönébe. Kádárék bíróság elé állították Nagy Imrét, Maléter Pált, Kopácsi Sándort és több minisztert. Kopácsi Sándor visszaemlékezése szerint Losonczi Géza államminisztert már 1957 december végén a börtönben meggyilkolták. 1958 márciusában került sor az első tárgyalásra. Pár nappal ezután külön kivégezték Szilágyi Józsefet, a miniszterelnöki iroda vezetőjét. A nagy tárgyalásra június 10–15. között került sor, ezen Nagy Imrét, Maléter Pált és Gimes Miklóst halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglanra, Dónáth Ferencet és Vásárhelyi Miklóst 15–15 évre, Jánosi Ferencet (Nagy Imre vejét) 12 évre, Tildy Zoltánt 7 évre ítélték. Június 16-án a halálos ítéleteket végre is hajtották.

A Romániában házifogságban levő családtagok a halálos ítéletekről csak egy hét múlva, az eléjük tett kommunista „Népszabadság” kormányközleményéből értesülhettek.

A szabadságharc leverése után kb. 480 embert végeztek még ki. Az életben hagyott letartóztatottak hosszú börtönbüntetést kellett szenvedjenek. Igaz, hogy Kádár János 1963-ban általános amnesztiát hirdetett meg a politikai elítéltek részére, de – sajnos – mégis sokan voltak azok, akik csak az 1970-es éveket követően szabadulhattak.

Csaknem a magyarországi megtorlásokhoz hasonló letartóztatási hullám zajlott le az összes kommunista országban. A legkirívóbb politikai perek Romániában zajlottak le.

Megemlékezésem végén szükségesnek tartom, hogy felsoroljam az 1956-os szabadságharc utolsó hetében, általános megegyezésen összeállított ideiglenes koalíciós kormány összetételét, melynek e koalíciós pártok egyöntetű véleménye szerint feladata lett volna a szabad választások előkészítése és lebonyolítása: Nagy Imre miniszterelnök, Maléter Pál honvédelmi miniszter, Kopácsi Sándor belügyminiszter, Dónáth Ferenc és Vásárhelyi Miklós gazdasági államtitkárok, Fischer József, Kéthly Anna, Farkas Ferenc szociáldemokrata államminiszterek, Kovács Béla, Tildy Zoltán, Bibó István kisgazdapárti államminiszterek, Losonczy Géza, Lukács György, Kádár János a kommunista párt (MSZMP) részéről. Kádár János mind a szabadságharcot, mind a saját részvételével megalakított ideiglenes kormányt november 2-án elárulta.

Mint már említettem, Kádár János nemcsak egyedül volt áruló, rövidesen az oroszok mellé állt „elvtársait” is megtalálta. 1956 decemberében a magyar kommunista párt elnökségében a következő személyeket találjuk: Kádár János, Dobi István, Münnich Ferenc, Kállai Gyula, Apró Antal, Biszku Béla, Nemes Dezső, Marosán György, Fehér Lajos, Fock Jenő, Komócsin Zoltán, Gáspár Sándor, Németh Károly, Czinege Lajos honvédelmi miniszter, Sík Endre külügyminiszter. Az új hatalomhoz még sok százan csapódtak, majd ragaszkodtak egyéni vagy családi érdekből.

A Kádár-korszaknak 1989-ig volt egy nagyon ellentmondásos hangulata. Az 1956-os szabadságharc több mint 480 kivégzett áldozatára, sajnos, csak a családtagok, rokonok, barátok és ismerősök emlékeztek. Magyarország lakosságának nagy része a Kádár-rendszert az 1963-as sokakat érintő, de sajnos nem minden elítélre érvényes politikai amnesztiát, és az 1964-es újjáépített Erzsébet-híd felavatását követően: békés és viszonylagos jólétet biztosító rezsimnek („gulyás-kommunizmus”) könyvelte el. A magyar közvélemény gyorsan megtanulta, hogy miről nem szabad beszélni, ennek ellenében a Kádár-rendszer igen hamar megadta az útlevelet Nyugat felé is, belpolitikailag pedig 1968 után az összes kommunista típusú ország közül fokozatosan a legelnézőbb lett még a ritkán megnyilvánuló ellenzéki hangokkal szemben is.

Az 1956-os vértanúkról, a börtönt szenvedettekről azonban 1989-ig egy hangot sem volt szabad kiejteni. Még azok is hallgattak, akik átlélték a megtorlásoknak.

Ha teljességre törekedni itt nem is volt lehetőségünk, erkölcsi kötelességünknek éreztük a forradalom és szabadságharc hőseinek emléke előtti tisztelgést.

Jegyzetek

¹ Kopácsi Sándor a szabadságharc kezdetekor Budapest rendőrkapitánya volt. Október 26-án Maléter Pállal együtt elhatározzák a rendőrség és a csupán pár napja megalakult Nemzetőrség összevonását. A szabadságharc leverése után letartóztatták, és az 1958-as „Nagy Imre-perben” zendülés vádjával halálra ítélték, de nem végezték ki, hanem az ítéletet életfogytig-

lanra változtatták. 1964-ben szabadult és 1975-ben Kanadába emigrált. Itt írt visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy életét Kádár János mentette meg, egy Hruscsovvval folytatott hosszú telefonbeszélgetés után. Ma már tudjuk, hogy az oroszokat a perekben hozott ítéletek már két év elteltével nem érdekelték, minden ítéletet a magyar kommunisták hoztak meg Budapesten, Kádár Jánossal az élen. Kopácsi viszont mindig jó színben tüntette fel Kádár Jánost, még árulónak sem nevezte az oroszokhoz való átállásáért, azt állítva, hogy Kádárt az oroszok erőszakkal kényszerítették az átállásra.

² Fejtő Ferenc és Mérai Tibor Párizsban írták meg emlékirataikat és Nagy Erzsébet (Nagy Imre miniszterelnök lánya) baráti köréhez tartoztak.

³ Kádár János, Apró Antal, Münnich Ferenc és Pethő István, akik november 2-án Mátyásföldön keresztül repülőgéppel Ungvárra utaztak, és ott kommunista ellenkormányt alakítottak.

⁴ Mindszenty József (1892–1976) esztergomi érsek 1945-től, 1946-tól bíboros, 1948. december 26-án Rákosi titkosrendőrsége letartóztatta és 1949 márciusában életfogytiglani börtönre ítélték. 1955-ben a börtönből házfogságba került Nógrád megyébe. 1956. október 30-án egy forradalmi egység Budapestre szállítja, ahol Nagy Imre miniszterelnöktől visszanyeri szabadságát és teljes egyházi hatáskörének állami elismerését. November 4-én reggel az amerikai nagykövetségen kér és nyer menedékkjogot. Az amerikai nagykövetséget 1971. szeptember 22-én hagyhatja csak el, és végleg el kell hagynia Magyarország területét. Rövid időt tölt Rómában, majd végleg Bécsbe költözik, ahol König bécsi bíboros teljesen rendelkezésére bocsátja a néhai Pázmáneum Intézet épületét, melyet még Mária Terézia rendelt a mindenkori esztergomi érsekek birtokába. Életében soha többet nem léphetett Magyarország területére, de a Nyugaton élő magyarságot szabadon pásztorolhatta. Még azt is meg kellett érnie, hogy VI. Pál pápa, 1971-ben –beleegyezése nélkül – egy rendelettel felmentette esztergomi érseki hatásköréből.

⁵ A jelenlegi román politikusnak, *Petre Romannak* az apja.

⁶ Örkeny Istvánnak az 1956-os magyarországi forradalomról készített feljegyzései – *Noteszlapok 1956-ból* – a HOLMI című folyóirat 1991/10-es számában jelentek meg először. A szerkesztő megjegyzése szerint az író feltehetően csak saját magának szánt vázlatnak tekintette ezeket a feljegyzéseket, nem gondolt, nem is gondolhatott megjelentetésükre. Az első fogalmazványnak tekinthető szöveg dokumentum értéke miatt érdemes figyelmünkre. Ezért idéztünk belőle részleteket, a dolgozatunkban *dőlt* betűvel szedett betét-részeket.

DR. SZABÓ ÁRPÁD

A VILÁGOSSÁGBAN ÉLŐ ÉS SZOLGÁLÓ EMBER*

*Élet a sorsom. Millió csatornán
Arany sugárba, vérbe áradó;
Jövőre-múltra üdvöt-álmot szórván,
A pillanatban örökkévaló.*

Ezt az élette magasztosult sorsot próbáljuk most tetten érne, és megidézni az emlékezet által, amikor hitünk és szeretetünk tükrében a pillanatban meglátjuk az örökkévalót.

Józan Miklós az Unitárius Egyház 26. püspöke volt. 1869-ben született Tordatúron. Kántortanító édesapját, korán elvesztette, mostohaapja, Borbély Lajos tordai kovácmester nevelte fel. Tordán és Kolozsváron tanult az Unitárius Kollégium kiváló növendékeként, majd az Unitárius Teológiai Akadémia növendéke lett. Teológiai tanulmányai befejeztével egyházunk akadémitaként Angliába küldte, ahol három évet töltött, amelyre mint élete egyik legszebb időszakára emlékezett vissza. Később is meleg kapcsolatot tartott fenn az angliai és amerikai hittestvéreinkkel. Többször képviselte egyházunkat nemzetközi konferenciákon és kongresszusokon.

Lelkészi szolgálatát Polgárdiban kezdte, majd 1896-ban Torockó hívta meg, ahol három évig szolgált. Ugyanez évben alapított családot. Házasságát Isten három fiúgyermekkel áldotta meg. Szolgálatá mély nyomokat hagyott a gyülekezet lelki életében.

1899-ben került a Budapesti gyülekezet élére; lelkeszi, hitoktatói, majd esperesi és püspöki vikáriusi minőségben 42 éven át irányította. Az I. világháború végéig az óriási kiterjedésű egyházköztségben egyedül látott el minden szolgálatot, ami olyan teljesítmény, melyet csak egy testben és lélekben egyaránt erős ember vihetett véghez, amilyen Józan Miklós volt. Életének és munkásságának fénykora arra a négy évtizedre esik, melyet Budapesten töltött, s amely alatt az unitárius névnek, gondolatnak és egyháznak általános megbecsülést és tiszteletet szerzett. Rádiós beszédeit széles körben hallgatták és értékelték felekezeti hovatartozás nélkül. Ezeket az írásokat, amelyek

* Elhangzott Lakiteleken 2001. augusztus 25-én

egy részét ő maga „költemények prózában” nevezte, később összegyűjtötte, és „Aratás”, valamint „Szentől szembe” címen könyv formájában kiadta.

Észak-Erdélynek az anyaországhoz való visszatérése után az 1941 június 29-én Marosvásárhelyen tartott Zsinati Főtanács egyházunk püspökévé választotta. Megválasztásakor 72 éves volt, amikor az ember alkotó tevékenysége már hanyatlóban van. Ő azonban élete végéig tevékeny volt s érdeklődése sok mindenre kiterjedt. Bölcs józansága és gazdag élettapasztalata sok nehézségen segítette át egyházunkat.

Életének középpontjában a család állott. Számára családdá szűkült a világ és világgá tágult a család. Ebben a családban mindenkiért küzdött, mindenkit szeretett. Egyházát és a magyarságot is családnak tekintette, s mint jó pásztor örködött szüntelenül felette 1946. január 11-én bekövetkezett haláláig.

Józan Miklós egész életét egyetlen fogalom uralta, amely meghatározta mind szolgálatát, mind hit- és életfelfogását, s ez a világosság volt. Ez vezette el őt Istenhez, hogy a belőle kisugárzó örök fényben megtalálja helyét a világban, felvegye a küzdelmet a sötétség erőivel szemben, s ezt a világosságot elvigye embertársaihoz is, mint a lélek és szellem legszentebb értékét. Nem véletlenül választotta püspöki beiktatásakor tartott egyházi beszédének alap gondolataként János I. leveléből: „Ez pedig az az üzenet, amelyet tőle hallottunk, és hirdetünk nektek, hogy az Isten világosság, és nincs benne semmi sötétség.”

Már a teremtés hajnalán elhangzott a szó: „Legyen világosság” – és lett világosság. Isten a világosságban önmagát ajánlotta fel a világnak drága ajándék gyanánt. S azóta is, az évszázadok és évezredek folyamán, naponta megújul ez a teremtő szózat. Így lett a tapogatózó hitből – diadalmas vallás, az ismeretből – tudomány, a képzeletből – művészet, s a legmagasabb isteni tulajdonságból, a szeretetből – szolgálat.

Jézus nemcsak Istenről tanította, de önmagáról is ezt mondja: „Én vagyok az Életnek ama világossága... Amíg veletek vagyok, járjatok világosságban...” Ő tehát joggal elvárhatja, hogy a nevét viselő Anyaszentegyház templomaiban és iskoláiban, társadalmi intézményeiben és szervezetében, hitvallásában és szeretetszolgálatában is ezt az elvet, a világosság teremtő és éltető, újjászülő és csodatevő lelkét vigye diadalra.

Unitárius egyházunk történelme folyamán mindig magáévá tette ezt a nemes törekvést, amely megegyezett hitbeli meggyőződésével, tisztult erkölcsi felfogásával, és – az emberiség iránt táplált kötelességérzet mellett – a magyar nemzet iránti önfeláldozó szeretetével.

A világosságban kiteljesedő tudás és szeretet – a mi szellemi fegyverünk. Hűtlenné lennénk a hit és lelkiismereti szabadság szent örökségéhez, ha fegyvereinket arra használnánk fel, hogy ablakainkon, ill. lelkünkben minden oldalról beragyogó világosságot elhomályosítsuk.

Mindez távol legyen tőlünk – hiszen mi Isten országának megvalósulására törekszünk. Jelszavunk: UNITAS, LIBERTAS, CARITAS. Dicsőséges Isten – boldog emberiség.

Józan Miklós hosszú élete alatt sok szép prédikációt mondott, de legszebb prédikációjánál is szebben beszélt az ő példás élete. Pénztárcája a bibliai szegény asszony vékájához és korsójához volt hasonlatos, amelyből sohasem fogyott ki az irgalmasság és szeretet lisztje és olaja. Szegénységében is tékozló volt, mert azt tartotta, hogy az ember legnagyobb gazdagsága az a jó, amit másokkal tesz. Nem hiába társalkodott egykor a Székelykő árnyékában Adorján Manassé szellemével.

A jó pásztor életét adja a juhaiért. Józan Miklós életét adta azért az anya-szentegyházért, amelytől sokan még az adófilléretet is sajnálják. Életét adta a hazáért, amelyet sokan megtagadtak és elárultak.

Az unitáriusok megoszthatatlan lelki közössége, a határokon innen és túl, egyben közösségben mindazokkal, akikkel most együtt tisztelgünk, tisztelettel és áhítattal hajtja meg az elismerés zászlaját a jó pásztor emléke előtt, midőn mellszobrát felavatjuk. Hálát adunk a gondviselő Istennek, hogy őt nekünk adta és hogy szolgálhatta egyházát és népét verőfényes gyönyörű években és vérzivataroktól terhes időkben egyaránt.

*Föll!...Diadalt ül, győz az igaz ember
Magasba vívő, szárnyas szerelemmel;
Csillag az égen egy-egy nyomdoka:
Hol ő világít, nincs ott éjszaka.*

Mártíremlékét és példaadó életét megőrizzük!

FELSZENTELT TEMPLOM: MEGSZENTELT ÉLET*

1Kir 8, 27–30; 9,3

A zoltáríróval együtt örvendezve ujjong a lelkünk a mai napon: „Ez a nap az, amelyet az Úr rendelt; örvendezzünk és vigadjunk ezen! Oh Uram, segíts most; oh Uram, adj most jó előmenetelt!” Örvendezzünk, mert a hála mindig öröm, mert áldásból fakad. A mai napon azért gyűltünk egybe e lélekemelő, magasztos ünnepre, hogy e templomot egyházunk szertartása szerint felszenteljük. Ez a szertartás először is hálaadás, amellyel Istennek tartozunk, hogy segítségül volt nekünk buzgó igyekezetünkben, és sikerrel koronázta fáradozásunkat. Megköszönjük gondviselő Atyánknak az élő hitet, amely áldozatra volt képes, s az áldozatot, amelyet az emberi szívek hoztak, hogy megmutassák, ez a nemzedék is ragaszkodik Isten házához, s nélküle nem tudja, de nem is akarja megélni életét.

* Elhangzott Sepsiszentgyörgyön 2001. november 18-án

De amikor hálát adunk, és azt kérjük Istentől, hogy legyen továbbra is velünk, és adjon jó előmenetelt, tudatosítanunk kell önmagunkban, hogy ennek feltételei vannak. Ilyen mindenekelőtt ez a templom. Szertartásunk ugyanis másodsor annak a gyermeki bizalomnak a kinyilvánítása, amellyel ezt az új Siont atyai oltalmába ajánljuk, s arra az ő szent áldását kérjük. Ebben természetesen benn van a mi elkötelezésünk is a templom iránt, hogy azt valóban lelki otthonunkként fogjuk szeretni és ápolni. Ezért most próbáljunk választ keresni arra a kérdésre, hogy mi a templom jelentősége volt és van a templomnak az unitárius vallásban és annak megélésében.

Beszédem alap gondolatául az Ószövetség egyik kiemelkedő eseményének, a templom építésének történetéből olvastam fel Salamon király imáját és az arra adott isteni választ. A templom azonban nemcsak az ószövetségi nép életében bírt fontossággal. Amióta az ember felismerte, hogy élete valamilyen módon összekapcsolódik, illetve függő viszonyban van azzal a világgal, amely meghaladta az ő időhöz és térhez kötött világát, attól kezdve helyet keresett és talált életében ezt a világot megjelenítő és képviselő istenségnek. És amint a maga számára hajlékot épített, ahol életteret és védelmet talált, úgy hajlékot épített Istennek is, és ezt az ő házának nevezte el. Meg volt győződve arról, hogy Isten vele együtt él, csupán meg kell találnia a vele való közösség módjait.

Az Ószövetség vallásában azonban már korán kialakult az a szemlélet, amely idegenkedett attól a gondolattól, hogy Istent helyhez lehet kötni, vagy éppen bezárni az emberi kéz által készített hajlékba. Ezzel indul a Salamon imája is: „De vajon lakhatik-e Isten a földön? Hiszen az ég, sőt az egeknek egei sem fogadhatnak magukba téged, hát még ez a ház, melyet én építettem!” - kérdezi a király, és kérdezzük mi is?! Az Ószövetség embere a szent helyen elsősorban nem Isten valóságos jelenlétét kereste, hanem azért ment oda, hogy megismerje és megtanulja, hogy mi az Isten akarata és törvénye. Meggyőződése volt, hogy Isten valóban kinyilatkoztatja akaratát az őt kereső embernek. Ezért amikor Salamon templomot épít, nem azért teszi, mintha az örökkévaló és végtelen Istent be akarná szorítani az emberi kéz által emelt templomba, hanem hogy jelképezze, Isten jelen van a világ és az ember életében, hiszen az élet maga Istenben gyökerezik. Jelképet keres, és azt mondja, hogy a templom azért Isten háza, mert Isten az ő nevét helyezte a hajlékba. A név az élő személyiséget jelenti s egyben a tulajdonát is jelöli annak. Ezért amikor azt mondjuk, hogy a templom Isten háza, akkor ezen azt értjük, hogy ez a ház nem lehet senki más hajléka, egyedül csak az Istené. Mert Isten odahelyezte az ő nevét. Ez egyben azt is jelenti, hogy ez a templom egy másik világot jelképez, amely nem emberi világ, hanem az Isten világa, s ez valamiképpen más, mint a miénk.

A templom annak a végtelen világnak a jelképe, amelyben Isten él és mozog, és azt akarja számunkra érthetővé tenni, hogy mássága ellenére Isten nem távolodik el a mi világunktól, hanem részt vesz, részt kíván venni benne. A templom az az érintkezési pont, ahol Isten világa és az ember világa

találkoznak. Ezért ne felejtsük el, hogy nem vagyunk egyedül, magunkra hagyva és elfeledve Istentől, aki nemcsak teremtője a világnak, de gondja van arra is, hogy fizikai, lelki és szellemi erővel áldja meg és teljesítse ki az emberi életet. Ha mindannyiunknak van hajléka, úgy Isten sem maradhat a nélkül, mert nem akar hontalanul élni egy barátságtalan világban. Ezért épült ez a templom, hogy bizonyosságát adjuk, Isten velünk s mi Istennel élünk, aki ott áll jobb kezünk fölül, hogy meg ne tántorodjunk. Azt is mondhatnám, hogy Isten a mi szomszédunk. A kérdés csupán az, hogy milyen a viszony köztünk. Mert Istennel nem érintkezhetünk olyan módon, ahogyan egymással, sajnos, sokszor tesszük. Istennel csak őszintén, indulat és érdeklődéssel érintkezhetünk. És nem feledkezhetünk meg róla! Háza ott áll házaink között, tornya, mint égre emelt ujj szüntelenül figyelmeztet: nem mehetünk úgy el mellette, hogy bele ne ütköznénk. Ezért éljünk jó szomszéd-ságban Istennel.

A jó szomszéd gyakran nyitja ki és lépi át szomszédja házána kapuját. Sokszor van vele együtt, megosztja vele bánatát és örömét, s közösen, egymást támogatva vállalják a gondokat. Nyissuk ki gyakran és sokszor ennek a hajléknak az ajtaját, mert Isten mindig tárt kapukkal és tárt szívvel vár minket. Jöjjünk úgy, mint jó szomszédunkhoz, mert ha valahol, úgy itt megoszthatjuk gondjainkat, eligazítást nyerhetünk nagy életkérdéseink megoldásában, vigasztalást bánatunkban s támaszt és erőt egyedülállásunkban.

Mert ez a templom Isten háza, és itt van a szeme is mindenkor. E szem elől elrejtőzni, bárhog is akarunk, nem lehet. Jöjjetek ide mindannyiszor benne bízó lélekkel, tiszta szívvel, mert csak akiknek szívük tiszta, látják és találják meg Istent, és lépnek vele közösségbe. Ez azért is lehetséges, mert neve és szeme mellett Isten ide – és minden templomba – helyezte az ő szívét is. Ezért szólíthatjuk meg így: szerető édes Atyánk. A templom Isten szentségével tele, mert itt van a neve, igazságával, mert itt van a szeme, de mindenekfelett szeretetével, mert itt van a szíve. Ez a mi örömünk, hálánk forrása és ez a mi reménységünk.

Mert a templom a mi lelki otthonunk is. Isten nem akarja kizárólagosan a maga számára fenntartani. Ő atyaként akar gyermekeivel együtt élni. Jézus így biztatta tanítványait: „az én Atyám házában sok lakóhely van...”. Amikor most gyermekeként együtt vagyunk, a zsoltáros imája visszhangzik bennünk: „Uram, te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre.” Milyen jó tudni, hogy ez a hajlék a miénk, és mindig vár minket. Mert a templom az imádság háza is egyben. Az imádság az az aranyhíd, amelyen keresztül a tér és idő kényszerében élő ember kinyújthatja szívét és életét a magasságok felé, és beszélhet, találkozhat az élő Istennel, a szerető Atyával, a jó szomszédoddal. Az imádság egyben örök erőforrás is, amelyet tőlünk soha, senki el nem vehet. Gondoljunk csak arra, hogy biztosnak látszó értékeinket, országunkat, történelmünket a feltámadt vihar egyik napról a másikra úgy elsodorta, mintha soha nem lettek volna. De az imádságot, az Istenbe vetett gyermeki bizalom erős hitét, a reménységet, a vele kialakított és megélt kö-

zösséget, mint teljes életet, soha el nem vehetik. Ezért szeressétek ezt a templomot, ezért látogassátok életetek minden idejében, hogy ezáltal is gyétek napról napra szentebb ezt a helyet, és általa magatokat. És hozzátok ide gyermekeiteket, mert a gyermeki szív gyakran fogékonyabb az isteni dolgok iránt, mint akárhány tanult és tudásában elbizakodott ember. Szoktasátok az ifjúságot vallásosságra, mert „minden bölcsesség kezdete az Isten félelme”. Meglett korú, idős vagy munkabíró, erejük teljében levő férfiak és nők egyaránt találjanak itt maguknak lelki otthonot. Legyetek ti magatok annak élő kövei. Járjatok mindig az erény és az igazság útján, hogy meglát- szódjék rajtatok e templom életformáló hatása, és bennetek nyilvánuljon meg ennek szentsége.

Légy megáldva és megszentelve Istentől, Istennek újonnan épült háza, a sepsiszentgyörgyi gyülekezet lelki otthona.

Ragyogj a hit, reménység és szeretet fényében rendeltetésed szerint, hogy aki ide belép, ne járjon sötétségben, és aki itt imádkozik, megbizonyosodjék, hogy nincs más Isten, hanem csak egy. Ennek az egy, igaz, élő Istennek, a mi édes Atyánknak oltalmába és gondviselésébe ajánllak mindörökre. Ámen.

Ezek után most feléd fordulunk te régi-új harang, légy te is megáldva és megszentelve az egy, igaz, élő Isten imáadására. Hirdess üdvöt és szabadságot közöttünk, békét, egyetértést hazánkban, hogy a hegyek, melyeknek ormain hangod megtörik, boldog völgyek lakóira nézzenek le. Hívj sok boldog családot ide, hogy az itt élő – bár fogyatkozó – magyar közösségen látassanak meg a te gondviselésed dolgai. Szólj soká, évszázadokon át e város lakóihoz és ez unitárius gyülekezethez érchangodon, most és mindörökké.

„És most szólaljon meg a harang: Hívogassa az élőket, sírassa el a megholtakat, üzze el a veszedelmet. Hirdesse messze zengő hangon Isten dicsőségét, békességet a földön, és jóakaratot az emberek között. Ámen.”

PÁLFI DÉNES

„EZ KEDVES AZ ISTENNEK!”

1Tim 5,4

Lehet, sokan meglepődtek, amikor anyák napján az idézett bibliai versben özvegyekről olvastam. A rész, amelyhez e vers tartozik, valóban az özvegyekről szól, benne Pál apostol az özvegyek tisztelését is meghagyja kedves tanítványának, Timóteusnak, de úgy, hogy gyermekeik, unokáik, és a min-

denkori gyermekek és unokák is értsenek, tanuljanak meghagyásából, intéséből, „...és hálájukat szüleik iránt róják le, mert ez kedves az Istennek”. Én az idézett versből erre a részre fektetem a hangsúlyt, s erre alapozom anyák napi beszédemet.

Az Ószövetség, s benne a Tízparancsolat ezt írja elő a szülők tiszteletével kapcsolatosan: „Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú ideig élhess azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked!”(2Móz 20,12) – mintegy földi élete megrövidítésével fenyegetve meg a szüleivel szemben tiszteletlenül viselkedő embert. Jézus ennek függvényében mond szigorú ítéletet a képmutató farizeusok felett, amikor kijelenti: „Mert Isten ezt mondta: Tiszteld atyádat és anyádat, és aki gyalázza atyját vagy anyját, halállal bűnhődjék. Ti pedig így tanítottok: Ha valaki ezt mondta atyjának vagy anyjának: Áldozati ajándék az, amivel megsegíthetnék, azt ebben az esetben nem köti a parancsolat, hogy tisztelje atyját és anyját. Így tettétek érvénytelenné Isten ígését a ti hagyományaitokért. Képmutatók, találóan profétált rólatok Ézsaiás: Ez a nép csak ajkával tisztel engem, a szíve azonban távol van tőlem. De hiába tisztelnek engem, ha olyan tanításokat tanítanak, amelyek emberek parancsolatai” (Mt 15, 4–9). Ettől eltekintve, Jézus – a legtöbb helyen – egy szerető Istenről, édes Atyáról tanít, aki – Pál apostol megfogalmazásában – azt kéri gyermekétől, az embertől, hogy háláját rója le szülei iránt, mert ez kedves az Ő szemében.

Ha szüleink életet adó és éltető szeretetének megszámlálhatatlan ajándékait vesszük számba, rájövünk arra, hogy mindaz amivel elhalmoztak/elhalmoznak, emberi mértékkel mérve megfizethetetlen, hálánk teljes leróvásához – mindezekért – egy emberöltő, egy emberi élet kevés. Gyönyörűen fogalmazza meg ezt az érzést Mécs László „A királyfi három bánata” című költeményében:

„Hogyha minden csillag csupa gyémánt volna, / minden tavaszi rügy legtisztább gyöngy volna, / kamatnak is kevés, nagyon kevés volna. // Hogyha minden folyó lelkemen átfolyna / s ezer hálamalom csak zsoldárt mormolna, / az én köszönetem így is kevés volna. // Hogyha a föld minden színmézét átadom, / az Ő édességét meg nem hálálhatom, / ez az én bánatom, harmadik bánatom”.

Ez azonban nem tántoríthatja el a szüleit tisztelő, szerető gyermeket attól, hogy a drága lények iránt – a teljesség igénye nélkül – háláját lerója, köszönetét megmutassa.

Petőfi Sándor költeményeibe foglalta imádott szülei iránti háláját és köszönetét. „A jó öreg kocsmáros” című versében édesapjára kéri Isten áldását szívből fakadó gyermeki hálája szép jeléül:

Itt, ahonnan messze kell utazni, míg az / Ember hegyet láthat, itt a szép alföldön, / Itten élek én most megelégedéssel, / Mert időm vidáman, boldogságban töltöm. / Falu kocsmájában van az én lakásom; / Csendes kocsmá ez, csak néha zajlik éjjel. / Egy jó öregember benne a kocsmáros... / Áldja meg az Isten mind a két kezével! // Van szállásom itten s ennem-innom ingyen, /

Sohasem volt ennél jobb gondviselésem. / Az ebédre nem kell senkit is megvárnom, / És mindnyájan várnak énrám, hogyha késem. / Csak egyet sajnálok: az öreg kocsmáros / Összekoccan néha jó feleségével, / No de amint összekoccan, meg is békül... / Áldja meg az Isten mind a két kezével! // Elbeszélünk néha a letűnt időkről. / Hej, régibb idői boldogak valának! / Háza, kertje, földje, pénze, mindene volt / Alig tudta számát ökrének, lovának. / Pénzét a hitetlen emberek csalása, / Házát a Dunának hajjai vitték el, / Így szegényült el a jó öreg kocsmáros... / Áldja meg az Isten mind a két kezével! // Alkonyuló félben van már élte napja, / S ilyenkor az ember nyúgodalmat óhajt, / S őreá, szegényre, a szerencsétlenség, / Őreá, mostan mért legtöbb gondot és bajt. / Fáradoz napestig, vasárnapja sincsen, / Mindig későn fekszik, mindig idején kel, / Mint sajnálom én e jó öreg kocsmárost... / Áldja meg az Isten mind a két kezével! // Biztatom, hogy majd még jóra fordul sorsa; / Ő fejét csóválja, nem hisz a szavamnak. / „Úgy van, úgy,” szól később, „jóra fordul sorsom, – / Mert hisz lábaim már a sír szélén vannak.” / Én elszomorodva borulok nyakába, / S megförsztöm arcát szemeim könnyével, / Mert az én atyám e jó öreg kocsmáros... / Áldja meg az Isten mind a két kezével!”

Másik költeménye, az „István öcsémhez” című, rajongással szeretett édesanyja iránti háláját is tükrözi, gyöngéd testvéri intelem formájában:

„S anyánkat, ezt az édes jó anyát, / Ó Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd! / Mi ő nekünk? azt el nem mondhatom, / Mert nincs rá szó, nincsen rá fogalom. / De megmutatná a nagy veszteség: / Ha elszólítná tőlünk őt az ég...”

Mi – azt hiszem – nem tudunk ilyen szép versekben hálálkodni, mint Petőfi Sándor, s lehet, hogy szép, hízelgő szavak sem hagyják el gyakran ajkunkat. De azt is hiszem: drága szüleink, édesapánk és édesanyánk talán jobban is örülnek a jó tettekben, cselekedetekben felmutatott hálaáldozatnak, mert ők is elsősorban ilyenekkel – tettekkel és cselekedetekkel – áldoztak és áldoznak gyermekük boldogságának, jólétének oltárán.

S különben is, mit érnek a szép, hízelgő, hálálkodástól csöpögő szavak, ha azokat nem követik megfelelő tettek, cselekedetek. Ha a gyermekek úgy viselkednek szüleikkel szemben, mint egy nemrég látott, a valóságot hüen tükröző filmben: Amikor otthonukban felkereste őket édesapjuk, szinte leborultak előtte, hálálkodva emlegették jóságát, bőkezűségét, amelynek kényelmes otthonukat, jól menő üzletüket, jólétüket és biztonságukat köszönhették, hogy aztán a film végére az öreg édesapa az utcára kerüljön, s egy elhagyott vasúti kocsiban húzza meg magát éjszakára.

Jakab apostol szavaiból kiindulva elmondhatjuk: ahogyan a test halott lélek nélkül, ugyanúgy nemcsak a hit, de a gyermeki hála, köszönet, tisztelet és szeretet is halott a megfelelő jó cselekedetek nélkül! Aki a fentiekhez hasonlóan „hálálkodik”, az megérdemelné, hogy Isten rövidre szabja földi életét!

Különösen akkor, ha az iránt a drága lény iránt háládatlan, akit édesanyámnak szólít, s aki őt szíve alatt őrizte, fájdalommal életet adott neki, édes tejével táplálta, szelíden tenyerén hordozta, s míg eltörpült vagy össze-

roskadt a keresztek súlya alatt, két kezével, szívével, lelkével, életáldozatával gyermekét akkor is magasba emelte, s boldog volt, ha nőni, felmagasodni látta. Nőni, felnőni nemcsak testiekben, hanem főleg lelkiekben, emberségben, jóságban, szeretetben, s meglátni, megérezni gyermeke háláját, köszönetét, mindezek kézzelfogható, szép bizonylataként.

Ha ilyen hálával és köszönettel áldozunk édesanyánknak, ha ezzel tudunk lehajolni hozzá nemcsak anyák napján, de élete, életünk minden napján, akkor emelkedünk fel abba az erkölcsi magasságba, amelybe Ő, a mi felemelésünket szolgálva, magát szeretettel megalázva felmagasztosult. Ilyen háladásként láttán mondhatja el Ő is a költővel: „*Húzol engem Te fölfelé, / mint a napfény maga felé / fát, virágot, lombos ágat, – / fölemeled az anyádat*”. (Várnai Zseni) Édesanyánk, drága Szüleink mellett ilyen hálában és köszönetben gyönyörködik és leli kedvét a mi szerető Istenünk, gondviselő édes Atyánk! Ámen.

AKI CSELEKSZI AZ ATYA AKARATÁT

Mt 21, 28–32

Tanítónk, Jézus, általában a mindennapokból vett, közérthető hasonlatok, példázatok segítségével tanított. Tette ezt azért, hogy mondanivalóját az egyszerű ember is megérthesse, s tanítása célba találjon: minden ember megjobbulását, lelki épülését, felemelését szolgálja.

Egy egyszerű, könnyen érthető példázatot tartalmaz a felolvasott bibliai rész is. Két testvérrel szól, akiket édesapjuk arra kér, hogy szőlőjében dolgozzanak. Az első fiú válasza apja kérésére igenlő, de a szőlőbe nem megy el. A második így válaszol: Nincs kedvem hozzá! Később azonban meggondolja magát és elmegy. Jézus kérdésére: „Ki teljesítette a kettő közül az atya akaratát?”, hallgatósága magától értetődően, gondolkodás nélkül vágja rá: Az utóbbi.

Jézus példázatát úgy magyarázza, hogy a bűnös emberek, akik Isten akaratára kezdetben nem-mel válaszoltak, de a későbbiek során, megszívlevélve a prófétai hívást, megtértek, tetteikben Isten akaratára hiangolódtak, megelőzik Isten országba megvalósításában azokat, akik szájukkal, nyelvükkel, szavaikkal közel vannak ugyan Istenhez, de cselekedeteik messzi elmaradnak szavaiktól, Istentől. Akik szóban „teljesítik” ugyan Isten akaratát, de tetteikben „hűtleneknek” bizonyulnak. Az ilyenekhez szólt Jézus a Hegyi Beszédben figyelmeztetőleg: „Nem mindenki megy be a mennyek országába, aki ezt mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát”. (Mt 7, 21)

Meggyőződésem, hogy a jézusi példázat mondanivalója keresztény hitünk szóbeli- és cselekvőleges megvallása közötti viszonyára is alkalmazható. Hányan vannak, akik szóban, szertartásgyakorlatban, külsőségekben látványosan élnek, bizonyítják vallásosságukat, de életükből hiányoznak a szeretetből, jóságból, alázatból, emberségből, hitből fakadó, igaz keresztény cselekedetek. Míg azok, akiknek szavaiból nem ütök ki a mellveregető vallásosság, cselekedeteikben jobb keresztények, mint a szüntelenül és buzgón imádkozó, ájtatoskodó hitvallók.

2000 éves kereszténységünk alatt milliók fogadták be lelkükbe az evangéliumot, mint föld a búzamatot. Ez a mag azonban sokszor csak „szóvirágokat” termelt, mert amikor jött a próbák, az üldözés, a szenvedés tikkasztó heve, vagy körülfogta és fojtogatta a világot, a gazdagság, az önző érdekek konkolya és tövise, a kicsírázott mag nem érte meg az áldott kalászbaszökkenést, s elmaradt a szép szavakat igazoló, nemes, áldozatos cselekedetek boldog aratása.

Unitárius Egyházunk 433 éves történelme alatt sok nemzedék ajkán csendült fel a konfirmáció alkalmával, a Hiszem, vallom, egy az Isten kezdetű ének, szép jeleként a hitről valló szóbeli bizonyosságtevésnek, de a hosszú, próbákkal terhes századokon át ezt az egyházat azok tartották meg, hitükkel együtt, akiknél a szóbeli vallástétel áldozatos, önfeláldozó, önzetlen és közösséget építő tettekkel párosult.

Több mint 200 évvel ezelőtt ez a gyülekezet is, mint annyi más unitárius gyülekezet akkor, templom nélkül maradt. Egy ideig magánháznál tartották az istentiszteleteket, templomtalanul is védték, őrizték, vallották hitüket. Aztán eljött az idő, hogy hitüket tettekben is „megvallják”, templomot építve az egy Isten tiszteletére. Nehéz idők jártak, de ők a terhek láttán nem hátráltak meg, s Toroczkai Erzsébetekkel, Várfalvi Pálffy Sámuelekkel az élen templomot építettek hitük szent bizonyosságaként, amelyre büszkén írhatták fel a bibliai idézetet: Az én Háza Imádságnak Háza. Ha a templomépítő ősök kövekként beépültek volna e szent hajlék falába, a mai méltatlan utódok láttán sokszor sírnának ezek a kövek! Mert vannak szép számmal olyanok, akik konfirmációjuk alkalmával elmondták a hitvallást, ígérték, hogy egyházukhoz mindhalálig hűek lesznek, de cselekedeteik távolról sem támasztják alá szavaikat. Ők azok, akiket konfirmációjuk után csak életük rendkívüli alkalmaikor látnak viszont e hajlék falai, akik az egyházat legfennebb temetkezési vállalatként kezelik, amit csak azért tartanak fenn ímmel-ámmal, hogy halálukkor majd megszólaljanak a harangok, s elvégezzék felettük a gyászszertartást!

A mai nehéz idők, amidőn mind egyházi, mind nemzeti téren sok támadás ér minket, tetézve az amúgy is súlyos állapotokat, nem ilyen „hitvallókat” követelnek. Az ilyen „hitvallók” – lelkészársam szavait idézve –: „Méltók a sorsukra!”, méltók arra, hogy megsemmisüljenek, eltűnjenek a történelem süllyesztőjében.

De ha lesznek – és hiszem, lesznek – olyanok, akik megértik az idők szavát, akik Isten akaratára, Jézus hívására igennel válaszolnak szent hitvallás-

ként, amelyet az Úr szőlőjét ápoló, közösséget, népet és egyházat, megtartó, áldozatos tettek követnek, akkor lesz méltó folytatása és megvalósulása őseink szent álmainak, s itt, őseink földjén mi is érdemesek, méltók leszünk „életre s jövőre”!

Kedves Konfirmáló Ifjak! Hitetekről valló szóbeli bizonyágtevésetek napja, pillanata, íme, eljött. Hiszem, hogy szép lesz e bizonyágtevés, s még szebbé, ünnepibbé válik általa a mai nap. De soha se feledjétek, hogy e szóbeli bizonyágtevés után Isten minden nap, minden pillanatban cselekvőleges bizonyágtevést vár el tőletek, míg szívetek dobog, mely bizonyágtevés az Iránta és az ember iránt érzett szeretetről, a belé vetett, „életre és jövőre” feljogosító hitről kell, hogy szóljon. Hivatásotok neheze tehát a mai nehézség tünő próbatétel után következik, de ha eleget tesztek Isten kérésének, elvárásának, hiszem, hogy egész életetek széppé, ünnepivé szentül. Legyen hát fületek, mely meghallja, szívetek, mely befogadja, szátok, mely szólja, kezetek, mely cselekszi Isten akarátát, s szóban és cselekedetben felmutatott hitetek jutalma legyen széppé, ünnepivé szentülő életetek, amellyel édes Atyánk megáldja akarata szerint élő gyermekeit! Ámen.

ISTVÁN KIRÁLY

Mt 7,24-27

Házépítésről szóló példázatában Jézus kétféle embert mutat be: az egyik az, aki hallja Jézus beszédeit, tanítását és cselekszi is, a másik az, aki hallja ugyan, de nem cselekszi azokat. Az elsőt az okos emberhez hasonlítja, aki kősziklára építette a házát, s azon a természet vad erői: vihar, árvíz nem vehettek erőt. A másikat a bolond emberhez, aki házát fűnyere, homokra építette, s az elszabadult, szilaj elemek háza romlását, pusztulását okozták.

Azt hiszem, hogy e példázat nem igényel különösebb magyarázatot, aki nek van füle a hallásra, az megérti lényegét. S okos, bölcs emberként tudja, hogy amint az idő- és viharálló házat, épületet kősziklára, erős, szilárd alapra, úgy az értékes és örökéletre érdemes emberi életet Jézus tanítására, evangéliumára lehet és kell felépíteni.

A jézusi tanítást bölcsen megszívlelők és cselekvők közé tartozott I. István királyunk is, aki 970 körül született, és 1038. augusztus 15-én, tehát 963 éve halt meg. Ő nemcsak saját életét építette Jézus evangéliumának megingathatatlan kősziklájára, hanem kérlelhetetlen szigorral egész népe életét is, ezer esztendőre. házát és hazát teremtve számára, számunkra. Méltán érdemelte ki a „Defensor Cristianitatis”, magyarul a „Kereszténység Védelme-

zöje” címet, és azt, hogy nem sokkal halála után: 1083. augusztus 20-án – 918 éve – szentté avassák. Így lett augusztus 20. Szent István napjává és egyben az új kenyér ünnepévé, amelyeket ma a Millennium, magyar kereszténységünk és államiságunk ezeréves fennállása jegyében ünnepelhetünk. Hálát adhatunk Istennek az új kenyérért, amely annyi verejték, gond után az ő csodálatos áldásaként asztalunkra kerül, de hálát adhatunk azért is, hogy István királyunk életében olyan örök „kenyérrel” áldott meg minket, amelyből ma – évezred múltán – is „táplálkozhatunk, erőt meríthetünk, abból megtanulhatjuk, hogyan kell Istennek tetsző életet élnünk, s azt, a jézusi értékek kösziklájára alapozva, értékessé és időtállóvá tennünk.

István királyunk teljesen elkötelezte magát Isten ügyének és akaratának. Nem úgy cselekedett, mint apja, Géza fejedelem, aki megkeresztelkedett ugyan, de a pogány isteneknek is áldozott, s amikor megkérdezték tőle, miért teszi, így felelt: elég gazdag vagyok ahhoz, hogy megtehessem. István nem szolgált „két úrnak”, hanem teljesen átengedte magát Isten akaratának, s élete és népe, országa romlandó épületét a jézusi hit viharokat és vészeket kiálló kösziklára alapozta. Ezzel érte el azt, hogy bár sokszor minket megsemmisíteni, elpusztítani akaró erővel zúdult ránk a történelem ádáz vihara, sokszor tépett a „balsors” orkánja, ez a nép tudott romokból is új hazát építeni, poraiból is főnixmadárként feltámadni. Mindig volt ereje ehhez, mert megtartotta a Szent István-i örökséget, a keresztény hitet, reménységet és szeretetet, s ezeknek köszikláján mindig van újjáépülés, feltámadás, megmaradás és élet.

A jézusi kösziklára építette István király családi életét, mely tiszta volt, és „szentségesen” élte meg azt, s ebben a tisztaságban és „szentségben” nevelte szeretett fiát, Imre herceget, akit, sajnos, fiatalon elveszített. Ehhez hasonlóan a jézusi kösziklára építette népe és országa életét is, akkor, amikor megalapította az első magyar püspökségeket: Esztergomban, Veszprémben, Kalocsán, Egerben, Győrött, Pécsen, Gyulafehérváron, majd Vácon, Csanádban és Biharban. Ezt tette, amikor elrendelte, hogy minden „tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, harminc aprómarhával. Ruhákról és oltárterítőkről a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök”. Kiépítette a plébániai szervezetet, megerősítette a papság tekintélyét: „Tudjátok meg, testvérek, valamennyien, hogy a pap mindnyájatoknál többet dolgozik – írja törvénykönyvében. Közületek ugyanis mindenki csak a saját munkáját végzi, ő pedig mind a magáét, mind az összesekét”. Milyen jó lenne ezt ma is így értelmezni! Ezenkívül kolostorokat és zarándokházakat létesített, kiépítette a pápasággal való kapcsolatot, erőfeszítéseket tett a szilárd jogrend és közbiztonság érdekében. Szigorú és következetesen végrehajtott törvényekkel irányította népét, szigorúan betartatta a vasárnapi munkaszünetet, a vasárnap, ünnepek megszentelését: „...vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők” – olvashatjuk törvénykönyvében. Mindemellett kemény harcot vívott a fejét felemelő pogányság ellen, országa

egyesítéséért, kereszténnyé tételéért. Uralkodott, de úgy, hogy „szó szerint hitte a Szentírás minden szavát, és teljes erejével igyekezett megfelelni az abban támasztott erkölcsi követelményeknek. Hitte, amit Jézus mondott: nekem adatott minden hatalom az égben és a földön, s vallotta: akinek tehát hatalma van, legyen tudatában annak, hogy Istentől kapta azt, s úgy is éljen vele, mert egyszer felelni fog érte”. Szemtanú írja róla: „Egész életén át megőrizte fiatalkorában felvett komolyságát, alig mosolygott, és mindig úgy mutatkozott, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állna”. A felelősségének tudatától átjárt valódi szent – minden idők embere számára példamutató – magatartásával. Ezért írhatta fiához, Imre herceghez intézett Intelmeiben, amelyben a keresztény hit, az egyház megtartására, az imádság, irgalmasság, jócselekedet, türelem és igazságosság gyakorlására inti, hogy: „Uralkodj mindannyiukon harag, gőg, gyűlölség nélkül, békésen, alázatosan, szelíden. Tartsd mindig eszedben, hogy minden ember azonos állapotban születik, és hogy semmi sem emel fel, csakis az alázat, semmi sem taszít le, csakis a gőg és gyűlölség...”

Így uralkodott István király, erős kézzel, mégis alázatosan, szelíden, életét és országát Jézus tanítására építve. Elmondhatta Pál apostollal: mint bölcs építőmester alapot vettem, de más épít rá tovább. Vigyázzon azonban mindenki, hogyan épít rá. Mert más alapot senki sem vethet a meglévőn kívül, amely a Jézus Krisztus. (1Kor 3,10–11)

A hagyomány szerint halála napján országát Mária oltalmába ajánlotta. E hagyomány alapján írta meg az ismeretlen költő csodálatos himnuszát:

„Előtted sír Magyarország könyörögve, / Hiszen tied századoktól minden rögje, / István király szent örökje / Isten után bízunk mindörökké // Szent fiadat, Boldogasszony, kérd e népért, / Győzelemmel verje vissza ellenségét, / Adja neki égen-földön üdvösségét.”

E szép könyörgés azonban nem elég: mindannyiunknak tennünk is kell, Jézus evangéliumára építve életünket, akár csak nagy királyunk, hogy a drága Szent István-i örökség – viharokban és vészekben is – mindenkoron megmaradjon. Ámen.

HIT ÉS JÓCSELEKEDET

Tit 3,8

A mai alkalommal az Istenbe vetett hit egyik kézzelfogható megnyilvánulásáról, kivételéséről: a jó cselekedetről szeretnék beszélni. A keresztény mivoltunk arról a feltétel nélküli velejárójáról, amelyről a Jakab levél írja

szállóígeszerű tömörséggel így fogalmazott: „Mert ahogyan a test halott a lélek nélkül, ugyanúgy a hit is halott cselekedetek nélkül”. (2,26) A bibliai szerző természetesen jó cselekedetekre gondolt, amelyek nélkülözhetetlenek az istenhit „megvallásában”, s amelyek sok, magát kereszténynek tartó ember életvitelében – sajnálatos módon – mégis hiánycikként szerepelnek.

Nem csoda, ha a nagy keresztény gyülekezetalapító, Pál apostol is, a jó cselekedetek fontosságát hangsúlyozva, a felolvasott bibliai versben így hagykozik Titusznak, a krétai egyház előljárójának: „Igaz ez a beszéd, és szeretném, ha szilárdan tanúskodnál ezek mellett, hogy az Istenben hívők igyekezzenek a jó cselekedetben előljárni: ezek jók és hasznosak az embereknek”. Nyilvánvaló, hogy meghagyása, a jó cselekedetben való „előljárás”, nemcsak az akkori előljárókra: püspökökre, prezbíterekre és diakónusokra, hanem minden keresztényre vonatkozott, s ma is, hasonlóképpen, nem csupán püspökre, lelkészre, egyházi és világi vezetőre, hanem minden gyülekezeti tagra egyformán vonatkozik. Mert jó cselekedet nélkül nincs hiteles istenhit, nincs igazi kereszténység, csak szemfényvesztő képmutatásról beszélhetünk.

A jó cselekedet – a rossz cselekedettel ellentétesen – Isten akaratára, törvényére való teljes ráhángolódást jelent. Vagyis: ha Isten akaratát cselekedjük, ha törvénye szerint élünk, akkor jót cselekszünk.

Isten akarata a hetedik nap, a vasárnap, s természetesen az ünnepnapok megszentelése, megtartása. Az istenhívő ember Atyja akaratának engedelmeskedve megszenteli a vásár- és ünnepnapokat, megpihen hétköznapi verejtékes fáradozása után, s e megszentelés beszédes bizonyítékeként elmegy a templomba is. Tudja, hogy ünnepet szentelni, templomba menni, az istentiszteleten részt venni jó cselekedet, s azt is, hogy a templombajárás istenhitét igazolja. Különben milyen istenhívő lehet az, aki Isten házáat nem látogatja? Sajnos, manapság a legtöbb, magát istenhívőnek tartó ember, erről teljesen megfeledkezve, a mai kor test-, lélek- és idegörlő hajszájának engedve, messzire elkerüli a templomot. Bizony sokan tanulhatnának abból a Krónikában megjelent cikkből, mely szerint Portugáliában egy kutya minden vasárnap elmegy a saját falvától kétórányi járásra levő templomba. Reggel 5-kor indul, hogy elfoglalja megszokott helyét az oltár mellett a reggel fél nyolckor kezdődő misén. Valahányszor a hívek felállnak vagy leülnek, így tesz a kutya is, amit Pretanak hívnak. Az újságcikk azt is megjegyzi, hogy a kutya mindezt egyedül és már három éve „gyakorolja”, s templombajárásával jelentősen növelte a gyülekezet létszámát. A templomlátogatás mai helyzetét nézve elmondhatjuk, hogy sok ilyen lelkes állatra lenne szükség az istentiszteletre járók létszámának növelésére, de még inkább lelkes, másokat is templomba hívogató emberekre, akik istenhitüket templomosságuk jó cselekedetével is igazolják.

Persze, sokan vannak, akik azért nem jönnek templomba, mert előrehaladott koruk, betegségük, halaszthatatlan kötelességük ebben megakadályozza őket, de hétköznapi jó cselekedeteikben istenhívő embereknek bizo-

nyulnak. Nagyon sok ember esetében azonban a templomlátogatás elmaradása a jó cselekedetek elmaradását, a fásultság, közömbösség, érdektelenség és önzés életükön való eluralkodását vonja maga után. S ez az, ami a mai, immár 21. századi kereszténység lejáratásához vezet. Egy híres keresztény teológus (Gisbert Greshake) átszelte a világ sivatagjait, követve a nagy emberek nyomát. Egy ekkor szerzett tapasztalatát a következőképpen írja le: „Egyszer a júdeai pusztában fölvettem a kérdést egy arabnak, aki nagyon nehéz helyzetben segített nekünk, és megvendégelt minket, hogy miért tette. Meglepetten válaszolt: »De hiszen ez magától értetődő. Egyébként is, ha egyszer elmennék az Önök hazájába, ott rajtam is éppúgy segítenének!« Akkor mi halkan megjegyeztük: »Remélhetőleg soha nem jön el a mi hazánkba!« Sajnos, a teológusnak és társainak félniük kellett: a nagylelkű arab egy napon a keresztény »nagylelkűséget« is megismerve rádöbben arra, hogy a jézusi szeretetet hirdetők nem bővelkednek a testvéri segítség jó cselekedeteiben.” Ez a félelem, sajnos, ma is időszerű, mert a mai keresztények is egyre fukarabbak a segítőkész cselekedetekben. Pedig Jézus és Pál apostol óta milliószor elhangzott a jó tanács: „az Istenben hívők igyekezzenek a jó cselekedetben előljárni”, de nem mindenki szívlelte és szívleli meg. Nem visszhangzik e jó tanács – sajnos – a családok többségében, apák és anyák ajkáról boldogító útmutatásként ritkán hangzik el. Kevesen vannak, akik gyermeküket az egykori édesapa szavaival bocsátják újtjukra: „Szerezz útravalót az öregségre!” Nyilván, hogy ez az édesapa az erényre, a jó cselekedetre gondolt, amikor gyermekének ilyen tanácsot adott. Ilyen tanácsot manapság kevés szülő ad. A legtöbbször így hagyakoznak: ne törődj a másikkal, csak magadra gondolj, törtess, könyökölj kíméletlenül, mert csak így érvényesülsz. Szeretet, testvéri segítség, istenhit és jócselekedet – ezek a szavak mind a peremre szorultak, vagy ki is veszték a családi szótárból. S ha többnyire ilyen családokból áll össze egy egyházközség, az egyház, csoda-e, hogy – istenhitet igazoló, közösséget összetartó jó cselekedetek hiányában – hivatása betöltetlen marad? Csoda-e, hogy az egyházközség nem tud igazi szeretetközösséggé alakulni? Csoda-e, hogy a templom lassan olyan „Istenháza” lesz, amelyben még vannak emberek, csak éppen az Isten hiányzik belőle?

Sajnos, a legtöbbször épp azok nem hallják mindezeket, akiknek hallaniuk kellene. De akik meghallják és megértik, akik istenhitüket jó cselekedetben igyekeznek felmutatni, azok javára és hasznára válnak minden embernek, megtartói lesznek a közösségnek, méltók és érdemesek Isten jóságára és szeretetére. Ámen.

AZ „ÍRÁSOK” ÉS A KÖNYV HATALMA

Mt 22,23–33

Jézust a feltámadásról, annak módjáról faggatják – Őt törbecsalni, megszégyeníteni akaró, aljas, hátsó szándékkal – a feltámadást tagadó szadduceusok. Fondorlatuk, cselvetésük fegyvere azonban visszafele sül el, s – Jézus helyett – az orvul, alattomosan támadók szégyenülnek meg. „Tévelyegtek, mivel nem ismeritek sem az Írásokat, sem az Isten hatalmát” – hangzik feléjük Jézus nyugodt, de tiszteletet parancsoló szava, majd a halál utáni életről vallott felfogást ismerteti, amit a szadduceusoknak az Írásokból éppúgy tudniuk kellene, mint neki. Végül így foglalja össze örökélet-hitét: „Az Isten nem a holtak Istene, hanem az élőké”.

A történetből most Jézus – támadóit megalázó – válaszában egyetlen mondatát ragadom ki: „Tévelyegtek, mivel nem ismeritek sem az Írásokat, sem az Isten hatalmát”, s erre építem fel beszédemet. E mondat hallatán sokakban – lehet – megfogalmazódik az értetlenkedő kérdés: hogyan, az írástudóknak, tanult embereknek tartott szadduceusok nem ismerték az Írásokat, vagyis írástudatlanok voltak, nem tudtak írni-olvasni? Az így értetlenkedőket nyomban megnyugtatom, hogy a felolvasott történetben nem erről van szó: a szadduceusok nagyon is jól tudtak írni-olvasni, de mégis tévelyegtek Jézus szerint, mert nem ismerték helyesen, vagy önkényesen értelmezték és magyarázták az Írásokat, vagyis a zsidók szent iratait, könyveit, a mózesi törvények foglalatát, amelyeken keresztül is „szólt” Isten az akkori emberhez, ki nyilvánítva hatalmát és akaratát. A később kialakult keresztény szentkönyv: a Biblia, a Szentírás szintén Isten hatalmának, akaratának, szeretetének egyik bizonyosságaként áll előttünk, s az azt értelemmel tanulmányozó ember mindig útmutatást talál benne egy igaz élet megélésére. Az önmagával hosszú harcot vívó, eleinte kicsapongásban élő Augustinust/Szent Ágostont a Biblia indította el a keresztény élet útján, 386-ban. Tizennégy évvel később ezt a sorsdöntő élményt így eleveníti fel: „...valami fűgefá alá heveredtem hétrét görnyedten, és szabad folyást engedtem könnyeimnek. »Meddig még, Uram?» És íme, a szomszédos házból hangot hallok: »Tolle, lege! Tolle, lege! – Vedd föl, olvasd! Vedd föl, olvasd!« Visszaszorítottam könnyeim patkáját, és fölugrottam. Csupán arra magyaráztam ezt a szöveget, hogy menyeyei parancs zendül most felém: üssem fel a könyvet, és olvassam el a legelőször szemembe ötlő fejezetét. »...nem dorbézolásban és részegeskedésben, nem szeretkezésben és kicsapongásban, nem viszálykodásban és irigységben, hanem öltsetek magatokra az Úr Jézus Krisztust...«. (Róm 13,13–14) Nem akartam már tovább olvasni. Nem is volt erre szükség. E mondat végeztével tüstént a bizonyosság derűje ömlött el szívemben, és a kételkedés minden homálya szertefoszlott.”

Valamikor középiskolás koromban – ha jól visszagondolok – engem is a Szentírás fordított a teológia felé. Egyik osztálytársamtól egy Bibliát kaptam ajándékba, s annak elolvasása érlelte meg bennem az addig talán csak csírájában szunnyadó gondolatot: lelkész leszek.

Elmondhatjuk, hogy valahányszor az ember értelemmel és szeretettel fordult a Biblia felé, és tanulmányozta azt, mindig nagy és szép dolgok születtek, s magasba emelkedett a föld porában szárnyszegetten vergődő élet. Szerintem a Szentírás csodás hatalma ma – immár a 21. században – is megvan úgy, amint hatalma van minden könyvnek, amely Isten akaratát, szeretetét tolmácsolva az ember felemelkedését, jobbá, többé, igazzá levését szolgálja. Sajnos, a könyvek által a rossz is terjedhet: gondoljunk azon kiadványok, folyóiratok ezreire, amelyek valósággal elárasztották a világot, megfertőzve a tiszta emberi gondolatot.

De visszatérve a Bibliára, az ember felemelkedését szolgáló „Írásokra” és könyvekre: hivatásukat csak akkor tölthetik be, ha olvassák azokat. Ha a könyvek – beleértve a Bibliát is – könyvtárak polcain porosodnak, sötét fiókokban sárgulnak olvasatlanul, akkor hiába várjuk, hogy naggyá, jobbá és igazzá legyen általuk az ember.

Sajnos manapság sokan „tévelyegnek”, e világ földhözragadtjaiként vándorognak az élet útvesztőiben, mert nem ismerik, nem olvassák sem az „Írásokat”, a Bibliát, sem a lelküket művelő, azt az élet teljességéhez közelítő könyveket. Legfennebb úgy vannak mindezekkel, mint esküvője után néhány nappal a könyvkereskedésbe benyitó fiatalasszony, aki így szólt az elárúsítóhoz: kérek három és fél méter keménytáblájú, mutatós könyvet. Az elárúsítónak hirtelen fülíg szaladt a szája, de rögtön fegyelmezte magát, és igyekezett a nagybani megrendelésnek eleget tenni. – Mondja, mégis milyen könyvekre gondol, kérdezte udvariasan a vevőt, ajánlhatok szépirodalmi, verses, történelmi vagy műszaki könyveket. Teljesen mindegy, hangzott a válasz, a fontos az, hogy a keménykötésű könyvek egyformák legyenek, és jól nézzenek ki, férjemmel ugyanis most rendeztük be az új lakást, amelybe megítélésem szerint csak új könyvek illenek. (Czirják Árpád: Erdélyi Magyar Breviárium) Vannak, akik e fiatalasszonyhoz hasonlóan a könyveket – köztük a Bibliát is – lakásuk ékesítésére, díszítésére használják, s nem csoda, ha szívük, lelkük, elméjük ékesítetlenül, dísztelenül, siváran tengődik, porosodik, akárcsak dísznek szánt könyveik szekrényük polcain. De vannak – hála Istennek – a közel 300 évvel ezelőtt élt tudós teológushoz, Bod Péterhez hasonlók is, aki annak idején a leydeni egyetemről hazatérve hét és fél mázsá könyvet cipelt magával. E könyvmennyiséget az akkor már tudós férfi valószínűleg nem méteressel mérte, mint az újdonsült feleség, előzetesen mérlegre sem tette, mert e művek „súlyát” anélkül is érezte. Saját szavai szerint: „könyvekből valamelyes tudományos kincsét gyűjtött. (Czirják Árpád: EMB) Mert tudta azt, amit Gárdonyi Géza – később – így fogalmazott meg: „A könyvre kiadott pénz, látszólag eldobott pénz. Mint a vetőmag.” Sajnos erre a vetőmagra, a lélek és szellem vetőmagjára, a könyvekre – az alacsony

bérek és a csillagászati árak miatt – kevés pénz jut költségvetésünkéből. De ha jutna is valami, azt inkább e világ talmi kincseire pazarolja az ember. Sajnálattal kell szemlélnünk, hogy sok embertársunk szemében elértéktelenedtek az „Írások”, a könyvek, vele együtt a templom és iskola, értéktelen és haszontalan az erkölcsös, becsületes, igaz emberi élet. A Szabadság című napilapban olvastam nem is olyan rég, Lászlóffy Csaba: Könyv negyvennégy forintra című rövid írását, mely szerint egy fiatal könyvgyűjtő nem szállhat fel az egyik magyarországi távolsági buszra, mert útiköltségéből hiányzik 44 forint. Hiába kínál fel a buszsofőrnek könyveket, hat-hétszáz forintosat is, a hiányzó összeg fejében, az közömbösen utasítja el ajánlatát: „Könyv?!... Annak itt már lejárt az ideje.” Aztán megkérdezi: „ - Maga valami kupec? – Nem, könyvgyűjtő vagyok. – És milyen könyvei vannak?!... Magánál hordja őket?” – érdeklődik hűvösen a járművezető, s kérdései megcsillantják a reményt a fiatalemberben: hátha... Ám lelkesedése korai: hiába kínál jobbnáljobb könyveket, buzgósága láttán a sofőr addigi érzéketlensége gúnyba csap át: „ - Szekszpír nem volt a barátja?” – kérdezi röhögve. „ - Nem – válaszol a könyvgyűjtő sértődés nélkül – , de Shakespeare-em is van, ha gondolja... Az autóbuszban ülök arca, ha hallják is a diskurzust, meg se rezzen. Választékos, közönyös újgazdagok. A sofőr hirtelen indítja meg a járművet, a pórul járt kunyeráló megtántorodik, kis híján elvágódik az aszfalton”. Sokáig próbálkozik, míg végre egy magánautós megsajnálja, s felveszi. Könyvet azonban ő sem kér, hanem így szabja meg a fuvardíjat: „- Két sörrel megúszod, öcsi! Csak Dréher legyen”.

Csoda-e, ha egy ilyen világban, az embert felemelő, nagygyá tevő, de elértéktelenedő könyvek világában, vakon tévelyeg az emberiség? Csoda-e, ha az „Írásokkal”, könyvekkel együtt Isten, a lelkiek, szellemiek is „elértéktelenednek”, s céltalan bolyongássá válik az Istentől szépre tervezett élet?

A nagy francia író, Balzac sokatmondóan jegyezte meg egyik kortársáról: „Akarjátok tudni, milyen ember volt? Nem olvasott”. Sajnos egyre több emberre ráillik e megállapítás, s az olvasás hiánya, az „Írások” és könyvek, a lelkiek és szellemiek ismeretében való járatlanság könyörtelenül rányomja bélyegét életükre, környezetükre egyaránt. Akik azonban tisztában vannak az „Írások” és könyvek Istentől való, lelket-szellemet szépítő, embert nagygyá tevő hatalmával, azok nem „tévelyegnek”, nem tétlenkednek, és nem fukarkodnak, hanem e hatalom szárnyaló erejével emelkednek fel a jézusi lelkiület boldogító csúcsaira. Legyünk mi is ilyen emberek, e lelket szépítő és magasra emelő hatalom boldog birtokosai. Ámen.

HÁLA ÉS HÁLÁTLANSÁG

Lk 17,11–19

Ha valamelyik folyóirat sportrovatának szerzője volnék, a felolvasott bibliai történetet ezzel a címmel közölném: 9:1, azaz a hálátlanság 9:1 arányban legyőzte a hálát.

A csodás elemekkel átszőtt történet szerint Jézus, Jeruzsálem felé vivő útján, tíz leprás férfival találkozik, akik felismerve a Mestert, könyörögre kéri: „Jézus, Mester, könyörülj rajtunk!” S Jézus – ismerve az akkoriban gyógyíthatatlan betegség borzalmaival, meglátva százalmas sebeiket, átérzve fájdalmukat, kivetettséget – könyörületes, szerető szívvel így szólt hozzájuk: „Menjetek el, mutassátok meg magatokat a papoknak.” Azok elmentek, s útközben megtisztultak. Amit reméltek, bekövetkezett: leprájuk elmúlt! Eltorzult arcuk kisimult, sebeik nyomtalanul eltűntek, réveteg tekintetük újra mosolygósra változott. „Egyikük pedig, amikor látta, hogy meggyógyult, visszatért, és hangosan dicsőítette az Istent. Arcra borult Jézus lábánál, és hálát adott neki” – hallhattuk az evangéliumból, amelynek szerzője azt is megjegyzi, hogy ez a hálálkodó ember „samáriai volt”. S mint ilyen, idegenekkel keveredett zsidók leszármazottjaként, a hithű zsidók szemében megvetendőnek, ellenségnek számított. Tőle nem várta volna senki, hogy visszamenjen Jézushoz, és mégis egyedül benne győzött a hála érzése, visszament, hogy megköszönje Jézusnak a visszanyert egészséget, hálája jeléül dicsőítse Istent. Tette mindezt azért, mert tudta, hogy mi a betegség, és milyen drága kincs az egészség! S azt is tudta, hogy kinek köszönheti gyógyulását, kinek tartozik hálával érte.

Jézus a hálálkodó ember láttán így szól: „Nem tízen tisztultak-e meg? Hol van a többi kilenc? Nem akadt más, aki visszatért volna, hogy dicsőítse Istent, csak ez az idegen?” Számonkérő, de válasz nélkül hagyott kérdései után, szeretetet árasztó, biztató hangja betölti a köszönetet rebegő „idegen” lelkét: „Kelj fel, menj el, hited megtartott téged.”

A mai, 21. századi élet tetet-lelket „megbetegítő” hajszájából, rohanásából egy kis időre mi is „visszatértünk”, betértünk e szent hajlékba, hogy ezen a sajátosan unitárius ünnepen, őszi hálaadás ünnepén, hálát és köszönetet mondjunk Istennek, édes Atyánknak, áldjuk és dicsőítsük szent nevét. Jöttünk, mi, hívő emberek, a tudatban, hogy mindenekelőtt Őt, Istent illeti hála és köszönet mennyei és földi kincseinkért: a szívünket és otthonunkat betöltő szeretetért és békességért, az értelmünket világosító szellemiekért, a testünket tápláló mindennapi kenyerünkért és italunkért, az élethez szükségesekért, egészségünkért és gyógyulásunkért, verejtékhullásunk, „fáradalmink szép gyümölcseiért, minden ajándékaért, amit végtelen szeretetéből és jóságából gazdagon áraszt ránk. S aki így, hálátelt szívvel jött ide, annak lelkében távozásakor – hiszem – megszólal a jézusi biztatás: „Kelj fel, menj el, hited

megtartott téged.” De mi lesz azokkal, akik nem jöttek el ide? Akik ma sem éreznek hálát Isten iránt? Akik – bár itt lehetnének – távolmaradásukkal hálátlanságukról tesznek bizonyosságot? Hol vannak a többiek? Vagy Isten csak nekünk, jelenlevőknek adott áldásaiból, csak minket ajándékozott meg szeretettel és békességgel, kenyérrrel és egészséggel, csak nekünk adott termést fáradságunk után, csak a mi életünket tartotta meg mindenkit gyermekeként magához ölelő szeretete? A számonkérésre – akárcsak Jézus esetében – most nincs, ki válaszoljon. Mert azok, akiknek válaszolniuk kellene, nincsenek itt! Itt azonban elmondhatjuk: bizony többen is itt lehetnének, de a hálátlanság ebben megakadályozza őket! Bizony, ha sporttudósítást kellene írunk a mai jelenlétről, azt kellene papírra vetnünk, hogy a hálátlanság – ha nem is 9:1 arányban – de elsőprő fölényrel győzte le a hálát gyülekezetünkben!

Szomorú ez a megállapítás, de – sajnos – ez van! Az Isten iránti hálátlanság korunk „divatjává” lett. Meggyőződhetünk erről a hétköznapiakban, s meg a hétköznapra alázott vasárnapokon, midőn a közömbösség és érdektelenség miatt nem 9:1, hanem a legtöbbször 10:1 arányban arat diadalt a hála felett a hálátlanság a templomlátogatás tekintetében.

S ha így áll a helyzet Isten esetében, akkor egyáltalán nem meglepő az, hogy az ember iránti hála még ennél is ritkább jelenség. Megfordítva: egyáltalán nem ritka, nagyon is gyakori eset az, amiről egy idős ember panaszkodott az egyik öregotthonban. Amikor megözvegyült, mindent gyermekei, családja kedve szerint tett. Vigyázott az unokákra, rendezte a háztájit. Belement abba is, hogy gyermekei lebontsák a régi házat, és újat építsenek helyébe. Tették ezt, ígérve, hogy abban neki is lesz egy szobája. Kérésükre odaadta nekik minden kis megtakarított pénzét. Neki minek az, hisz mindene megvan és meglesz. Amikor a ház elkészült, a gyermekei azzal hozakodtak elő, hogy az édesapa szobájára egyelőre nem futja, ezért töltsse a telet a régi ház még álló szobájában. Tavasszal meg azzal álltak elő, hogy ők mennek dolgozni, az unokák óvodába, s jó volna, ha apjuk az öregotthonban oldaná meg étkezését. Lassan elmúlt a nyár, és ismét őszre fordult az idő. A szoba ugyan elkészült, de a gyermekek azt tanácsolták, hogy még a télen maradjon a régi helyén, ahol nem kell annyi fáradszó lépcsőt megmásznia.

Aztán egyszer, amikor a fiatalok hazatértek a munkából, a szomszédok átvitték a szoba kulcsát. Az idős ember – megsokallva gyermekei „hálálkodását” – öregotthonba költözött. Csak egyetlen kérése volt hozzájuk: őt ott soha meg ne látogassák!

Sajnos erre a „témára” számtalan „változatot” hoz a mindennapi élet! Hány hálátlan gyermek van, aki elfelejti, hogy életét, boldogságát, jólétét, mindenét – Isten után – őt szeretettel nevelő szüleinek köszönheti. Hányan veszik semmibe Pál apostol intelmét: a gyermekek „hálájukat szüleik iránt rójják le, mert ez kedves az Istennek.” Vagy hányan hagyják figyelmen kívül azt, amit a görög bölcs, Arisztotelész már közel két és fél évezrede – örökérvényűen – megfogalmazott: „Istennek és a szülőknek sohasem lehet eléggé hálát adni.”

S azoktól, akik Istenhez és szüleikhez hálátlanok, hogyan lehet elvárni, hogy embertársaik iránt hálásak legyenek? Egy magyarországi orvos panaszolta el, hogy – a régi rendszer idején – egy éjszaka az iskolaigazgató beteg feleségéhez hívták. Az orvos a beteg mellett virrasztotta át az éjszakát, s fáradtsága eredményes volt: az asszony megmenekült. Pár hét múlva – iskola-kezdéskor – az orvos, mint jó keresztény, igényelte gyermekei vallásoktatásban való részesítését. Két óra múlva a megyei egészségügyi osztályról keresték meg, és első kérdésük az volt, hogy milyen kapcsolatban van az iskolaigazgatóval. S elmondták: ezt azért kérdezik, mert az iskolaigazgató jelentette fel az orvost, hogy gyermekeit vallásórára akarja járattatni. Ez volt a hála, a köszönet az igazgató részéről felesége életének megmentéséért!

Bizony, így „hálálkodik” sokszor az ember, jótett helyébe hálátlansággal fizetve embertársának, de az őt hálátlansága, gyarlósága ellenére szerető Istennek is. Aki – akárcsak Jézus – a hálás kevesek láttán megkérdezi: Hol vannak a többiek? S a hálátlanok nagy szerencséjére, a válasz nélkül maradt számonkérés után, Isten nem sújt le haraggal érzéketlen, közömbös gyermekeire, azt sem mondja, hogy a hálálkodók jóval kevesebben vannak, mint a hálátlanok, nem állít fel sporthírekbe illő eredményhirdetést, hanem azokra tekint, akiket hitük, szeretetük, őszinte hálájuk és köszönetük megtartott „egészséges” lelkű, igaz, kedve szerinti gyermekeinek. Élünk úgy, hogy ránk is így tekintsen, minket is így lásson Isten, akinek legyen hála és köszönet gondviselő szeretetéért! Ámen. (Gyűrű Géza gondolatainak felhasználásával.)

ORBÁN F. DEZSŐ

EGY ÉLETMŰ DICSÉRETE*

Jón 1, 1–2

Égni kell annak, aki gyújtani akar, lelkesedni annak, aki lelkesíteni akar, és szeretni kell annak, aki szeretve akar lenni. Csak addig élünk, amíg égünk, lelkesedünk és szeretünk. Amikor kialszik a benső tűz, és a szeretet parazsa is hamuvá válik, megszűnünk élni. Ezért valaki lehet élő halott már fiatalon, míg más, késő öregkorban is alkotó-teremtő munkával, fiatalokat megszügyenítő lelkesedéssel, tenni akarással tud egy közösségnek hasznos tagja lenni. Tud, mert életében nem ismerte azt, hogy nem lehet, mert konok

* Elhangzott Bodokon 2001. július 22-én

elhatározással, élő és éltető hittel kéri, és újra kéri Istentől – úgy mintha ő lenne Isten szőlőseben vagy aratásában az utolsó munkás – az utolsó óra értelmes és hasznos megélésének lehetőségét. Aki hivatásként, küldetesként teljesíti kötelességét, végzi munkáját, az nem szűnik meg az lenni, aki volt, vagy lenni szeretett volna, még akkor sem, ha már a hivatalos szolgálat ideje rég lejárt, még akkor is, utolsó munkásként megragadjam az utolsó óra lehetőségét, étellel, alkotó munkával, szolgálattal hálálja meg mennyei Atyjának a neki adott kegyelmi időt.

A hivatásból fakadó szolgálat küldetésvállalás, melyet benső kényszer tüze táplál és halálíg tart. Ez gyönyörűséges, de nem könnyű iga! Isten az, Aki kiválasztja és elküldi az embert egy szolgálatra, feladat betöltésére, tehetséget, erőt és hitet adva neki. Ennek vállalása az ember válasza Isten megbízására. Ez a válasz viszont a legtöbbször nem könnyű, hisz hosszas lelki gyötrődés eredményeként születik, amelyben jelen van a dacos ellentmondás kényszere, a kibúvó keresése, de benne van a diadalmas győzelem, a lelkiismeret meggyőző munkája nyomán, önmaga gyávaságain, kétségein, félelmein, annak bizonyosságaként, hogy a lelkiismeretünkben élő Isten akarata ellen hiába lázadunk. Ezt tette a bibliai Jónás, akit lelkiismeretének Istene, az emberek iránti együttérzése, szájalma küldte a bűnös városba, Ninivébe, hogy kiáltson a lelkek pusztájában, a város ellen, melynek lakói bűneikben élnek, hogy megtérjenek. Babits Mihály Jónás könyve című művében a költészet művészi eszközeivel dolgozza fel a témát, egyrészt rokonszenvessevé téve az Úr parancsának teljesítése, küldetésének vállalása elől menekülni akaró prófétát, másrészt az Isten akaratával szembeni lázadás hiábavalóságát érzékelteti melodramatikus paradoxonokkal. Olyannyira meggyőző erővel teszi, hogy Jónás sorsában, vívódásaiban szinte magunkra ismerünk, hisz a legtöbben és legtöbbször így gondolkodunk: Mit akar velem az Úr, miért nem hagy nyugton; miért küld éppen engem egy feladat betöltésére, és miért nem mást, mi közöm nekem másokhoz, a világ dolgaihoz, sorsához, „hadd forogjon keserű levében”. Babits ezt az érzelmileg teljesen passzív alapállását így fogalmazza meg Jónás által:

„Mi közöm nékem a világ bünéhez? / Az én lelkem csak nyugodalmat éhez. / Az Isten gondja és nem az enyém: / senki bajáért nem felelek én.” – mondja Jónás, és meg is próbál kibújni a küldetés, a megbízás alól, menekül más irányban, egy Tarzus felé tartó hajóra száll, majd egy cethal gyomrába kerül, de végül mégis Ninivében köt ki. Dörgedelmes prédikációkban rájull olvassa bűneiket, és megtérésük függvényében Isten bűnbocsánatát vagy ítéletét hirdeti, s a kegyelmi időt az Úr szava szerint negyven napban határozza meg. Kezdetben csak pusztába kiáltott szó minden szava, megmoslyogják, bolondnak tartják, kigúnyolják, és hogy elhallgattassák: pellengéris is állítják. Elkeseredik hiábavalónak látszó fáradozásán, szenvedésén, és a... Úr ellen is lázadozva, elhagyja a várost.

Számolva a napokat, az isteni ítélet bekövetkezését várja, és szinte örül már a gondolatnak is, hogy szemtanúja lehet a város pusztulásának, elégté-

telt véve Istent és önmagát ért sérelmekért. Akárcsak Illés üldöztetése idején, így imádkozik Istenéhez, panaszlón, megkeseredetten, bosszúszomjasan: „Lám, megcsufoltak Egek Alkotója! / Szolgádat pellengérré állították, / mert gyöngye fegyver szózat és igazság. / Nincs is itt haszna szépszónak s imának, / csak harcnak és a hatalom nyilának. / Én Jónás, ki csak a Békét szerettem, / harc és pusztulás prófétája lettem. / Harcolj velük hát, Uram, sujtsd le őket! / Irtsd ki a korcs fajt s gonosz nemzedéket, / mert nem lesz addig igazság, se béke, / míg gögös Ninive lángja nem csap az égre.”

Íme, mennyire hasonlít Jónás minden kor prófétájához, írástudójához, tanítójához, akit nem értenek, nem hallgatnak meg, aki e miatt hiábavalónak érzi munkáját, áldozatát, életének sorvasztását, kockáztatását, és azzal nyugtatja magát, hogy megtett mindent, hirdette a próféciaát, a többi már nem rajta múlik. Dolga végeztével vagy éppen végezetlen, a városon, de önmagán kívül is, tehetetlen dühében már annak is örül, hogy a pusztában égető nap-sütés elől egy tökinda árnyékába menekülhet, de kénytelen lelkének csalóka békéjét, boldogságát feladni, Isten lelkének lelkiismeretében jelentkező, ellenállhatatlan kényszerítése által, emberi életek megmentése és a közügy érdekében. Tudatosodik benne, itt a pusztában, a számkivetettség keserű érzésének, a kiábrándultságnak állapotában, a prófétaság alfája és ómegája: „Elküldtél engem, férgekhez a férget, / kik ellenedre s fricskád nélkül éltek. / Én inkább ültem volna itt a pusztán, / sorvadva, mint ma, gyökéren és sáskán. / De böjt s jámborság néked mint a pélva, / mert vétkesek közt cinkos aki néma. / Atyjafiáért számot ad a testvér: / nincs mód nem menni ahova Te küldtél.”

Egy féreg rágja el a tökinda gyökerét és szakítja szét végleg önnön hiú békéjét. Bár Illéshez hasonlóan azért imádkozik Istenhez, hogy venné el életét, hogy többé ne szenvedjen, de más volt – akárcsak Illés esetében – az Úrnak célja vele: visszamenni azokhoz, akik kigúnyolták, örültek tartották, megverték, hirdetni számukra Isten beszédét, a megtérés és a bűnbánat fontosságát, a bűnbocsánat és üdvösség feltételeként.

Isten rápirít, az elhervadó tököt, de valójában annak árnyékát hiányoló, önmagát sajnáltató szolgájára: ... „Te szánod / a tököt amely egy éjszaka támadt / s egy másik éjszaka elhervadott; / amelyért kezed nem munkálkodott; amelyet nem ápoltál, nem neveltél, / lombja alatt csak lustán elhevertél. // Én én ne szánjam Ninivét, amely / évszázak folytán épült vala fel?”

És újra ellentmondást nem tűrő hangon küldi: „A szó tiéd, a fegyver az enyém. / Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem. / Ninive nem él örökké. A tök sem, / s Jónás sem. Eljön az ideje még, / születni fognak újabb Ninivék / és jönnek új Jónások, mint e töknek / magvaiból új indák cseperednek, / s negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi / az én szájamban ugyanazt jelenti.”

Jónás nem tehet mást, minthogy újra vállalja a békétlenséget, a hiábavalónak tetsző küzdelmet, a megaláztatást, saját lelki békéje érdekében, és bekövetkezik az, amire maga sem számított: most már hallgatnak szavára, bűnbánatot tartanak, és Isten megkönyörül a városon.

Íme, mégis volt, van és lesz értelme a prédikálásnak, a bátran és helyén mondott szónak, az igaz, jóindulatú és értelmes beszédnek! Az írástudók, léleknevelők, nevelők jövőt építő felelőssége, de lelkiismereti kötelessége is egyben az Igének alkalmas és alkalmatlan időben való hirdetése, még akkor is, ha azt nem hallgatják meg vagy elutasítják, ha miatta osztályrészük a szenvedés, a megaláztatás és magára maradottság, elhagyatottság. Csaknem sorsszerűség az, hogy magára marad, ki másokért lázad.

Hivatásod legyen élni másokért, és mások boldogságában keresni a magadét, meg nem elégedni saját látszat-boldogságoddal, mely csalóka, mint a szivárvány. Nem az igazán boldog, kit megelégedéssel a magány nyugalma fogad keblére, ki a bosszús szívek örült dühödését, s városok zaját nem hallja, hanem az, aki vállalja önnön nyugalmanak, békéjének feláldozása árán is mások nyugalmanak, békéjének, boldogságának megvalósítását, aki felfogja, megéli, vagy megélni akarja azt, amit kifejez a költő ihletett szava: „Az ember szenny és sár felett / szent orgonának született. S hiába riog néha a gonosz / a lélek mégse rossz! A bűne: máz csak, magja / ősi, tiszta és esdekel az Úr ölébe vissza. Szava százszor diszharmonia / s marad örökre a jóság fia.”

„Boldog ember az, akinek az Úr bünt nem tulajdonít” – mondja a zsoldáros, de mint tudjuk, van mulasztási bűn is. Én úgy érzem, hogy az Úrban szeretett kedves szolgatársamat, Nemes Dénes, 18 éve nyugalmazott lelkésztestvéremet ez sem terheli, mert nem csak hivatalos szolgálata idején, de azután is legjobb lelkiismerete, tehetsége szerint igyekezett mindent megtenni, amit megtelhetett. Teljes mértékben érvényesítette e szellemes szólásmondás igazságát: „Bár nem tudunk megtenni mindent, amit kell, de mindent meg kell tennünk, amit lehet.” Jelentős mértékben hozzájárult e kis közösség valláserkölcsi életének támogatásához, nyugalmazásának éveiben is. Ha szükség volt, Jónáshoz hasonlóan vállalta végül is a megbízást és építő bírálattal prófétált, de nem vonult ki, avagy be a lélek pusztájába, önmaga száműzetésébe, hanem erkölcsi felelősséget vállalt mindenért, amit kijelentett vagy tett. Igazán méltó volt a nevére, mert nemes szívű, léleképítő lelkipásztor volt, és ráadásul művészi szépérzékkel és tehetséggel megáldott. Lelkészi szolgálatának méltatása nem rám tartozik, de annyit talán elmondhatok, hogy prófétai lelkülettel hirdette az evangéliumot, ébren tartva a hit és hovatartozás tudatát egy olyan korban, ahol a vallás- és népszolgálat ellehetetlenült a börtönbüntetéssel való fenyegetettség és az ateista ideológia lélek-aljásító tudatmosása által. Saját elmondása szerint, például az 56 utáni évek retorziójában előkészített kofferrel és félelemmel gondolt arra, hogy az ő ajtaján is kopogtatnak a „kékszemű iszonybetyárok”.

Csak egy rövid gondolat erejéig tértem ki arra, mit jelentett lelkésznek lenni akkor. Benne, én az érző, együtt érző, minden szépre, jóra fogékony, alkotó embert értékelem, a szépérzékű embert, aki az erkölcsi ember csiholója volt, mert a szépérzékű ember alapjában véve nem lehet rossz, csak jó!

Nemes Dénes lelkésztestvérem, nem csak a lelkek szolgálatában alkotott maradandót, de a faragóművészetben is. Kálnokon hagyományörzés számba

megy a fafaragás – olyan kimagasló népművész faragómester nevével fémjelezve, mint Bálint András –, ez pedig a szó pozitív értelmében megfertőzte a tiszteletes urat, aki a hivatásos szakmabeliek féltékenységet is felébresztette, vagy felébreszthette, lelki fogékonysága és kezének munkája által. Erről beszélnek, tanúskodnak a datki unitárius egyházközség parókiájának székely kapujától kezdve – ahol mint mesterkisegítő segédkezett – a kálnoki templom kettős székely kapuja, amelyet teljes egészében ő készített, úgyszintén a Bodokon faragott székely kapu és a művészi igénnyel megfaragott kopjafák Bölön és Bodok temetőjében; az előbbi Albert Lőrinc unitárius lelkész síremlékét díszíti; az utóbbi pedig – életének nevezett – felesége és saját síremlékét koronázza. És a most elkészült remekmű, a templomunk előtt álló emlékmű, amely hőseinkre emlékeztet, és arra buzdít, hogy éljünk azzal a hittel, nemzettudattal, szabadon és felelősséggel, melyért életüket áldozták. Emlékeztet arra is, hogy igyekezzünk teljesíteni Széchenyi felhívását: szeressük, védjük, szépítsük és gazdagítsuk e hazát, mindannyiunk egyetlen közös otthonát. Ez ünnepély – a Millennium jegyében – Nemes Dénes 88 éves nyugalmazott, de építőmunkában és küldetésvállalásban fáradhatatlan lelkész érdeme. Hadd köszöntsük úgy, ahogy megilleti és megérdemli. Mélyen meghajtom előtte tiszteletem kibontott zászlóját; példaképemnek tekintve köszöntöm, és kívánom, hogy éljen még számos évet egészségben! Mint eddig, legyen továbbra is értékes tagja közösségünknek, egyházunknak és népünknek, melyeknek felvirágoztatásáért meghozta nem kérkedő, nem hivalkodó, hanem szerény, de mindig értékes áldozatát. Isten éltesse! [...] Ámen.

FEKETE ÁRPÁD

KÖSZÖNTÉS A BERDE-SERLEGGEL *

Az Istenben bízó, vallásos érzületű magyar ember dolgának végeztével szívesen ül asztala mellé, hogy hálát adjon a gondviselő jó Atyának, akinek áldásával előteremthette eledelét, megszerezhetette mindennapi kenyerét és kérje az Úr segítségét, oltalmát, további teendői elvégzéséhez, befejezéséhez.

Azt a tényt, hogy ma az unitárius egyház legfőbb kormányzati szervén, a Főtanácson részt vevőket a közebéd alkalmával a becses tárgyi emlékké vált Berde-serleggel köszönhetem – melyet megtisztelő megbízatásnak és kiüntetésnek tartok –, a szentivánlaborfalvi születésű jogásznak, ügyvédnek,

* Elhangzott 2001. július 23-án Kolozsváron az Egyházi Főtanács alkalmával

liberális politikusnak, a háromszéki kormánybiztosnak, a házsongárdi díszes síremlékben nyugvó nagy egyházi jótevőnknek, Berde Mózesnek tulajdoníthatjuk, valamint annak, hogy a hagyományápoló utókor megértette a Berde Mózsa által létrehozott jelentős anyagi és szellemi értékű alapítvány célját. Azzal, hogy teljes vagyontát az unitárius égyházra hagyatékolta, hozzájárult protestáns felekezetünk megerősödéséhez, a magyar értelmiség formálásához, neveléséhez, megmaradásunk érdekét szolgálva.

Családi örökségünk fontos ereklyéjeként tartottuk számon megboldogult édesanyánk egyik vallásos tárgyú jutalomkönyvét, melyet a kolozsvári Unitárius Kollégiumban szorgalma és példás magaviselete jeléül, mint osztálymásodik kapott. Iskoláztatása alatt, a harmincas évek elején, két éven át, ő is részese volt a diáknak mindennap kijáró Berde-cipónak. Házasságom révén a Berde-család zaláni ágával én is kapcsolatba kerültem.

Unitárius vallású identitásunk megőrzésének záloga, Erdély sokszínű népességének és a mások általi Istenben való hitnek a különféleképpeni értelmezése ellenére is, az egy igaz Istenben való hit. Nekünk, unitáriusoknak nem marad más alternatíva, küzdenünk kell az egy Istenben való hitünk megerősödéséért.

A történelem forгатagában, nehéz pillanatok idején születtek és születnek új eszmék, akkor, amikor a régiek válságba jutnak. A római birodalom bukása előtt több mint másfél évszázaddal államvallássá vált a kereszténység. A 16. században válságos helyzetbe jutott a magyarság. Így soraiban kedvező talajra letek a reformáció megújulást hirdető gondolatai. II. János király alias János Zsigmond erdélyi fejedelem és udvari papja, Dávid Ferenc rokon-szenveztek Erdélyben leelőször a Szentháromság tanát tagadó elvekkel. Utóbbi lett a kifejezetten egyistenhívő unitárius égyház első püspöke. Vallásunk jellemzői a nyitottság, a tolerancia és a szabadelvűség. Dávid Ferenc a történelemben először mondta ki a lelkiismereti és vallásszabadságot. Napjainkig az egyetlen magyar alapítású vallásként tartják számon. Egy ideig a mi égyházunk, az unitáriusoké volt az erdélyi magyarság legerősebb égyháza.

Mivel a fenti rövid mondatok égyházunk kialakulására és hitvallásunk lényegére vonatkoztak, sokszori elhangzásuk ellenére sem tekinthetők közhelynek. Átérezve a mondatok tartalmát, éppen velünk, a magyarokkal és unitáriusokkal szembeni tolerancia hiánya keltett bennem aggodalmat.

Csendes, békés, nyugodt életet, vallásos szellemű világot tudna kialakítani az emberiség a földgolyón, ha egyesekben nem volna hatalmi vágy, s olyan törekvés, hogy mások felett uralkodjanak. A mostani történelmi körülmények között nemcsak magyarságunkra, hanem a hitünkre törő rosszulatú viszonyulások is az összefogásra sürgetnek. Jött a tatár, a török, az osztrák, az orosz. El is mentek. De ma is van aki úgy szeretne megszabadítani a vízbefulladásától, hogy fejünkre hágjon. Mátyás király örökségének sikeres folytatóivá kell lennünk, mert... abban a háborúban, amit a „török” ellen yiselünk, igen sok emberre van szükségünk.” Szabad-e olyan kijelentést ten-

ni, egyáltalán megfogalmazni – ki tudja milyen valláspolitikai célból, hogy csak a Trinidadusban hívő vallásokat tekinthetik történelmi egyháznak? Nagyon találónak tartottam történelem-filozófia szakos kollégámnak az érettségi vizsgán elhangzott kijelentését: „Számbelileg ugyan az egyistenben hívő unitáriusok aránylag kevesen vannak, pedig az emberiség nagy része az unitarizmus szellemében gondolkodik.”

Az unitarizmus eszméjének szellemissége, a nyitottság, a tolerancia, a szabadelvűség, az Istenről alkotott nézet és az őt formáló kép tisztelete és őt imádása, Jézus általunk ismert és értékelt szenvedése az unitárius hívekben rejlő egyéni értékek szolgálják egyházunk felemelkedését, megerősödését.

A 19. században meg lehet-e érteni azt a felfogást, hogy a Trianon óta üldözött kisebbségben élő erdélyi magyarokat segíteni szándékozó, a Parlament által 92 százalékban megszavazott magyar státustörvény ellen tiltakozzon a többség? Lehet-e, szabad-e visszautasítani a szegénynek a nemes lelkű és anyagiakban is gazdagabb anyaországban élő nemzet segítségét, hogy az azonos nyelvű, kultúrájú, vallású és lelkivilágban ugyanolyan érzelmekkel rendelkező magyar megmaradását biztosító segélylehetőség ellenségeskedést váltson ki az uralkodó nemzet részéről? Jó volna megfogadni *Szent István* intelmét: „...semmi sem emel fel, csakis az áldozat, semmi sem taszít le, csakis a gög és gyűlölettség.” A trianoni történelmi machináció egy birodalomnak s főleg egy nemzetnek, a magyarnak készítette elő tendenciózusan a hanyatlását, a pusztulását.

Odüsszeusz találmánya, a trójai faló, a törbe csalt ókori város virágzó civilizációja központjának, Trójának a pusztulását jelentette. Fondorlatos invenció volt. Odüsszeuszt, az eszmei szerzőt az istenek legalább érdemszerűen megbüntették. Vajon a történelemben valaha bűnhődni fog-e egyszer valaki az igazságtalan döntésért? Ne engedjük, hogy Trója sorsára jussunk.

Nem tapsolhatunk szívből annak, hogy terhünkre új nemzetek erősödtek meg a hajdan magyarlakta területeken, s folyamatban van újabb természeti népek megerősödése, mert ez további sorvadásunkhoz vezet, s mindig aktuálissá teszi Tompa Mihály közismert sorait a *Gólyához* című verséből: „Repülj, repülj és délen valahol / A bujdosókkal ha találkozol: / Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk, / Mint oldott kéve széthull nemzetünk...”!

Történelmi múltunkra, hagyományainkra kell alapoznunk jövőnket. Nem más, a magyar hivatott jövőjének megteremtésére.

Kerek évfordulók kapcsán minden szervezett emberi közösség igyekszik számot adni a rövidebb vagy hosszabb ideig tartó időszak alatt felhalmozott anyagi és szellemi értékekről s körvonalazni a jövő perspektíváját. Nekünk magyaroknak, függetlenül attól, hogy kit hová sodor az anyaországtól az élet vihara, a közelmúltban erre a legjobb alkalmat a honfoglalás millecenáriumi és a magyar államalapítás, valamint a kereszténység felvételének millenniumi ünnepei szolgáltatták. A hosszantartó ünnepi hangulatban nekünk, magyaroknak volt mire emlékeznünk. Ezt megtettük. Méltattuk elődeinknek a mindenkor nehéz időkben való bátor kiállását, s büszkén tapostuk

végig dolgoz, harcos anyáink, apáink lábnyomaival kivert útját, elismerve azt, hogy ők azért fogtak fegyvert, hogy az utókornak hazája maradjon (ezért szeretnék én minden mai erdélyi lakost legalább dédnagyapja sírhantjához állítani). Elődeink azért ültettek termő fát, hogy utódaik élvezettel fogyasztsák annak gyümölcsét, ugyanakkor azonban az ő feladatuk ápolni a törzsét, gondozni gyökerét, védeni koronáját. Az utókor vegye tudomásul, hogy a történelem kereke nem áll meg. Vállalniuk kell a megmaradáshoz szükséges terhek tovább viselését! A teherviselés nem könnyű feladat. Nehéz időkben fogalmazódtak meg Zrínyi Miklós szavai is: „...nem másra használ eleink tündöklése nekünk, hanem, hogy égő szövétneknél, fényes fátklánál fussuk a mi életünk pályáját.” Valamit nekünk is örökölni kell hagynunk unokáinkra, mert *Tamási Áron* szerint csak most, amíg élünk „Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadtunk, s a föld, amelyben élünk és halunk”.

Vajon a nagy történelmi évfordulók kapcsán elemeztük kellően lelkiismeretünket? Vajon elég toleránsak vagyunk-e? Tiszteljük-e kellően embertársainkat?

Hiszem, hogy az ember hivatástudattal van megáldva. Az életet ennek szellemében élheti meg. Hiszem, hogy bárki, ha hivatástudattal tölti be és végzi el feladatát, akkor megszépül a Föld. Nehéz az okosabb embernek tanácsot adni, de ha valaki környezetéből lelkészi pályára készülne, s megkérdezné, hogy milyen tanácsot adnék, így summáznám azt: ha azt akarod, hogy híveid szeressenek, őrizd meg a békét egyházközségedben, végezd pontosan a lelkészi szolgálatodat, légy példamutató a családi életben, neveld Istenben hívökké a fiatalokat, s az okos és jó embernek is tudj tanácsot adni. Ennek utána pedig idézném *Victor Hugó*-t: „úgy élj, hogy ahol vagy, ne vegyenek észre, de ahonnan elmentél, érezzék hiányodat!”

Szeretném megérni, hogy ha történelmi múltunkat idézzük, ne csak szomorú képek peregjenek le előttünk, hanem egy boldog jelen és egy napfényes jövő is megjelenítődjön. Ennek illusztrálására zajzoni Rab István sírfeliratát idézem: „*Nemzete s neve Rab vala, de szabad a lelke s a dala*” valamint Zrínyi Miklós *Tavaszi* című versét: „*Ím, most ifjaid megvénült esztendő, / Tavaszra fordul a téli kemény ütő, / Újul föld, frissül víz, vigadik az erdő. / Teli szép madarakkal a magas levegő*”.

A magyar ember munkájának végeztével, eledele elfogyasztása előtt, alatta és utána szívesen elfogyaszt egy pohárával a saját maga, komája, a tiszteletes úr és mások egészségére, kölcsönösen biztatva, bátorítva egymást.

Pohárköszöntőm befejezésének végén emelem a nagybecsű Berdeserleget mindnyájunk egészségére s az egy igaz Istenben hívő unitárius egyház jelenére és megerősödésének jövőbeni reménykedésére a hagyományos unitárius köszöntéssel: Isten áldja meg kedves mindnyájunkat!

Könyvszemle

BALÁZS MIHÁLY: *AZ ERDÉLYEN KÍVÜLI ANTITRINITARIZMUS KEZDETEI*. Balassi Kiadó, Bp., 1998.

Balázs Mihály szegedi kutató a 16–17. század eleji Magyarország és Erdély történetével, irodalmával foglalkozik, ezen belül elsősorban az antitrinitárius mozgalommal, antitrinitárius szerzőkkel. Munkássága nemcsak a magyarországi szakmai körökben ismert, hiszen kutatásainak nagy részét erdélyi könyvtárakban végezte, és kolozsvári kiadványa is van: a Káldos János társszerkesztésével készült válogatás Enyedi György írásából¹.

Újabb könyvének² megírását több – nemrégiben előkerült – dokumentum mellett az segítette elő, hogy a szerző rábukkant az 1570-es évek elejéről való *Nagyváradi komédia* antitrinitárius dialógustöredéknek az eddig ismertnél terjedelmesebb szövegváltozatára, ami az erdélyi és Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdeti időszakának újragondolására készítette.

A leíró jellegű történelmi bevezető fejezet jelentős hányadát teszi ki a könyvnek. Hitviták sorrendjének, zsinatok végzéseinek, fejedelmi határozatoknak ismeretét az eszmetörténeti következtetések indokolják, ezek pedig nemcsak a két részletesen elemzett dialógus (*Válaszúti komédia*, *Nagyváradi komédia*) mélyebb megértését segítik, hanem irodalomtörténeti elhelyeztettségüket is módosítják. Indokolt tehát a tárgyalási sorrend, amely az aprólékos, részletekbe menő kutatás logikáját határozza meg.

A könyv alcíme is jelzi, hogy a szerző az Erdélyen kívüli antitrinitárius mozgalmat állította vizsgálódása központjába, de ugyanakkor nem hagyja figyelmen kívül az Erdélyben történeteket sem, hiszen a János Zsigmond-i valláspolitikai lényegesen meghatározta a vallási propaganda népszerűsítő eszközeit. Az olvasó a fejedelem politikai szándékainak e propagandával való összefonódásáról is képet alkothat. E kép kialakításában két – a szakirodalom által figyelmen kívül hagyott – forrást használ fel a szerző³, nem azzal a szándékkal, hogy az antitrinitárius misszió kezdetének tekintett nagyváradi hitvita eseményeinek meglehetősen összegubancolódott szálait helyükre rakja. Nem is tekintheti ezt feladatának, hiszen nincs szándékában a történet ilyen jellegű kifuttatása, hanem sokkal inkább az elfogultságok természetéből, a különböző csoportok érdekeinek tisztázásából kívánja meghatározni azt a közeget, amelyben a hitvita magyar nyelvű jegyzőkönyve megjelenhetett. Az antitrinitáriusok fejedelmi támogatottságát összhangba hozza az antitrinitárius művekben megjelenő toleráns fejedelem képével, és kifejti, hogy ez a kép mennyire felelt meg a valóságnak. Így tér ki az egyháztörténetekben emlegetett János Zsigmond állítólagos cenzúra-rendeletére, amelynek bemutatása szintén újabb adalék a 16. század történetéhez.

Az Erdélyből kirajzó partiumi antitrinitárius misszió működésének megragadásához Basilius István újonnan előkerült szövegei jelentik az alapforrást. Ezek segítségével nemcsak a mindeddig homályosan és mozaikszerűen ismert események sorrendjét és mikéntjét (a Békésen, Belényesen és Simándon lezajlott viták időpontja, jellege, a propaganda módszerei) igyekszik tisztázni a szerző – a források megengedte több-kevesebb sikerrel –, hanem egy lényeges ponton módosítja a misszió jellegéről a szakirodalomban kialakult képet. Az antitrinitarizmust mint alulról jövő, „népi mozgalmat” tárgyalta a szakirodalom. Balázs Mihály fejtegetése korábban a fejedelmi támogatás hangsúlyozásával, itt pedig az újonnan előkerült források alapján cáfolni látszanak ezt a feltevést. Szerinte a szentháromságtagadó misszió által célba vett települések, a hitviták helyszínének meghatározása, a megnyerni kívánt személyiségek kiléte éppen az ellenkezőjére enged következtetni. Az antitrinitárius-tábor bázisának ilyen megkérdőjelezése műveik korabeli recepcióján túl az irodalmiság alakulásáról is más képet fest. A propagandisztikus iratok népinek tekinthető nyelvezetten nem a misszió terjeszkedésének bázisával hozható összefüggésbe.

A Dunántúlon működő antitrinitarizmust tárgyalva – nagymértékben támaszkodva Szakály Ferenc kutatási eredményeire⁴ – az itt történt legfontosabbnak tekintett eseményre összpontosít a szerző: a nagyharsányi és az ezt követő budai hitvitára. Az ezekben szerepet játszó személyek elfogultságainak tisztázása révén az eddig – a református egyháztörténetben éppúgy, mint az unitáriusban – legendaként kezelt Alvinczi György szentháromság-tagadó pap története Balázs Mihály variánsában megerősíti ugyan azt az eddig is tényként kezelt megállapítást, hogy a két hitvita a „magyarországi reformáció páratlanul izgalmas, a hódoltsági antitrinitarizmus első időszakának problematikáját töményen magukba sűrítő események voltak”, viszont a legenda „demitizálása” olyan eszmetörténeti következtetéseket von maga után, amelyek egyik egyháztörténetben sem kerültek a figyelem középpontjába.

Az 1570-es évek teológiai útkeresését tárgyaló második részben a kutatás origóját megint csak a *Nagyváradi komédia* újonnan előkerült szövegváltozata jelenti. A szerző abból az előfeltevésből indul ki, hogy az 1568–69-es évekre Erdélyben és a Hódoltságban stabilizálódott az antitrinitárius táborban egyfajta – a Lelio és Fausto Sozzini krisztológiai elveit követő, Dávid Ferenc egyéni teológiai megoldásait befogadó – dogmatikai megosztottság. Viszont a *Nagyváradi komédia* terjedelmesebb szövegváltozatában az antitrinitarizmusnak egy olyan radikálisabb változatával – Krisztus preegzisztenciáját tagadó, így imádatát nem valló felfogással – találkozunk, amely a források ilyen irányban való újragondolására készítetnek, hiszen itt olyan krisztológiai alapelveket találunk, amelyeknek eredete az Erdélyben is működő Paleologus nézeteire vezethetők vissza.

A dunántúli nonadorandista recepcióra vonatkozóan az erdélyinél, partiuminál és tiszántúlinál is kevesebb forrás áll a szerző rendelkezésére. Az itteni gyors elterjedtségre utal azonban néhány adatmorzsalék, amelyek – és

nem kevés fantáziával, de nem kevésbé meggyőzően – a szerző állítását igazolja. Szerinte az itteni radikális vonal gerjesztője az az Alvinczi György lehetett, akinek történetét az előző fejezetben írta le. Ennek a folyamatnak a kiteljesedését az 1588-ban megjelent *Pécsi disputában* jelöli meg, ennek részletes teológiai elemzésével bizonyítva.

A teológiai eszme-futtatást a szerző egy alfejezettel zárja, amelyben a populáris teológiai regiszter megszületésével, illetve retorikai jellegzetességeivel foglalkozik. Az anyanyelviségre váltás jelentős módosulást hozott abban a módban, ahogy a vitapartnerek egymáshoz szóltak. A megszólításoknak, elnevezéseknek egész példatárát felvonultatva mutatja be a megszégyenítés különböző mértékű retorikai fogásait. E nyelvezeti vizsgálódás során olyan egyezéseket mutat ki a dunántúli Trombitás János és Alvinczi György szóhasználatá között, amellyel a fentiekben feltételezett kettejük közötti kapcsolat létét – ha nem is igazolja, de – mindenképpen valószínűsíti.

A könyv harmadik terjedelmes fejezetében Balázs Mihály a *Válaszúti komédia*⁵ és a *Nagyváradi komédia* részletes elemzésére vállalkozik, felhasználva az előbbi két fejezet történeti és eszmetörténeti következtetéseit. Az elemzés módszerét a retorikai és poétikai előformák megkeresése határozza meg, azé az európai hagyományé, amellyel a két dialógus rokonsága kimutatható, amely az elemzés tágabb lehetőségét nyújtja. A kiindulópont mindkét esetben az, hogy a szerző a dialógusokat nem történelmi illusztrációként kezeli, hanem a fikcionalitás, irodalmiság olyan megnyilvánulásaként, amelyek nemcsak megkívánják a választott elemzési módszert, de annak működőképességét is bizonyítják.

A *Válaszúti komédia* retorikai hagyományainak keresésekor abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a magyar hitvitázó dráma gyökerei visszanyúlhatnak a Magyarországon és Erdélyen kívül született latin nyelvű vulgáris költészetre. A paszkvillus-műfajba tartozó, 1569-ben Gyulafehérváron megjelent *Genealogia Antichristi* elemzését az indokolja, hogy az antitrinitárius táboron belül is ismerték ezt az itáliai eredetű gúnyverstípust. Az ezt követő részletes kitérő Celio Secondo Curione *Pasquillorum in tomi duo* című gyűjteményének aprólékos ismertetésével is azt bizonyítja, hogy a hitvitázó drámadialógus kompozíciós technikájának kialakításában nemcsak a humanista szatirikus hagyomány jelentette a kiindulópontot, hanem a későközépkori vágáns kultúra is.

Hasonló eljárásmóddal közelíti meg a szerző a *Nagyváradi komédia* újabb szövegváltozatát. A szöveget tartalmazó kéziratos kolligátum bemutatásakor javaslatot tesz a dialógus – innen is hiányzó – részletének rekonstrukciójára. A szöveg előformáinak keresésekor olyan szövegtípusban véli ezt megtalálni, amely a korai német reformációban született *Reformationsdialog* – a műszó rövid terjedelmű, propagandisztikus célzatú dialógusok tarka csoportját nevezi meg – poétikai és retorikai tulajdonságaival mutat rokonságot. A szerző ezúttal hívja fel a figyelmet egy korábbi – eddig figyelmen kívül hagyott –, a szakirodalomban már megszületett javaslat igazolhatóságára.⁶

A mű koherenciája nem engedi meg egy-egy részletkérdés kiemelését, mert a részletek tulajdonképpeni értelmüket az egész összefüggésében kapják meg. Ezért is tartottuk fontosnak a könyv tartalmának legalább nagyvonalakban való ismertetését. Olyan újfajta nézőpontot ajánl a 16. századi események, alkotások tárgyalásához, amely segítségével nemcsak más színben tűnik fel a korszak eszmetörténete, a tárgyalt művek irodalmisága, hanem amely új források megismertetését, az ismeretek újfajta kezelését is kínálja. Balázs Mihály arról (is) meggyőzhet bennünket, hogy a régi irodalommal való foglalkozásban – ez esetben a dialógus-irodalomban fellelhető irodalmiság, fikcionalitás keresésében – jelentős segítséget nyújt nemcsak a kor történelmi hátterének ismerete, hanem a vallási kérdésekben való jártassága is, és nem utolsósorban az a komparatív képesség, amellyel az európai irodalommal való összefüggéseket képes láttatni a szerző. Bámulatra méltó az az évtizedes kutatómunkán alapuló – könnyed tájékozottság is, amellyel a szerző forrásai közt közlekedik.

Jegyzetek

¹ Enyedi György válogatott művei. Válogatta Balázs Mihály és Káldos János. Előszó: Balázs Mihály, jegyzetek: Balázs Mihály és Káldos János. Kriterion Kiadó, Bukarest-Kolozsvár, 1998.

² Balázs Mihály: Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei. Balassi Kiadó, Bp., 1998.

³ A Melius környezetéből való Christoph Thertius levelét a zürichiekhez és Blandrata levelét.

⁴ Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Bp., 1995.

⁵ A Válaszúti komédiával már korábbi munkájában is foglalkozott a szerző (A Válaszúti komédia hátteréhez. In Klaniczay-Emlékkönyv, Balassi Kiadó, Bp., 1994. 177-206.) Az itt elhangzott következtetéseit bővített formában megismétli. A dráma-dialógus történelmi illusztrációként való kezelését már itt is elveti, nem értve egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a Gyulafehérváron, Nagyváradon vagy Debrecenben lezajlott hitviták megörökítésének tekintik a szöveget. Szerinte, bár vannak a szövegnek konkrét eseményekre való utalásai, mégis inkább az 1570-es években lezajlott disputációk korrajzának tekinthető.

⁶ Thielmann Tivadar: XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. ItK, XXXIII. (1923).

Luffy Kati

NAGY ÖDÖN – HERMÁN JÁNOS – NYITRAI MÓZES:
PALÁSTBAN. LELKÉSZEK SZÓRVÁNYBAN. Kiadásra előkészítette Keszeg Vilmos. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001. 492 l.

Két református és egy unitárius lelkész emlékiratát tartalmazza a kötet. A kötet előszavát Keszeg Vilmos és Becze Márta írta. A Romániai Irodalmi Lexikon szerint az emlékirat Erdélyben hagyományos irodalmi műfaj. A napló és a történetírás között elhelyezkedő, a szerző személyes élményeit közlő írói mű. Benne a szerző nem annyira önmagával, mint inkább azokkal az eseményekkel foglalkozik, amelyeknek részese volt, tanúságot téve a közéletben viselt egyéni szerepéről. Két lelkész, Nagy Ödön és Nyitrai Mózes élettörténetét írásban rögzítette, a harmadik, Hermán János, élettörténetét hangszalagra mondta.

Nagy Ödön, a neves erdélyi kutató, Nagy Olga testvére. Élettörténetében betekintést nyújt a Maros és Szamosok közti vidék magyarságának életébe, szórványsorsába a bécsi döntés előtt és után. Lelkészi szolgálata 1939-től magyarságmentés és egyházmentés volt Kissármás, Nagyölyves, Mezőújlak, Mezőköbölkút, Mezőméhes, Hari, Istvánháza, Mezőfele, Szolokma és Havad községekben.

Hermán János lelkészi pályája Györgyfalván kezdődött 1945-ben, majd Nagysármás következett és a közeli lelkész nélküli gyülekezetekben, Báld, Köbölkút, Nagycége, Mezőszentmihály, Mezőszentmiklós, Ürmös, Szentmárton, Királyfalva, Keszü, Oláhfenes, Szentpéter, Mezőméhes, Mezőzáh, és Pusztakamaráson folytatta a teológus korában elkezdett szórványmissziót. Célja volt a magyarságtudat elmélyítése az elrománosodó híveiben. Épített, javított, iskolát, oktatást szervezett, próbálta menteni mindazt, amit menthetőnek látott. A Mezőség apostolának nevezték.

Nyitrai Mózes emlékiratát így indítja:

„Isten nevében kezdem el

Ő segítsen kegyelmével.

Ha Ő elhagy, erőnk elvész

Ha Ő segít, mi sem nehéz.”

Az első részben a szülőfalu, Mészkö elevenedik meg és az első világháborúval beárnyékolt gyermekkor, majd az elemi iskola éveit idézi fel. Az elemi után szülei a kolozsvári Unitárius Kollégiumba íratják, ami nagy feltűnést keltett a faluban, hiszen még a náluk tehetősebbek sem gondoltak ilyesmire. Ő volt az első, akit a háború után gimnáziumba íratnak.

A következő fejezetben az Unitárius Kollégium életébe nyerünk betekintést. Iskolatársakról, tanárokról rajzol rövid portrét. A tanszünetekben Mészkon töltött időt Balázs Ferencsel kapcsolatos emlékeinek szenteli. Megemlékezik a templomépítésről, falu- és vidékfejlesztő kezdeményezésekről, sikerekről és kudarcokról, arról az időről, amit ő Mészkö hét bő esztendejének nevez.

A gimnázium után a teológiai évek következnek, legációk élmények és egy új név, Deák Berta, későbbi felesége és lelkésztestvére.

A teológia elvégzése után első szolgálati helye Marosújvár, majd házasságkötésük és közös szolgálati helyük, Kocsord emlékeit eleveníti fel.

Kocsord után a lupényi egyházközség következett, lelkészi szolgálat és tanítás az általuk létrehozott felekezeti iskolában. Majd a bécsi döntés után a petrozsényi szolgálat is. És egyben a megpróbáltatások, meghurcoltatások is elkezdődtek a Tg. Jiu-i lágerben. Hazatérte után rövid ideig Petrozsényba költöztek, majd Kénos következett; falusi papság, mezei munka, művelődési élet, lelkészi munkaközösség a szomszéd falvak papjaival.

Erre az időre esik a párthatalom előretörése, erőszakos szövetkezetesítés, kuláküldözés, államosítás és a megaláztatások sorozata.

A kénosi éveket így foglalja össze: „Nagy egyházi, társadalmi munkában vehettünk részt ez időben. Gazdálkodásra is volt igen bő alkalom, mely egykori gyakorlatommal megegyezett. Ottlétünk egész ideje alatt teljes értékű munkát végezhetünk mind a ketten. Ellenkezés és gáncs is volt bőven, de soha nem veszítettük el élet- és munkakedvünket. Nagy erőforrás és ösztönző példa volt számunkra Lőrinczy László, Erdő János, Gellérd Imre, Nagy Ferenc, Kelemen Imre, Végh Mihály és mások mintaszerű munkássága.”

Tizenegy év kénosi szolgálat után Karácsonyfalvára költöztek. A karácsonyfalvi emlékek terjedelmesebb részét feleségének, Deák Bertának szenteli. A rá való emlékezések kapcsán mindig megemlíti, hogy egész életében vágyott rá, hogy felszentelt lelkész legyen, de ezt egyházi főhatóság nem tette lehetővé a vele együtt teológiát végzett nőknek, így neki sem.

Karácsonyfalván kerülnek kapcsolatba az EMISZ mozgalommal. Ez a kapcsolat váltotta ki politikai meghurcolásukat is, melyeknek három fejezetet szentel. A karácsonyfalvi lelkészi lakásról vitték el Csongor és Levente fiával, néhány hónappal később feleségét is. Részletesen megismerhetjük a brassói és a marosvásárhelyi szekuritáté kihallgatási és vallatási módszereit. 1959. március 19-én Nyitrai Mózes tízévi, Deák Bertát huszonöt évi, Nyitrai Leventét hatévi elzárásra ítélték. Az ítélethirdetés után betekintést nyerünk a vásárhelyi, majd a szamosújvári börtönéletbe, később a Duna-delta kényszermunkatáborainak testét és lelkét próbáló világába. Megemlékezik a 18 politikai elítélt lelkészeiről is, akikkel rövidebb-hosszabb ideig együtt dolgozott, vagy találkozott a táborokban. Megemlékezik a más felekezeti lelkészekről, írókról, egyetemi tanárokról is. Visszaemlékezéseibe beépíti felesége és fia börtönélményeit is.

1964 nyarán engedték szabadon. Vele és lányához megy Jobbágyfalvára, amíg állást kap. Szász Dénes udvarhelyi lelkész tanácsára kinevezését kéri a vadadi egyházközségbe, amelyet hamarosan meg is kapott, és megkezdte a szolgálatot. A sok megpróbáltatás után új lendülettel láttak neki a szolgálatnak, amelyet templomépítéssel koronáztak meg. A vadadiak régi álmát válthatták valóra azzal, hogy a háborúban leégett templom helyett újat építhettek. Vadadból vonultak nyugatomba 1980-ban.

Nyitrai Mózes emlékirata, személyes jellegén túl, az előző két írással együtt értékes kordokumentum is. Hasznos olvasmány minden lelkész számára. Tragikus életsorsok elevenednek meg benne, mégis megragadó az a derű, mely minden nehézség ellenére is végigvonul az emlékeken. Az olvasónak az az érzése támad, hogy szolgálni, megpróbáltatásokat elviselni derű és humor nélkül nem lehet. Ezt tükrözi az emlékirat summája is, melyet vadadi szolgálata befejezésekor mondott:

„Ezért nem tragédia az éltünk, mert a befejező felvonásban jóra fordulnak a jórafordulhatók. Jól fog esni a nyugalom.

Köszönöm, Istenem!

Érdemes volt kitartani!

Érdemes volt meg nem halni!

Érdemes volt meg nem hátrálni!

Érdemes volt el nem borulni!

Érdemes volt embert szeretni, Istent imádni!”

Török István

NICOLAS NOTOVITCH: *JÉZUS ISMERETLEN ÉLETE. A TITKOS TIBETI EVANGÉLIUM*. Fordította és az utószót írta Léb Erzsébet. Palatinus Kiadó. Budapest, 2001.

Szilárd unitárius hit birtokában – ami Isten ajándéka – az ember nyugodt derűvel olvassa az olyan könyveket, mint a Nicolas Notovitch-féle *Jézus ismeretlen élete*. Unitárius gondolkodás, a Biblia unitárius értelmezése szerint Jézus ember volt, akit Isten a maga igazságainak hirdetésére választott ki, hívott el (mint másokat is, akik között kétségtelenül ő a legjelentősebb); életéről aránylag keveset tudunk; tanításait a Biblia könyvei közül négy, a négy evangélium őrizte meg számunkra.

Ez a szemlélet nem csupán megengedi, hanem szívesen be is fogadja az olyan tényeket s az olyan feltételezéseket, hogy Jézus tanításai más írásokban is megjelenhettek – hiszen a szentírásunknak tekintett Biblia is tartalmaz olyan írásokat, Pál apostol leveleit például, amelyek „továbbgondolják” Jézusnak az evangéliumokban olvasható tanításait. Számos keresztény egyház azonban szigorú, megmásíthatatlan *hittételnek* tekinti mind az evangéliumokban, mind a Biblia más könyveiben foglaltakat, bonyolult teológiai magyarázatokkal hidalja át ellentmondásaikat, s itt aztán lehúzza a redőnyt: más kijelentés nem származik Istentől. E szerint a szemlélet szerint egy olyan írás, mint a Notovitch orosz utazó által lejegyzett Jézus életéről és tanításairól szóló „titkos tibeti evangélium” semmi egyéb nem lehet csak hamisság és hazugság, csalás és szentségtörés.

Itt már nincs nyugodt derű: számos keresztény egyház vagy idegesen, vagy durván reagál az ilyen írások megjelenésére, terjedésére, a körülöttük támadó érdeklődésre, közbeszédre, vagy úgy tesz, mintha nem venne tudomást a létezésükről. A másik oldal, a kereszténység s a keresztények hite ellen fellépő, sokféle szint viselő ateizmus azonban – éppen ellenkezőleg – felkapja, kolportálja őket. Nem azért, mert valamilyen igazabb vagy jobb új hitet talál bennük (ha ezt találna, igyekezne gyorsan megfeleledkezni róluk), hanem azért, mert a keresztény hit meggingatásának eszközét látja bennünk.

Maradjunk a magunk unitárius és vallástörténeti szemléletével. És ebből fakadó nyugodt derűjével.

Mondjuk el, hogy a konkrétan szóban forgó könyv pár hónappal ezelőtt jelent meg Léb Erzsébet gördülékény, örömmel olvasható fordításában – pedig a fordítónak két, merőben különböző stílussal kellett megbirkóznia: egyfelől Notovitch útleírásának jellegzetesen tizenkilencedik századi „Királyi Földrajzi Társaság”-stílusával, másfelől a tibeti evangélium vallásos emelkedettségével. Mondjuk el, hogy a Nicolas Notovitch nevű furcsa fickó, akinek életéről majdnem olyan keveset tudunk, akár a Jézuséről, azt írja az előszóban, amely több mint kétszer olyan hosszú, mint az utána következő evangélium: 1887-ben vette útját India felé (5. old), onnan átment Tibetbe, ott érdeklődni kezdett a lámakolostorok olyan szent iratai után, amelyekről már hallott, s amelyek állítólag Jézus – tibeti nyelven Issa – életéről, Indiában és Tibetben töltött ifjúságáról szólnak. Végül egy láma két nagy tekereskötetből felolvasott neki erre vonatkozó szövegrészeket tibeti nyelven, ezt egy tolmács ott helyben fordította neki (nem tudni, milyen nyelvre), erről ő jegyzeteket készített az úti noteszében, e jegyzeteit később rendezte, majd franciául kiadta. A jelenlegi magyar kiadás utószava szerint ez az első kiadás 1884-ben jelent meg (113. old.), ami elég meglepő ahhoz képest, hogy az alapjául szolgáló jegyzetek valamikor 1887-ben vagy az után készültek. Engedjük meg azonban, hogy az utószó adata sajtóhiba is lehet.

Az viszont már nem sajtóhiba, hanem – legyünk jóhiszeműek – Notovitch valószínű memóriazavara, hogy miután a francia kiadás számára a fenti módon írta le, hogyan készült az általa publikált szöveg (69 old.), a későbbi angol kiadás számára már azt írja: a Jézusra vonatkozó tibeti szövegek „szétszórtan lelhetők fel, több, cím nélküli könyvben”, de „én vettem magamnak a fáradságot, hogy nagy-nagy türelemmel összeválogassam a verseket, és egymáshoz illesszem őket” (106. old.).

Mondjuk el aztán, hogy Notovitch hatvanöt könyvoldalni szövege után következik a *Szent Issa élete* című, *Aki az ember fiai között a legjobb* alcímű, harminc könyvoldalni szöveg: a „titkos tibeti evangélium”. Ez néhány könyvoldalon összefoglalja az egész Ószövetséget a teremtéstől Jézusig, s többek között az írja, hogy Mózes – tibeti nyelven Mossa – nem zsidó, hanem egyiptomi volt, méghozzá herceg, a fáraó fia. Megsajnálta az Egyiptomban rabszolgaságba süllyedt zsidókat, megtetszett neki a vallásuk, s elérte őket az apjától, hogy visszaadja nekik a szabadságot, s visszavezesse

őket őseik földjére. A zsidók istenének néhány figyelmeztető csapása után a fáraó teljesítette fia kérését: elbocsátotta a zsidókat, s azok Mossa vezetésével „egy másik várost” alapítottak. Később azonban bűnbe estek, elhanyagolták istenük tiszteletét, s ezért azzal bünhődtek, hogy leigázták őket a római pogányok. Igaz bűnbánatukat látva döntött úgy a Nagy Buddha, hogy újra megtestesül, amint ezt már többször megtette, és újra megváltja a világot.

Ez a Nagy Buddha-megtestesülés volt Issa, azaz Jézus, aki már gyermekkorában „az egyetlen és oszthatatlan Istenről beszélt, figyelmeztetve azokat a lelkeket, akik rossz úton jártak, hogy tartsanak bűnbánatot, és tisztuljanak meg bűneiktől.” Tizenharmadik évét betöltve, csatlakozott egy karavánhoz, és elment Indiába, hogy tökéletesítse magát Isten ismeretében. Miután ez megtörtént, több tartományban prédikált és tanított, eljutott Tibetbe is, majd huszonkilenc éves korában visszatért Izrael földjére, s itt folytatta tevékenységét, egészen addig, ameddig Pilátus, Jeruzsálem kormányzója el nem fogatta, mert félt, hogy fellázítja a zsidókat a római uralom ellen.

Nem állhatjuk meg, hogy közbe ne vessük: bámulatos, milyen karriert csinált ez az egyébként jelentéktelen császári helytartó. Nemcsak az apostoli hitvallásba került bele (amelyben a krisztusi kereszténység központi fogalmát jelölő szeretet szó nem kapott helyet), hanem még a messzi Tibetbe is eljutott a híre.

De kövessük tovább a titkos evangéliumot. Már nincs sok hátra, s a lényeg következik. Pilátus a zsidó főpapokkal akarja elítéltetni Issát, hogy ne vonja magára a nép haragját, de azok büntelennel találják. Még a kezüket is megmossák, amikor kivonulnak a tárgyalóteremből, s azt mondják: „Mi ártatlanok vagyunk ennek az igaz embernek a halálában.” Pilátus tehát a saját szakállára rendeli el a megfeszítést; később megijed, és a holttestet átadja a szent ember szüleinek, hogy temessék el; aztán újra megijed, s katonáival titokban kiásatja, és máshol temetteti el. Így indul el a szóbeszéd a feltámadásról.

Léb Erzsébet több mint negyven könyvoldalnyi utószóval zárja a kötetet, s e sorok írója bevallja, hogy a könyv három fő része közül ezt találta a legérdekesebb, legtanulságosabb olvasmányak.

Az utószó egyrészt a Notovitch-mű fogadtatását és utóéletét, másrészt a klasszikus – a bibliai, újszövetségi – és a hivatalos egyházi (mondjuk: katolikus) Jézus-képektől és Jézus-élettörténetektől eltérő, modern, huszadik századi Jézus-képeket és -élettörténeteket mutatja be. Hozzáállása az, hogy Jézus alakja a mai napig is kiváló elmék seregét foglalkoztatja, akik hol elmélyült tudással, roppant nyelvismerettel, filológiai és régészeti kutatómunkával, hol termékeny fantáziájukkal teremtenek egy-egy – mindig tiszteletreméltó – Jézus-alakot, családfát és legendát. Léb Erzsébet nem ítélik ezek fölött sem tudományos, sem teológiai szempontból; maga is elámul az elméletek, elképzelések gazdagságán, s érezhetően örül nekik, valósággal élvezi őket. Még Badiny Jós Ferencsel szemben sem kritikus, aki pártus hercegnek tartja Jézust, s a pártusok és magyarok számunkra nem egészen világos kapcsolata, összefüggése vagy titokzatos sorsközössége mentén oda lyu-

kad ki, hogy tanításainak, szellemiségének igazi örökösei a magyarok. Badiny Jós „egy nagyon szép és a maga nemében dicséretes elméletet próbái fölépíteni” – írja Léb, és ezt a recenzens őszinte jóérzéssel nyugtázza. De hozzáteszi: vajha inkább ne vérségi úton örököltük volna Jézus szellemiségét, hanem elsajátítottuk volna, s a szerint élnénk.

Igen, egy kicsit a barguzini csontvázra emlékeztetnek ezek a maguk módján érdekes és szép elméletek. Mert: itt a csont; tegyük fel, esetleg tényleg a Petőfié, de hol vannak a Szibériában írt Petőfi-versek? És hol vannak azok a jézusi tanítások, amelyek többet mondanak földről és mennyről, emberről és Istenről, megbocsátásról és szeretetről, életről és örök életről, mint amennyit a négy evangélium Jézusa mond?

Szilárd unitárius hit birtokában olvasva mindezeket akár itt, Léb Erzsébet összefoglalásában, akár magukban az eredeti művekben, nem botránkozunk meg, nem szörnyülködünk el még nyilvánvaló vadhajtásaik észrevételekor sem: Jézust embernek tartjuk – bár kiválasztott embernek, képletes értelemben felkentnek, Krisztusnak, tanítómesterünknek. Lehet róla elméleteket szöni, regényt írni, filmet forgatni, apokrif iratokat összeállítani, eredetieket találni (mint például a kumráni töredékek), s azokat tetszés szerint, a tudományos tisztesség feltételeinek betartásával, így-amúgy magyarázni. És biztos, hogy aki Jézus jobb megismerésének, mélyebb megértésének szándékával kutat és gondolkodik, állít fel elméleteket és hoz létre műalkotásokat, az olyan meglátáshoz juthat, olyan igazságok kimondójává válhat, amelyek részei a folytonosan felénk áramló isteni kijelentésnek.

A jelen sorok írója nem történész, nem orientalista, nem teológus; nem illetékes arra, hogy Notovitch tibeti evangéliumáról szakmai megállapításokat tegyen. Csak mint esztétikumra és etikumra szomjas olvasó mondja, hogy talált benne szép mondatokat, szép gondolatokat az egy és oszthatatlan Istenről, s felfigyelt arra, hogy az orosz utazónak vallási kérdésekről nyilatkozó tibeti lámák már akár mondták, amit Notovitch a szájukba ad, akár csak Notovitch gondolta, hogy mondhatták volna – milyen bölcsen magyarázzák a buddhista és a keresztény vallás tulajdonképpeni azonosságát, a mindenség s az ember teremtőjével való egyesülés, azonosulás vágyát.

De arra is felfigyelt, hogy egy tibeti bölcs egy ízben azt mondja Notovitchnak: a keresztények egyetlen hibája az, hogy megalkottak maguknak egy másik dalai lámát, nem ismerik el az igazit. Ki a keresztények dalai lámája? – kérdi mű-meglepődve az ortodox Notovitch, mire gyorsan kiderül, hogy a pápáról van szó, aki „félrevezetett tömegek” fölött uralkodik. Aha, gondolta ekkor akaratlanul a recenzens. Aztán még egyszer aha, amikor azt olvasta, hogy a bölcs Láma így szól: „A muzulmán vallásnak nincs semmiféle érintkezési pontja a miénkkel. Nem olyan régen, győzelmes hadjáratuk során, a muzulmánok erőszakkal térítették át híveink egy részét az iszlám hitre. Erőfeszítéseink arra irányulnak, hogy ezeket a muzulmánokat, akik buddhisták leszármazottai, visszatérítsük az igaz Isten útjára.” (35 old.) Ne-sze neked, monoteista ökümené.

Az orosz–török háború utáni évtizedekben vagyunk; Notovitch orosz, ha igaz, ráadásul krími születésű; a recenzens nem tudja elhessenteni magától azt a sejtelmet, hogy a Jézus távol-keleti lábanyomát kereső utazó *politizál*.

És akkor eszébe jut az is, *hogya* a könyv első, francia kiadása a Dreyfuser előestéjén jelent meg (Alfred Dreyfust 1894-ben tartóztatták le), amikor Európa-szerte – jelesül akkor pont Franciaországban – fellángolt az antiszemitizmus, amelynek sok gyökere közül az egyik kétségtelenül az, hogy keresztény teológusok és hitszónokok évszázadok óta hirdették a zsidók kollektív bűnösségét Jézus, az Isten Fia megölésében. A recenzens nem tudja, hogyan lehetett egyáltalán bűnösségről beszélni akkor, amikor ugyanezen teológusok és hitszónokok azt is hirdették, hogy Jézus a megváltó, az emberek bűneiért egyszeri és tökéletes elégtételt adó halála előre elhatározott dolog volt Isten részéről, ő szánta az ő egyszülött fiát erre a sorsra – de hát most nem a teológia, hanem a politika mezején járunk. Ezen a kies helyen pedig: Notovitch hirtelen, villámlásszerűen, úgy tűnik fel, mint egy őszinte bűnbánattal eltelt pravoszláv lélek és ugyanakkor felvilágosult, humanista értelmiségi, aki – vesd össze Mossa egyiptomi herceggel (majdnem azt írtam: nagyherceggel) – segíteni akar az üldözött, a fenyegetett zsidókon. Legalább, gondolja magában, a Krisztus-ölés vádja alól próbálom felmenteni őket, relativizálni próbálom annak az elbeszélésnek a hitelességét, hogy a vasárnap még hozsannát kiabáló tömeg csütörtök este „feszítsd meg”-et kiáltott; bebizonyítom, hogy egy távol-keleti monoteista pap szemében éppolyan hihetőnek, ha nem még hihetőbbnek tetszik a megfeszítés tényének oly módon megvilágított háttere, hogy az a rómaiaknak állt érdekében, ők csinálták meg, a zsidók ellenezték.

Ebben az optikában Notovitch a szó legjobb érzelmi és lelki értelmében vett kereszténynek tűnik, és – mi tagadás – hamisítónak. Ismer még ilyen jó szándékú hamisítókat a művelődéstörténet.

Ne legyen félreértés: a recenzens nem azt állítja, hogy a *Jézus ismeretlen élete* emberbaráti vagy politikai célú hamisítvány. Ilyesmit egyszerűen nem szabad állítani – csak bizonyítani szabad, ha lehet. A recenzens mindössze azt állítja, hogy neki személyesen hamisítványnak *tűnik*. Mint sokat próbált szerkesztő, több olyan apró jelre is rá tudna mutatni, amelyek mind erre utalnak.

De egyáltalán nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy ez a gyanú, a hamisítás gyanúja, ráveti a maga árnyékát a Biblia evangéliumaira is. Az ember, ha már az előbbieket megfordultak a fejében, önkéntelenül arra gondol: vajon Pilátus kézmosása, a zsidó főpapok mesterkedése, hogy elveszejtsék Jézust stb. nem azért kerültek-e bele ezekbe a sokszor átmásolt és közben sokszor átfésült szövegekbe (nem szólva arról, hogy már általunk ismert görög eredetijeik is fordítások), hogy valamivel posszibilisebbek legyenek abban a római birodalomban, amely nagyjából éppen keletkezésük idején vert le, nem csekély erőfeszítéssel, egy elkecseregett zsidó szabadságharcot? Nincsenek-e vajon más ilyen, politikai, egyházpolitikai, dogmatikai meggondolá-

sokból korigált, átírt, megváltoztatott, esetleg éppen az ellenkezőjükre fordított részek a Bibliában?

Érdekes, hogy ez is jellegzetesen unitárius kérdés, más hívő keresztény számára a Biblia – úgy, ahogy van – Isten beszéde. Ismerjük fel: egy hívő unitáriushoz közelebb félközik a kétkedés kísértése, mint mondjuk egy hívő katolikushoz. Az utóbbi már az első szippantás kénköszagra azt mondja: távozz, Sátán; az előbbi, az unitárius, előbb meghallgatja, mit mond az ördög. Mi több, gondolkodik is rajta. Ugyanakkor a szilárd unitárius hit, bár statisztikailag ritkább (és nem csak azért, mert unitáriusok kevesebben vannak), a többiek hiténél tartalmasabb. Mi legalábbis így véljük. Ha van, akkor megvizsgálásból, megítélésből, ebből fakadó meggyőződésből van, nem elhívésből.

Nem csoda, ha a keresztény egyházak többsége általában fél a Biblia szövegei és a rájuk épített hittételek relativizálódásától: ez ártalmasabb számunkra, mint a nyílt nem-hit, a tagadás. Ez beindítja a fentebb leírt gondolkodási folyamatot, megszüli az emberben a kételkedést, zavart kelt vagy épenséggel pusztít, akár a vírus a számítógépben. A hívő unitárius azonban immúnis vele szemben. Tudja, hogy a szövegek emberi művek, s ezért gyarlók és néhol vitathatók. Tudja, hogy az isteni igazság nem a szövegek *betűjében* van, hanem a *szellemében*. Hiszi és vallja, hogy a kijelentést, ezt a folyamatos „adást” bárki „foghatja”, ha megvannak az ehhez szükséges értelmi és erkölcsi „receptorai” (más megfogalmazásban: ha Isten kiválasztja őt és megadja neki ezeket), s ily módon a kijelentés közvetítőjévé válhat és „prófétálhat”. Értzi, hogy egy Vörösmarty-versben is, egy Ady-versben is, egy Kodály-kórusműben is, egy Munkácsy-festményben is – hogy csupán a pártusok örököseinél maradjunk – lehet, sőt van annyi isteni kijelentés, mint mondjuk Habakuk próféta könyvében.

Mindezek után még csak azt kell tisztáznunk, hogy eme nyugodt és derűs, a zavar- és kételkedés-keltéssel szemben immúnis, nyitott és befogadó unitárius hit miért áll mégis bibliai alapon. Miért szentírás a Biblia számunkra is? Miért nem elég nekünk a sok, a mindenki prófétálása, amelyből majd mi okosan kiszűrjük a hitelest, az igazat, miért kell inkább a *kevés*?

A válasz kétágú, de azért egyszerű.

Egyrészt azért, mert minden közösségbe tömörült emberi sokaságnak szüksége van egyezményesen elfogadott értékrendre és egy vagy több, ezt az értékrendet megfogalmazó, mintegy magában foglaló szövegre. Egy államnak például szüksége van, az alkotmány mellett, egy törvénykönyvre. És nem az az igazán fontos, hogy a törvénykönyv a Corpus Juris-e vagy a BTK, hanem az, hogy rendelkezéseit a polgárok betartsák. Ellentétben Notovitch és lámája vélekedésével, a recenzens ki meri jelenteni, hogy minden bizonynyal a Korán alapján is lehet annyira szentül élni, mint akár a buddhisták több tízezer szent irománya, akár a keresztények egyetlen szentírása alapján.

Másrészt: akkor miért nem mindegy, hogy mi melyik szövegben lefektetett értékrendhez próbálunk igazodni? Miért kell nekünk is, független szellemű unitáriusoknak, pont a Biblia? Nos: egyetemes emberi szempontból

talán mindegy. Számunkra azonban nem. Mert a Biblia azt a kultúrkört jelenti, amelybe beleszületettünk, amely a mienk. Azt a frazeológiát jelenti, amellyel a világmindenségről és teremtőjéről, a saját életünkről és annak értelméről támadt érzéseinket kifejezzük, gondolatainkat megfogalmazzuk. Azt a szöveget jelenti, amelynek klasszikus fordításai anyanyelvünket pallérozták, a magyarul beszélők nyelvjárásaiból a magyar köz- és irodalmi nyelvet megteremtették. Anyanyelvről lévén szó, eszünkbe juthat egy roppantul egyszerű hasonlat: a Biblia képviselte kultúra az egyetemes emberi kultúra sajátos része, olyan számunkra, mint anyánk: nem azért szeretjük, mert szebb, vagy jobb, vagy okosabb, vagy kevesebb más asszonyoknál, hanem azért, mert ő szült és nevelt fel minket. Ő adatott számunkra és mi az ő számára. Ő a sorsunk.

Lám, milyen tanulságokhoz vezetheti az embert a „titkos tibeti evangélium” is. Köszönet érte.

Veress Zoltán (Svédország)

BOROS GYÖRGY UNITÁRIUS PÜSPÖK NAPLÓJA 1926-1941. Forráskiadvány. Az előszót írta: dr. Szabó Árpád püspök. A kötetet sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta: Kovács Sándor és Molnár B. Lehel. Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 245 l. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai I.)

A két világháború közötti időszak egyik megismertebb kolozsvári egyénisége volt Boros György. Nemcsak az unitáriusok között, hanem az irodalmi-társadalmi életben is. Neve fogalomszámba ment. Hat évtizeddel halála után, napjainkban újra fel kell fedezni őt. Erre most megjelent naplója jó alkalmat szolgáltat.

Boros 1855-ben Tordátfalván született, a közeli Székelykeresztúron végezte alsóbb iskoláit, majd 1870–1874 között a kolozsvári Unitárius Kollégium diákja. Érettségi után az akkor még a kollégiummal összefüggő hároméves papnevelde hallgatója lett. 1877 júniusában tette le a papi szigorlatot. Két évre egyháza kiküldte az angliai Manchester New College-be. Ott úgy megtanult angolul, hogy cikkeket írt. Hazatérte után, 1880-tól az egyetlen alaptanerőt foglalkoztató unitárius teológia professzorává választják. Vagyis alig 25 éves korában az Unitárius Egyház egyik kulcsembere lesz. Ettől fogva pályája egyenesvonalú, emelkedő. Egyfolytában tanít, szervez, szerkeszt, ír és fordít.

Egyháza történetébe főleg a Dávid Ferenc Egylet megalapításával (1885) és lapjának, az Unitárius Közlönynek az elindításával (1888) írta be nevét. De

vezető szerep hárul rá az Unitárius Lelkészkör és a Nőszövetség létrehozásában is. Felekezete lelkészképzése három évtizeden keresztül az ő vállán nyugszik: a szerény hároméves papnevelését ő önállósítja a kollégiumtól 1897-ben, s hozza kapcsolatba az egyetemmel. Rövidesen négy évfolyamra emelik a tanulmányi időt. Egyetlen alapembere, dékánja 1910-ig Boros György, a többiek (köztük a püspök is) csak betanítanak. Mikor Borost 1910-ben főjegyzővé választják, átadja a dékáni tisztséget. Ezután ketten, majd hárman oktatnak mellette „teljes normával”. 1928-ig fő foglalatossága a tanítás marad.

Évtizedeken át az angol–amerikai kapcsolatok legfőbb ápolója. Több utazást is tesz Angliába, az Egyesült Államokba. 1900-ban a Harvard Egyetem díszdoktorául avatja. Az Unitárius Világszövetség megalapításának az egyik kezdeményezője a századfordulón.

A mozgékony, tennivágyó Borost rövid időn belül a tudományostársadalmi-művelődési egyesületek, intézmények is vezetőségükbe fogadják. 1905-ben meghívják a Ferenc József Tudományegyetem angol nyelvoktatójává. Aztán az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) igazgatóválasztmánya, az Erdélyi Múzeum–Egyesület (EME) választmánya, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Gondoskodó Társaság, a Kossuth-Asztaltársaság tagjai közé iktatja, beválasztják a Kolozsvár törvényhatósági bizottságába is.

Az első világháború kitörésekor, a már 80 éves Ferencz József mellett, ő egyháza legnagyobb tiszteletnek örvendő tagja, a püspöki szék jogos várományosa. Hanem a püspökségre még sokat kell várnia! Közbejön a háború végi összeomlás. Ekkoriban a protestáns misszió és a magyar kormány is számon tartja Borost kitűnő nyelvtudásáért, külföldi kapcsolataiért. Felkéri, hogy vegyen részt a béketárgyalások előkészítésében: keresse fel a nyugati államok protestáns egyházvezetőit, s tájékoztassa őket a reális erdélyi helyzetről. Így jut el Boros Hollandiába, Angliába, Franciaországba majd Amerikába. Mint a trianoni békekötés mutatja, fáradozása nem sok eredménnyel járt. A román hatóságok viszont nem akarták beengedni az országba. Két és félévi távollét után jöhetett haza, s akkor is csak az egyház ismételt kérésére kapta meg a román állampolgárságot.

1923-tól a már nagyon idős püspök mellett és helyett ő vezeti egyházát, rendszeresen végzi a vizitációkat, s igyekszik az egyház szervezetét a romániai viszonyokhoz alkalmazni. Mikor 1928-ban a 93 éves püspök meghal, a nála két évtizeddel fiatalabb „csak” 73 éves Boros elfoglalhatja a püspöki széket. Nagyon nehéz helyzet és feladat vár rá. Ekkori életéről, munkásságáról tájékoztat naplója.

Vagy három indítéka is lehet a naplóírásnak. A legkézenfekvőbb az események kronologikus rögzítése, megóvása a feledéstől. Az ilyen napló pontosságára, adatgazdagságra törekszik. Van, amikor a magány, az egyedüllét készíti arra, hogy papírra vesd az eseményekkel kapcsolatos gondolataidat, tépelődésed. Végül, akárcsak az emlékiratok esetében, az öngigazolás, az utókornak tett vallomás is naplójegyzetek készítésére viheti rá a vezető beosztású embert.

Boros György esetében főleg a magány, kisebb mértékben az önigazolás szolgált indítékul. A feljegyzések meglehetősen ritkák, néha hetekig kimaradnak. Nemcsak fontos közéleti, hanem sokszor családi eseményről is szól, s a hangsúly nem az esemény leírására esik, hanem a szerző ennek kapcsán gondolatait, nézeteit rögzíti. Leírja, hogy ő miként látja a dolgokat. Néha elemzi saját viselkedését, döntését. Elégedett volt-e beszédével, tetteivel. Hogyan fogadta azt a hívek közössége, milyen a sajtóvisszhang. Híhetetlen, hogy a hetvenes éveiben járó egyházfő mennyire akar hatni, mennyire örvend a kis sikereknek, egy-egy gratulációnak is. A napló elolvasása után egyértelműnek tűnik, hogy Boros György nagyon magányos volt. Közel tíz évvel fiatalabb, unitárius tanárcsaládból származó energikus felesége, Kovácsi Róza, maga is a háttérből irányítani akart: néha a püspök azon gondolkodik, hogyan is mondjon meg valamit feleségének. Bár három lányuk volt, egyikkel sem lehetett hivatali dolgokról tárgyalni. Úgy tűnik, nem akadt egyházi berkekben sem olyan személy, aki egyértelműen bizalmi embere lett volna. Sőt, a naplót olvasva az a benyomásunk támad, hogy mindenkivel hadilábon állott. Saját naplójával társalogva tisztázta gondolatait.

A naplóírás ízet még 1919–1920-ban politikai kiküldetésekor kószolhatta meg, akkor is az egyedüllét vihette rá a jegyzetelésre. Ő maga utal e naplójára, de ez eddigelé ismeretlen helyen lappang. Hazatérte után – úgy tűnik – pár évig annyi tennivalója akadt, hogy nem ért rá meditálni, vagy volt, kivel megbeszélje a dolgokat. Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában megtalált két napló az 1926. július 13 – 1937. február 28., illetve az 1937 március – 1941. január 20. közötti időszakot öleli fel.

1926–1927-ben főleg a Brassai-monográfiája sorsa foglalkoztatja Borost. Még 1917 júniusában befejezte a mindmáig legteljesebb, legalaposabb Brassairól szóló munkát – ma már tudjuk, hogy főművét –, s tíz évig húzódott a megjelentetés. 1927 februárjának végén veszi át az első példányokat, s attól fogva a sajtóvisszhangot követi. Brassai mint az igazi példakép, az egyetlen fenntartás nélkül csodált unitárius személyiség még ismételtlen viszatér a napló lapjain. Boros rendezi meg tanárrá választásának centenáriumi ünnepeit is 1937-ben. Még egy kötet összeállítását tervezi a Brassaival kapcsolatos dolgozataiból.

1927 novemberében a papszenteléskor ugyan kissé méltatlankodva „asz-szisztál” hetvenkét és fél évesen az öreg püspöknek, de 1928. február 19-én az elhunyt Ferencz Józsefről leírja: „egy hatalmas történelmi időszak kimagasló irányítója és alkotó férfja távozott közülünk”. Boros püspökké választása nem volt kétséges 1928-ban, de már a főjegyzőségért kemény harc indult. Három teológiai tanár is szóba jött. A háttérből Kiss Elek mozgatta a dolgokat, végül Varga Béla került az egyházszervezet második tisztségébe. Boros megkapja a kormány megerősítését, a régenstanács előtt díszes ceremónia keretében leteszi a hűségesküt. Egy hónappal később, túl az első templomszentelésen (Petrozsény), a püspöki tisztségről elmélkedik: „A püspökség azért kívánatos, mert tekintélyt ad? Vagy azért, mert nagy felelősség

jár vele? Egyre megy ki. A püspök akárhogyan akarjon eljárni, naponta jobbra belátja, hogy nem ő a maga embere, hanem egy nagy spirituális vállalaté, melynek ázsíója oly hullámos, mint az értékpapíré vagy a gabonáé. A püspök hátránya, hogy rendesen kevés ember tolja a szekérét, maga kell, hogy vezesse és húzza azt. Ezt meg lehet érteni, ha tudjuk, hogy az új püspök mindenkit és mindenáron dolgoztatni akar.[...] Én a megbízhatatlan embert látni sem szeretem, mert nem is tartom embernek. Ilyen, aki a szenvedély uralma alatt van. Legpusztítóbb szenvedély a szesz szeretete.” Pont egy év múlva hozzát teszi: „A püspök sokféle gonddal van terhelve, mert a felelősséget nehéz, vagy nincs is kivel megosztani.”

1929 végétől egyértelművé válik, hogy Borossal szemben ellentábor alakult ki: vezetője Kiss Elek, akit Borbély István is támogat, s igyekeznek a maguk oldalára állítani Varga Bélát. Időközben eléri Romániát is a világgazdasági válság. Akadozik a kisebbségi egyháznak járó államsegély kiutalása. Drasztikusan csökkentik a segély összegét. Az egyház nem tudja tisztségviselőit fizetni, nem képes két középiskoláját fenntartani. Kénytelenek a székelykeresztúri leépítése mellett dönteni (illetve megengedik, hogy saját jövedelemből működtessék a gimnáziumi tagozatot). Ugyanakkor gazdasági iskola felállítását kezdeményezik Keresztúron. 1936 februárjában, 81 éves fejjel, a király elé járul, hogy tiltakozzék a székelyföldi erőszakos ortodox térítések ellen. Templomszentelések, papválasztások, -kinevezések, teológiai állások betöltése, évfordulós ünnepek megszervezése mindig mérlegelésre adnak alkalmat. 1936 nyarán a teológiai tanévzáró után saját pályája kezdetéről elmélkedik: „Elgondolkoztam, hogy vajon én, aki a (Simén Domokos) helyében lettem teológiai tanár, nem hibáztam-e, hogy nem folytattam, ahol ő elhagyta. Én más korban kezdettem. Én a szociális élet hatása alatt az élet fölfrissítésére törekedtem. Ezért alapítottam a Dávid Ferenc Egyletet. Az az általános megnyilatkozás, amely kísérte, igazat adott nekem. Emellett én a bibliai modern irányynak voltam a művelője. Tanulmányaim erre mutatnak.”

1936 végén az egyház vidéki, fiatalabb papsága Kiss Elek támogatásával Medgyesen gyűlést tart, s elindít egy olyan mozgalmat, amely a püspök lemondatásához vezet. Varga Béla eleinte vonakodik az élükre állni, ismételen lemond a főjegyzőségről. Boros viszont nem hajlandó saját lemondásával foglalkozni, bár érzi, hogy széke inog. Benne volt a levegőben akkoriban az erdélyi püspökök menesztése. 1936-ban – mindmáig nem teljesen tisztázott körülmények között – mond le Makkai Sándor az erdélyi reformátusok vezetéséről, Mailáth Gusztáv Károly is segédpüspökének adja át a kormányzást, s Magyarországra távozik. Boros egy ideig állta az ostromot. Aztán kénytelen volt egyévi szabadságot kivenni, s a tényleges vezetést Varga Bélára hagyni. Megbotránkozva veszi tudomásul, hogy Varga elfogadja az elégedetlenkedők támogatását, a püspöki székre pályázik: „Az ifjúságnak joga van gondolkodni, akarni, s ezek mellett tenni. Ha az egyházban maradnak, az útjuk ide vezet, a központba, mi ellen elég sok szót hallottam. Ők reform-

ra gondolnak. Mit akarnak reformálni? Kicsi legények ők erre, amit a keresztény és nem keresztény Európa nem tud eligazítani. Ott is nem a gondolkozás, sem a hit, hanem a hatalom megszerzése a fő dolog. Hitler és Mussolini megmételtyezték az ambícióval telített gyenge elméket. Azt hiszik, hogy ami e kettőnek sikerült, nekik is sikerülni fog: új egyház, új úton, új hit, új igazság! Talán Varga Béla fog filozófus unitarizmust termelni!”

1938 márciusának végén Boros visszavonul. Ő az első unitárius püspök, aki lemond. Felesége csak két nappal éli túl a püspöki házból való kiköltözést. Ő még két és fél évet tölt megkeseredetten Erzsébet úti villájában. Néha kritikus, gúnyos megjegyzésekkel illeti az egyházi eseményeket. De például Varga Béla lemondásáról egy szót sem ír. Horthy 1940. szeptember 15-i bevonulására már nem tud elmenni, csak írásban küldi el hódolatát. 1941-es két bejegyzése irodalmi terveiről, munkái hatkötetes kiadásáról szól. Életrása két kötetet tenne ki. A hatodik kötet Keller Helén regényes életrajza lenne.

Boros Györgyöt 1941. január 26-i halála után méltóképpen eltemették. Az egyetemre átpályázó Varga Béla helyére a budapesti vikáriust, Józán Miklóst választják püspöknek, majd ennek 1946 januári elhunytát követően Kiss Elek eléri célját, beülhet a püspöki székbe. Boros lemondásának körülményeiről akkoriban sokat beszéltek, de írásos feljegyzések alig maradtak. Boros naplója – természetszerűleg – a saját szempontjából tükrözi az eseményeket. A kötet bevezetőjében Kovács Sándor elsőként próbálja összefoglalni a lemondás eseménysorát 1934-ig pergetve vissza az előzményeket. Lényegében számos dokumentum közbeiktatásával megrajzolja az 1936 októberétől kibontakozó úgynevezett „medgyesi mozgalom” történetét. Itt a fiatalok, elégedetlenkedők szervezkedtek a központi egyházvezetés ellen. A tanulmány sejteti: Boros egyik balfogása volt, hogy családja rokoni köréből túl sok személyt juttatott vezető pozícióba, s utóbb ezek hibái is mind az ő számlájára kerültek. Tudtunkkal Boros vejének, az unitáriussá lett Puksa Endrének az unitárius javak jószágfelügyelőjekénti vitatható tevékenysége volt az, amivel az öreg püspököt sarokba szorították. Puksa ekkor már Bukarestben minisztériumi főosztályvezetőjeként dolgozott. Késleltette is Varga Béla megerősítését a püspöki székben. De azon kívül, hogy a medgyesi mozgalom vezetői bekerültek az egyházvezetésbe (Kiss Elek főjegyző lett!), az egyházi életben „látványos változás nem történt” – állapítja meg Kovács Sándor.

A kötet első tanulmányát Molnár B. Lehel jegyzi, ebben felrajzolja Boros életútját, elismeréssel hajol meg „páratlan szellemi termékenysége”, „emberi nagysága” előtt.

Boros kétségtelenül nagy és tragikus alakja az unitárius egyháztörténetnek. Meglátásunk szerint igazi alkotó korszaka 1920 előttre esik. Az apostoli kort megélő Ferencz József püspök mellett csak rendre válhat döntő tényezővé, s mire ténylegesen a püspöki székbe kerül, már ereje hanyatloban. Állandó gyomorhaj kínozza (panaszodik is róla a naplóban), s nem képes párbeszédre a fiatalabb nemzedékkel. Mindenki ellenséget lát, úgy érzi, hogy a –nehezen kibőjtölt – püspöki székére törnek.

A napló negatív főszereplője a medgyesiek spiritusz rektora, Kiss Elek, akinek még Boros biztosított helyet a teológián. Eleinte csak „csörtető” falánk vegetáriánus, aki „ a hústól sem irtózik, ha emberhúsrá tehet szert”. 1928-ban már a bolsevikok barátja. Ő a „fekete ember”, felforgató, áruló, aki „az egész egyház ellen destruktív munkát” végez, a teológia „diabólusa”. Még bőven folytathatók az elszórt jelzőket. Legtalálóbban azonban prédikálási módszerét jellemzi Boros (s e téren a mai középkorúak is bizonyíthatják igazát): „csak hadonászott, ordítózott, s maga sem tudta, mit. Olyan slamasztikát zsinati szónok még nem gabalyított össze. Itt még az idegenek is szégyenkeztek, mert a sok pelyva és az izzék között szemet még magnak sem találtak”. Arrébb: „a mi templomunkban Kiss Elek galagolyt”.

Mellette Borbély Istvánról árnyaltabban nyilatkozik. Ő 1925-1928 között az Unitárius Kollégium igazgatója volt, elismert irodalomtörténész. Közben elvégezte a teológiát, s átment az egyik ottani tanszékre. Hanem a kollégiumi pénzekkel nem tudott elszámolni. Fegyelmi, majd világi bíróság elé került. Pénzbüntetésre, utóbb állásától való megfosztásra ítélték. Boros nem kegyelmezett neki, így nyilván Kiss Elek pártjához csatlakozott. Halálakor elismeri: „Szegény ember, olyan beteges lelki zűrzavar járt nyomában, hogy nem is lehetett más megváltás, és jobb, és találóbban. Pedig volt tehetsége. Volt kitartása. Jó historikusnak indult. Ha ott maradt volna, talán még élne, és nagy szolgálatot tett volna egyházunknak.”

Varga Béla megítélése változó. 1933-ban ő az egyetlen „hasznavehető” teológiai tanár. 1935 végén még csak „rossz befolyás alatt, téves úton jár”. A következő évben már kiderül róla, hogy lusta, nem tud sem angolul, sem románul. 1936 végétől, amikor kitudódik, hogy a püspöki székre pályázik, már nincs kegyelem iránta. „Kutyafuttában” jött át a középiskolából a teológiára, „jámbor és sunyi főjegyző”, aki állandóan lesben áll. Nincs papi hajlama, de ha sem Szegedre, sem Pécsre nem kellett filozófiaprofesszornak, most a püspökségre tör. Azért bizonyos tiszteletet érez iránta: „Hát kell Varga Bélának ilyen áron? Kérdem, nem fél, hogy holnap épp ellene fognak rontani” – teszi fel ismételtelen a kérdést.

Szinte valamennyi unitárius vezető személyiségről véleményt mond Boros. A világi gondnokokat mellőzve itt csak a legismertebb tisztségviselőkre térünk ki. A kollégiumigazgató Gál Kelemenről, mint pedagógusról, nem ír a naplóban. Viszont többször is visszatér munkáira, a Jakab Elek- és Ferencz József-monográfiákra, s a kétkötetes kollégiumtörténetre. Ezek útját, megjelenését Boros is egyengette. De mindegyiket méretében eltúlzottnak tartotta. Kazinczy intését ajánlja a szerző figyelmébe: „Dobd tűzbe felét, ismét tűzbe felét, s mindenki áldani fog.” A Ferencz József-monográfiáról jegyzi meg: „Hát óriás halom betű és adat, de egységes és kiható lélek nélkül száraz, rideg, mint ő maga, akinek még a mosolya is savanyú.”

Pozitívan ír Csifó Salamon és Vári Albert teológiai tanárokról, szépen búcsúztatja a nyelvész Pálfi Mártont és az író-lelkész Balázs Ferencet. Tisz-

teli Kelemen Lajost nagy tudásáért, és sajnálja, hogy keveset ír. Reménykedően említi a történelem iránt vonzódó, jó latinos Erdő Jánost.

Nem egyházi vonatkozású feljegyzések csak alkalmilag kapnak helyet a naplóban. Az 1930-as években az EME választmányi tagjaként több vándorgyűlésen tartott elnöki megnyitóbeszédet. Ezek visszhangjára és egy Brassairól, valamint egy Emersonról tartott előadására is kitér. Nagyobb szerep hárult rá az Erdélyi Irodalmi Társaságban. Bár nem volt szépíró, legfeljebb műfordító, e társaság 1909-ben rendes tagjául, 1922-ben alelnökéül, 1937-ben pedig tiszteletbeli elnökéül választotta. A társaságnak az 1930-as években Boros volt a fő életetője-szervezője a visszavonuló, 1935-ben le is mondó Dózsa Endre elnök mellett. Borosra hárul az új vezetőség kialakítása. Minden áron meg akarja őrizni a társaság függetlenségét a helikoni csoportosulástól. Reményik Sándort szeretné megnyerni elnökül. „Hát mi tűrés-tagadás, a háború után Dózsa Endre elnök egy lépést nem tudott tenni. Nyírő, a főtítkárral falura ment, Walter titkárnak kevés az ereje, s még kevesebb a tekintélye. Nincs kedvem velők viaskodni az éhes (helikoni) farkasok ellen, akik fel akarják falni az egykor szép életű társaságot” – írja. Végül 1937. március 21-én „sok vajúdás után” egyezsége jutnak, s az új tisztikar élére Kemény Jánost választják, Reményik és Tavasz Sándor alelnökök lesznek. A társaság üléseit rendszerint az Unitárius Kollégium dísztermében tartotta, s ezeken számos alkalommal Boros mondott elnöki megnyitó beszédet. Néha utal a napló a Magyar Párt országos intézőbizottsági üléseire és a Minerva Részvénytársaság közgyűlésére.

Különösen érdekesek azok a – sajnos még ma is érvényesnek tűnő – megjegyzések, amelyeket az idős főpap a román világról, adminisztrációról naplójában rögzít. Hatvanöt éves fejjel kellett egyházát átvezetnie az új hatalmi keretek közé. 1926-ban az egyház megadóztatása kapcsán így elmélkedik: „Romániában ne számíts se rendre, se tisztaságra, se tisztességre. Itt az evangéliumot furcsán alkalmazzák: ne tudja a te jobb kezed, mit mível a bal, azt jelenti, hogy az nem ér semmit, amit tegnap mondtam, mert a tegnap nem ma. Így van mindenfajta joggal, és ezért minden jog egyben jogtalanság. Lám, ami folyó hó 6-án ténynek látszott, ma gúny.” Az ország gazdasági csődje nyomán 1930-ban írja: „Románia magasztalt kincsei és gazdagsága a rablógazdaság miatt koldus szegénységgé változott, az ország csődbe jutott, s most úgy akarnak kievíckélni, hogy a kisebbségeket megfosztják az államsegélytől is.” Az év végén a csődöt azzal magyarázza, hogy pár ezer főtisztviselő „az elfoglalt állások kizsákmányolásával” megszédte magát. 1934-ben a kómáli tetőről végigtekintve Kolozsváron szomorúan jegyzi meg: „...szemléltük ezt a terpeszkedő várost. Mintha ész nélkül kalandozna, mindenféle rakatja az emberfészkeket, melyeknek lakóház a nevük. A románok lopott pénzzel díszeseket, a magyarok nyomortanya viskókat tákolgatnak, s a város terjed vadul esztelenül. Ha a szemlélő nem tudná, hogy az az őslakók és tulajdonosok bőrére, kárára, halálára megy, szemlélő maradna. Így szenvedője a gyorsan haladó magyar pusztulásnak.” Mikor 1937-ben a

világpolitikában új szelek kezdenek fújni, ilyen vallomást tesz: „Nekünk magyaroknak itt az élet olyan, mint erdőben a szegény őzeké meg a nyulaké, akik tudják, hogy szívtelenül lesnek rájuk. Ezek a rumunok sehogy sem akarják elhinni, hogy aminek kezdete volt, vége is lesz. Ők ingyen kapták a franciák ingyen kegyelméből [Erdélyt] s kezdik megszokni, csak az a csúnya szó, revisio, bántja őket. Most az olasz király budapesti látogatása nagyon izgatja őket.”

Boros harcos egyéniség volt, aki a belső ellenzékkel, de az állami hatalmasságokkal is szembeszállt. Hitt a magyarság és egyháza erejében. „Nekünk jövőnk van, mert múltunk megedzett” – jelenti ki 1932 januárjának első napján a rá váró csatákról elmélkedve. 1937 májusában, mikor már feje felett gyülekeztek a fellegek, kijelenti: „Ha előlről kezdhetném, ugyanazt az utat járnám végig Tordátfalvától Kolozsvárig. Lennék tanuló, de abban a reményben, hogy tanítóim tanultabb és jobb tanítók lennének, mint akkor. Lennék a papok tanítója és serkentője. Megválogatnám a tanulókat, hogy jobban lelkesülők legyenek pályájuk iránt.”

Tanulságos elolvasni Boros György naplójegyzeteit. Egy szenvedélyes ember egyéni vélekedéseit ismerjük meg. Ítéletei – főleg vetélytársait illetően – sokszor egyoldalúak, de betekintést engednek az egyházi élet két világháború közti belső dinamikájába. Sajnos, ez a hatalom körüli küzdelem nemcsak az unitáriusokra, hanem a reformátusokra és a katolikusokra is jellemző volt az 1930-as években.

A naplókiadás egy új sorozatot indít: Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai. A sorozatszerkesztést az egyház két fiatal historikusa, Kovács Sándor teológiai tanár és Molnár B. Lehel levéltáros vállalta magára. A két egyházi intézmény birtokában levő, eddig alig ismert-hasznosított kéziratokat, dokumentumanyagot akarnak közzétenni. Ehhez csak sok szerencsét kívánhatunk! A jelenlegi kötetet is ők ketten rendezték sajtó alá. Igen alapos munkát végeztek: 233 számozott jegyzet, személynévmutató, helységnévmutató és Boros családfája segíti a tájékozódást. Véleményünk szerint a jegyzetek közt csak azok a személyek kellene, hogy szerepeljenek, akiknek a Borossal kapcsolatos viszonyáról valamit mond a szerkesztő. A többi személy a névmutatóba kerülhetett volna. Úgy hasznosan kiegészítenék a Kelemen Miklós-féle igen hiányos *Unitárius kislexikont* (1999). Egy kis levelezéssel a Boros-családfa több hiányzó adatát is pótolni lehetett volna.

Reméljük, hogy az egyháztörténeti kutatások új fejezetének kezdetét jelöli ez a kiadvány. Várjuk a folytatást.

Dr. Gaal György.

GAAL GYÖRGY: *MÚZSÁK ÉS ERÉNYEK JEGYÉBEN*. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2001. 564 oldal + 2 térképmelléklet, keménykötésben.

Köszönjük Gaal Györgynek, hogy az évek során megjelent tanulmányait, könyvismertetéseit kötetbe rendezte. A *Múzsák és Erények jegyében* című kötet két, illetve három részre tagolódik, Tanulmányok, Ismertetések és egy rövid Függelék alkotja. A következőkben, részben eltekintve ettől a felosztástól, megkíséreltem bemutatni a kötetet.

Az Előljárót követően két szorosan egymáshoz kapcsolódó és egymást kiegészítő tanulmány indítja a könyvet: A protestantizmus szerepe művelődéstörténetünkben és Irodalmunk a fejedelemség korában címen. Az előbbit dr. Erdő János felkérésére írta a szerző, s a tanulmány 1996 februárjában a csendesnapok alkalmával hangzott el először, majd az év során a Keresztény Magvetőben nyomtatásban is megjelent. A második írást a Szabadság Erdélyi Híradó című mellékletében folytatásokban közölte. Szinte lehetetlen vállalkozás a protestantizmus művelődéstörténetünkben betöltött szerepét néhány oldalnyi terjedelemben bemutatni akkor, amikor ennek könyvtáryi irodalma van. A szerző – hallgatóságának felkészültségéhez igazítva előadását – tömören, tárgyilagosan vezeti végig az olvasót négy évszázad protestáns irodalmán. Természetesen a Biblia-fordítókkal ismerkedünk meg először, majd a hitviták résztvevőivel, az egyházi irodalommal, a zsoltárfordításokkal és parafrázisokkal, hogy végül Heltai Gáspár és Bornemisza Pál világi prózája bemutatásával búcsút mondjunk a XVI. századnak. A XVII. századi írók közül Szenczi Molnár Albert nyitja a sort. Tótfalusi Kis Miklós, Felvinczi György, Segesvári Bálint, Bethlen Miklós alakja elevenedik meg ebben a részben. A XVIII. század tárgyalásakor a három testőr (Bessenyei György, Báróczi Sándor, Barcsay Ábrahám) mellett Kazinczy, Csokonay képviseli a tollforgatók táborát. Itt kerül sor a nevesebb építészeti és murális festészeti alkotások bemutatására. A reformkor neves egyéniségeit Kriza, Bölöni, Szentiváni, Kővári köré csoportosítja a szerző, s ezzel már át is vezeti olvasóit a XIX. századba, hogy azután a huszadik század nagy protestáns íróegyénségeit ismertesse. A protestáns felekezetek mindenikét felölelő, mi több, a katolikus szerzők munkásságát is méltató tanulmány olvasmányos, objektív bemutatása protestáns egyházaink művelődéstörténetünkben betöltött szerepének. Az Irodalmunk a fejedelemség korában c. tanulmány bővebb feldolgozása az imént ismertett anyagnak, itt a szerző részletekbe menően tárgyalja az erdélyi fejedelemség 150 éves történetének irodalmát.

A soron következő négy tanulmány: Az unitárius iskolaügy történeti vázlat, A tordai unitárius iskola az erdélyi művelődés szolgálatában, A kolozsvári Unitárius Kollégium diáklapjai és a Kolozsvári Kollégium értesítői című tanulmányok, valamint az Ismertetések részben A székelykeresztúri gimnázium

legújabb története az egykori unitárius kollégiumok múltjához kapcsolódó írások. Ha rangsorolni szabad, akkor ezekben a tanulmányokban mutatkozik meg Gaal György hatalmas tudása és szerelme mindaz iránt, ami kolozsvári és valamilyen módon munkahelyéhez, az unitáriusok által a múzsáknak és erényeknek szentelt iskolaépülethez, ennek tudós tanári karához, egyszóval múltjához kapcsolódik. A kivételt erősítő szabály a tordai unitárius iskola történetének ismertetése, hosszabb lélegzetvételű tanulmány. A szerző öt korszakra osztva ismerteti a nagy múltú intézmény történetét. A kezdetektől a labanc pusztításokig, a hagyományos középtanoda száznegyven éve (1711-1849), a megújulás útján (1850-1878), beolvadás az állami iskolahálózatba (1878-1908) és végül a feltámasztott és megfojtott főgimnázium (1919-1923) című részek ismertetik meg az olvasóval a tordai unitárius iskola történetét.

Két adattár gazdagságú tanulmány a diáklapokat és a kollégiumhírdesítőket ismerteti, olyan aprólékos pontossággal, ami egyenesen ráhangolja az olvasót a következő két tanulmányra: A Dávid Ferenc Egylet és kiadványai és Unitárius épületek és építkezések az egykori Magyar utcában címűekre. Az első tanulmány részletező, szinte szörszálhasogató pontosságával inkább a szakma megszallottjainak szól, míg a második, noha hasonlóan részletes, nagyobb olvasóközönségre tarthat számot. A Magyar utcai építkezések történetét nyomon követő olvasó előtt minden ház megelevenedik, és beszélni kezd. Megjelennek lakói: püspökök és tanárok, kolozsvári polgárok, orvosok és művészek, azok, akiről az előző fejezetekben olvastunk. A tanulmányból idézzük a következőket: „A nyugati részen egykor álló Belső Magyar utca 7-es számú földszintes ház megvételét 1784 februárjában határozták el az unitáriusok, mivel a kollégiummal csaknem szemben van, és megfelel professzori lagnak. Telegdi István városi szenátortól vásárolják, akkor Konrád János kalapos lakik benne, s első tanár-lakója Lázár István, a leideni egyetem filozófiai doktora, újonnan kinevezett kollégiumi rektor. Két év múlva, 1786-ban őt választják püspökkül, s negyedszázados egyházvezetői munkálkodása idejére esik a legtöbb unitárius építkezés. Az elnyomatás valamelyes enyhültével 38 templom, torony és iskola épül fel, köztük a kolozsvári templom és iskola is. Lázár püspökké választásakor nem foglalja el a Belső Közép utcai házban a már hagyományossá vált szuperintendensi (püspöki) lakást, s azt a templomépítés költségeinek fedezésére 1796-ban el is adja a városnak a kolozsvári eklézsia. (...) Itt lakott püspökként Körmöczy János 1812–1836 között. (...) Utóda Ótordai Székely Miklós volt 1838–1843 között a püspöki székben, őt pedig Aranyosrákosi Székely Sándor követte 1845–1852 között. Ők azonban – úgy tűnik – már nem foglalják el a lakást, hiszen tanárrá választásától, 1837-től Brassai Sámuel lakott itt édesanyjával.”

Brassai Sámuel és a kolozsvári Unitárius Kollégium c. tanulmány a Kollégiumtörténehez kapcsolódik Brassainak, az iskola névadójának bemutatásával.

A millennium Kolozsvárt, Kövály László és Kolozsvár és a Jakab Elek és Kolozsvár c. tanulmánnyal városközelben maradunk, és a száz évvel ezelőtti

kincses Kolozsvárnak lehetünk lakói, és bár szerényen, de együtt ünnepe-
hetjük a millenniumot száz évvel ezelőtti polgártársainkkal.

Köváry László és Jakab Elek, Erdély és Kolozsvár tizenkilencedik száza-
di két legnagyobb történészenek bemutatását a két évvel korábban megírt
könyvismertetés is kiegészíti Köváry László utazási rajzai, valamint Jakab
Elek válogatott tanulmányai címen. A tanulmányok megírására évfordulós
megemlékezés adta az indítást. 1994-ben Köváry születésének 175. 1997.
októberében Jakab Elek halálának 100. évfordulójára emlékezett az EMKE,
az EME, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság és természetesen az Uni-
tárius Egyház. A szerző e két tanulmánnyal adózott a neves történészeknek.

A Berde Áron pályája a tanügy és tudomány szolgálatában és Orbán
Balázs halála és temetése c. dolgozat is évfordulóra íródott. Előbbit 1991-
ben készítette a szerző az EME megbízásából a Berde halálának centenári-
umára, utóbbi dr. Erdő János felkérésére, Orbán Balázs halálának századik
évfordulójára írt dolgozat. E dolgozat szorosan kapcsolódik a kilenc évvel
korábban megírt A Székelyföld Leírása – új köntösben című könyvismer-
tetéshez.

Bizonyára családi örökség a szerző orvostudomány iránti vonzalma. Jelen
kötetben két tanulmány is Kolozsvár neves orvosairól szól, az elsőben a
szerző Orvosdoktorok a kolozsvári Unitárius Kollégium tanári karában
címűben kilenc orvosdoktor tanárnak rajzolja meg a portréját: Csandái Pál
(1572–1636), Ozdy Tamás (†1663), a Dálnoki testvérek, Mihály (1612–
1648) és Lőrinc, Árkosi Gelei Benedek (†1647), Rákosi Nagy Boldizsár (?),
Bölöni Benkő Sámuel (1654?–1683) és Kolozsvári Dimien Pál (1655–1720)
alakját idézi fel.

A második tanulmányban id. Gyergyai Árpádnak, a vérátömlesztés és az
antiszeptikus sebészet úttörőjének születése százötvenedik évfordulóján állít
emléket.

Sztána és az Éjszakiak című tanulmány tulajdonképpen egy üdülőtelep
krónikája, amint az eredeti címén is szerepelt. A Nerlinger/Ejszaki család
történetét ismertette Sztána aranykorába nyerünk bepillantást.

Az utolsó két tanulmány – Kelemen Lajos marosvásárhelyi diákévei és
Gyallay Domokos, a néptanító regényíró – kötetbevezető tanulmányként je-
lent meg, és szerencsés gondolat volt ebben a kötetben is megjelentetni.

A tizenhét könyvismertetésből négyet bemutattunk, a fennmaradó tizen-
három mindenike említésre méltó, és valamennyi az unitárius múlthoz vala-
milyen módon kapcsolódó kötet ismertetéseként látott napvilágot. Könyvis-
mertetést olvashatunk a nemrég elhunyt Tóth István humanista költőket be-
mutató fordításáról, az unitárius nyomdatörténetéről, az unitárius kollégium
kézirattár katalógusáról, Tiboldi István tanítómeséiről, Barabás Miklós ön-
életrajzáról, Böhm József és Varga Béla filozófiai rendszeréről, Dávid László
és Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányairól, Mikó Imre jogi-nem-
zetiségi tanulmányairól és csendes Petőfi utcájáról, valamint Török Tamás
Erdélyi Mefisztójáról.

Végül a függelékben Gaal György két igen fontos dokumentumot tesz közzé. Az első II. József 1781-es Türelmi Rendeletének fordítása, a nyelvészt tette erőpróbára. A latinból fordított szöveg a cenzúra miatt nem jelenhetett meg az 1981-re tervezett emlékszámban. Gaal György fordítása mai nyelven, közérthetően szólaltatja meg a Türelmi Rendeletet, de nem hallgathatjuk el, hogy a szebeni Hochmeister Márton nyomdájában 1781-ben magyarul kinyomtatott törvény szövege patinásabb és ízelesebb, korhűbb, mint a kétszáz évvel később készült fordítás.

A kötet utolsó írása Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választásáról és beiktatásáról közöl ma már unjkumyszámba menő sajtódokumentumokat.

Befejezésül mi mást mondhatnánk, mint azt, hogy köszönjük a szerzőnek a kötetet, erőt, egészséget kívánunk, és reméljük, hogy hamarosan Gál Kelemen életrajzát bemutató kötetét köszönhetjük. Úgy vélem, A Múzsák és erények jegyében c. kötet nem hiányozhat egyetlen unitárius értelmiségi könyvespolcáról sem.

Végül néhány apró észrevétel: Irodalmunk a fejedelemség korában c. fejezetben, a 38. oldalon az áll, hogy I. Rákóczy György Péchi Simont szombatoságáért vetette börtönbe és „Péchi fogsága idején szektája részére zsoltárokat fordított, a Talmud egyes részeit tolmácsolta, ima- és szertartáskönyvet állított össze.” Az 1638-ban másodjára is fogságba vetett agg Péchi nem ekkor fordított, hanem 1624-ben, amikor kancellárként hűtlenség és hazaárulás gyanúja miatt Bethlen Gábor fogságba vetette. A szombatos irodalom kidolgozása, a fordítások, a Talmud kommentár tehát 1624-et követő időre tehető.

Az unitárius iskolaügy történeti vázlata. Egy Lexikon-szócikk adatai c. tanulmányban az 59. oldalon az áll, hogy: „1676-ból való a kollégium belső rendjét rögzítő első szabályzat, mely 1839-ig maradt érvényben, megszabta a belső önkormányzatot.” A szedő a dátumot a gépiraton elnézhette, mert a kollégium első szabályzatát Csanádi Pál állította össze és rektorsága alatt, 1626. június 24-én hirdettette ki Köpeczi Beke Miklós szeniorral. Ugyanitt Heltai Gáspár író és nyomdász a kollégium tanárai közé sorolja be a szerző. Az 1568-ban unitáriussá lett iskola tanári és iskolai névjegyzékében sehol nem szerepel Heltai neve. Bogáti Fazakas Miklósról biztosan tudjuk, hogy tanított az unitáriusok kolozsvári iskolájában, őt viszont a humanista műveltségű tanárok sorából felejtik ki a szerző.

Brassai Sámuel és a kolozsvári Unitárius Kollégium c. tanulmányban a 261. oldalon az Egyházi Képviselő Tanács helytelenül van írva, egy sorral lennebb pedig a Főtanácsra történik hivatkozás, jó lett volna a nagybetűs használat.

A millennium Kolozsvárt c. tanulmányban a 242. oldalról tördeléskor lemaradt Sándor József keresztneve, így a szöveg meglehetősen furán hangzik: „Ez alkalomból Sándor összeállította A magyar stb.”

A kötetben nagyban megkönnyíti a tájékozódást a névmutató, elkészítője sajnos csak a 40. oldaltól kezdődően jelölte a neveket, és ennek követke-

ményeként hiába keressük a névmutatóban: Abády Benedek, Barcsay Ádám, Báróczi Sándor, Bessenyei György, Berde Mária, Batizi András, Bél Mátyás, Bonfini, Dévai Bíró Mátyás, Farkas András, Gy. Szabó Béla, Hermányi Dienes József, Hess András, Horthy Miklós, Huszár Gál, Hoffgreff György, Izsó Miklós, Komjáti Benedek, Lónyai Menyhért, Magyar István, Nadasdy Tamás, Ozorai Imre, Péchi Simon, Pesthi Gábor, Sylvester János, Szkárosi Horváth András, Szegedi Kis István, Szontagh Gusztáv, Tolnai Lajos nevét.

A nyomtatás néhol elmosódott, helyenként egyáltalán nem olvasható. A címlap grafikája kiváló, szint azért jobbat is lehetett volna választani.

Kovács Sándor

ESZMÉK – GONDOLATOK*

Sokat kell az embernek olvasni, hogy megtudja, milyen keveset tud.
(Lao-Ce)

A könyv a lélek orvossága. (Diodorosz)

Szoba könyv nélkül olyan, mint test lélek nélkül. (Cicero)

Szabad idő könyv nélkül halál, élve eltemettetés. (Seneca)

Ne haragudj az emberekre, akik tanulmányaidban megzavartak, mert ha nem volnának emberek, kiknek szolgálnál, miért olvasnál oly könyveket, amelyekben azt olvashatod, hogyan szolgálhatod jobban az emberek érdekét? (Epiktetosz)

Őrizkedj attól, akinek csak egy könyve van. (Aquinói Szent Tamás)

Mi másért olvasunk könyveket, ha nem azért, hogy a jó példákat látva a jót kövessük, a rosszat pedig kerüljük? (Hunyadi Mátyás)

Mikor pénzem lesz majd, először könyveket vásárolok s csak azután ruhát. (Erasmus)

A könyv ne csak barátunk, hanem ellenfelünk is legyen: értsük meg, de vitatkozzunk is vele. Az olvasás csak így válik hasznunkra. (Diderot)

Egy könyvet csak akkor lehet megbocsátani, ha tanulni lehet belőle valamit. (Voltaire)

Az ember megszokja, hogy jól beszéljen, ha gyakran olvassa azokat, akik jól írtak; valósággal természetünké válik, hogy minden erőlködés nélkül, egyszerűen és nemesen fejezzük ki gondolatainkat. Nem tanulás ez; nem kerül semmiféle fáradságba, ha azt olvassuk, ami jó, és csakis azt olvassuk. Más mesterünk nincs is, mint élvezetünk és ízlésünk. (Voltaire)

Egy könyv gyakran egy egész életre olvasóvá tesz, vagy egy egész életre elront egy embert. (Herder)

A könyvek nem teszik az embert jóvá vagy rosszá, de jobbá vagy rosszabbá igen. (Jean Paul)

Sohase vásárolj magadnak könyvet anélkül, hogy belenéznel. (Joubert)

Úgy tűnik, mintha egyes könyveket nem azért írtak volna, hogy valamit is tanulni lehessen belőlük, hanem azért, hogy kiderítsük: mi mindent tud a szerzőjük. (Goethe)

* Az olvasás évében – stílszerűen – a könyv és olvasás szeretetének hitvallóitól válogattunk gondolatokat, az ókortól napjainkig.

Milyen olvasót kívánok magamnak? A legelfogulatlanabbat, aki engem, saját magát és az egész világot elfelejti, mikor olvas, és csak a könyvnek él. *(Goethe)*

Az olvasás egyik fő eszköz azok közül, melyek által esméreteinket szaporítjuk. Az olvasásnak célja az, hogy a mások gondolatait megismerjük. Ezáltal egyfelől a mi esméreteink bővülnek, másfelől pedig az ítélőtehetség bennünk gyarapodik. *(Köteles Sámuel)*

A nemzet soha tudományra s közönséges világosságra könnyebben és hamarább nem juthat, mint ha az a végre készült munkákat anyai nyelvén olvashatja. *(Batsányi János)*

Ismertem urakat, kik rendesen azon könyvek véleményével tartottak, melyet utoljára olvastak. *(Fáy András)*

Az olvasás által napról napra valami ragad az emberre, és utóbb azt veszi észre, hogy más emberek szinte szívesen hallgatják a beszédjét, mert igaz az, hogy aki tanult valamit, még a nyelve is könnyebben fordul a szájában, nem úgy, mint a tanulatlané, mert a tanulatlan még a *jó napot* is höbögve mondja. *(Arany János)*

Minden olvasmányunk elszór egy magot, amely csírázni kezd. *(Jules Renard)*

Akarjátok tudni, milyen ember volt? Nem olvasott. *(Balzac)*

A könyvszeretet a boldogság alkotóeleme. *(Macaulay)*

Ami nem érdemli meg, hogy másodszor elolvassuk, azt kár volt egyszer is elolvasni. *(Rückert)*

A legmagasabb civilizáció mellett is a könyv a legnagyobb gyönyörűség. *(Emerson)*

Minden könyv fölfedezés. *(Kosztolányi Dezső)*

Könyvek és tapasztalatok együtt alakítják a lelket. *(Radnóti Miklós)*

A világnak égetően szüksége van egy kis jószágra – és aki a könyveket szereti, rossz ember nem lehet. *(Szerb Antal)*

Nagyon sok ember sorsa múltott azon, hogy szülei házában volt-e vagy sem könyvtár. *(De Amicis)*

A könyvre kiadott pénz, látszólag eldobott pénz. Mint a vetőmag. *(Gárdonyi Géza)*

A könyvtárra adott pénz mindig megtérül. *(Czine Mihály)*

Nagyban pártolom a könyvkölcsönzést – ha a könyv sajátunk, nem olvasuk el, azt gondolva, hogy arra majd lesz időnk. *(Hippel)*

Hogy ki írta, nem tudom, de én – hülye – olvasom. *(Csehov)*

Egyházi élet – hírek

Egyházi Főtanács

Július 20–21-én tartotta évi rendes ülését Kolozsváron. A Főtanács alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Kovács István* sepsiszentgyörgyi lelkész végezte. Az Egyházi Főtanács alkalmával tartott közebéden a hagyományos Berde-serleggel *Fekete Árpád* a marosi egyházkör felügyelőgondnoka mondott köszöntőt.

Egyházi Képviselő Tanács

Július 5-én tartotta II. évnegyedi rendes ülését. Az ülésen az Egyházi Főtanács tárgysorozatát készítették elő. A III. évnegyedi rendes ülést szeptember 20-án tartották, a IV. évnegyedi gyűlésre november 23-án került sor.

Lelkészi értekezletek

A III. évnegyedi lelkészköri értekezleteket október 8–16. között tartották meg: A kolozs-tordai egyházkörben október 8-án Nagyváradon, a lelkészi értekezlet alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Dimén József* tordatúri lelkész végezte. A marosi egyházkörben Nyárádszentmártonban október 16-án, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Kecskés Csaba* marosvásárhelyi lelkész végezte. A székelykeresztúri egyházkörben október 9-én Székelykeresztúron, a lelkészi szolgálatot *Bíró Mihály* alsóboldogfalvi lelkész végezte. A székelyudvarhelyi egyházkörben október 11-én Homoródkarácsonyfalván, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Krizbai Béla* csíkszeredai lelkész végezte. A küiküllői egyházkörben Fehéregyházán október 12-én, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Veress Ferenc* bethlenszentmiklósi lelkész végezte. A háromszék-felsőfehéri egyházkörben, Ürmösön október 10-én, a szószéki szolgálatot *Adorjáni Levente* ürmösi lelkész végezte. A lelkészi értekezleteken *dr. Szabó Árpád* püspök tartott előadást: A bibliamagyarázat és a bibliaóra helye és jelentősége vallásos életünkben címmel, és *dr. Rezi Elek* főjegyző-dékán: Ferencz József püspök és az erdélyi egyház újjászervezése Trianon után címmel. Az értekezleteken *dr. Szabó Árpád* püspök vett részt egyházi központunk képviselőjeként.

A IV. évnegyedi értekezleteket november 5–14 között tartották: a kolozs-tordai egyházkörben november 5-én a kolozsvári 2. sz. íriszi egyházközségben, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Kiss László* tordai lelkész végezte. Egyházi központunkat *dr. Szabó Árpád* püspök képviselte. A marosi egyházkörben november 13-án Szabédon, a lelkészi szolgálatot *Jenei Sándor* helybeli lelkész végezte. A küiküllői egyházkörben november 9-én Medgyesen, ahol a szószéki szolgálatot *Szentgyörgyi Sándor* désfalvi lelkész végezte. A székelykeresztúri egyházkörben november 6-án Székelykeresztúron, a

lelkészi szolgálatot *Bartha Alpár* fiatfalvi lelkész végezte. A székelyudvarhelyi egyházkörben november 4-én Székelyudvarhelyen, ahol a lelkészi szolgálatot *Kiss Ákos* recsenyédi lelkész végezte. A háromszék-felsőfehéri egyházkörben november 12-én Brassóban, a lelkészi szolgálatot *Fekete Levente* nagyajtai lelkész végezte. Az értekezleteken két előadás hangzott el: *Fóris F. Rita* tanügyi előadótanácsos: A valláserkölcsei nevelés tanterve az I–IV. osztályosok számára, és *Kovács Sándor* teológiai tanár: Lázár István püspök külföldi tanulmányútjának kiértékelése. Az értekezleteken egyházi központunkat *dr. Szabó Árpád* püspök és *Gyerő Dávid* előadótanácsos képviselték.

Lelkészi Konferencia

Lelkészi Konferenciát tartottak július 19–20-án Kolozsváron. Az értekezleten *Szegedi László* közhalmi református lelkész tartott előadást: Cselekedni a megmaradásért – a nemzetmentés és szórványiskola-teremtés példája Közhalomban címen.

Az ülést könyvbemutató követte, bemutatásra került: Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941 című könyve, bemutatta *Máthé Dénes* egyetemi tanár. A Lelkészi Értekezlet alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Tódor Csaba* kénosi lelkész végezte.

Papnétalálkozó

Papnétalálkozót tartottak július 19-20-án Kolozsváron.

Személyi változások

Krizbai Béla homoródszentmártoni lelkész július 1-től választás útján nyert áthelyezést a csíkszeredai egyházközségbe.

Vida Rozália sepsiszentgyörgyi lelkész-vallástanár július 1-től nyert áthelyezést a sepsiszentkirályi egyházközségbe.

Kiss László lupény-vulkáni lelkész – választás útján – áthelyezést nyert a tordai egyházközségbe augusztus 1-től.

Tódor Csaba kénosi gyakorló segédlelkész – választás útján – a homoródszentpáli egyházközségbe nyert áthelyezést szeptember 1-től.

Pavelka Attila segédlelkész-levéltáros kihelyezést nyert szeptember 1-től a magyarországi egyházközségbe.

Gyerő Dávid pályázat útján október 1-től kinevezést nyert az egyházi központba, adminisztratív előadótanácsosi tisztségbe.

Király Tünde október 1-től, pályázat útján kinevezést nyert az Egyházi Nyugdíj- és Segélypénztár könyvelői állásába.

Lelkészképzés

A kibocsátó istentiszteletet július 1-én tartották Kolozsváron. Az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *dr. Szabó Árpád* püspök végezte. A végzős lelkészjelölteket *dr. Rezi Elek* főjegyző mutatta be. A végzősök: *Andrási Be-*

nedek, *Bálint Róbert*, *Kádár Attila*, *Koppándi Zoltán*, *Solymosi Zsolt*, *Szabó József*, ifj. *Szombatfalvi József*. Dr. *Szabó Árpád* püspök emlékkönyvet adott át a végzősöknek. A teológiai hallgatók nevében *Fülöp Alpár* IV. éves teológus búcsúzott a végzősöktől, a végzősök nevében *Solymosi Zsolt* mondott beszédet.

A Teológiai Intézetben július 9–13. között tartották a szakvizsgát. Teológiai szakvizsgát tett: *Andrási Benedek*, *Bálint Róbert*, *Kádár Attila*, *Koppándi Zoltán*, *Solymosi Zsolt*, *Szabó József*, ifj. *Szombatfalvi József*.

A szakvizsgát tett gyakorló segédlelkészek kinevezést nyertek: *Solymosi Zsolt* a kolozsvári 1. sz. egyházközségbe, mint segédlelkész és a kolozsvári Unitárius Kollégiumba, mint vállastanár; *Bálint Róbert* gyakorló segédlelkészként *Petrozsenyba*; *Koppándi Zoltán* gyakorló segédlelkészként *Lupeny-Vulkánba*; ifj. *Szombatfalvi József* gyakorló segédlelkészként *Homoródszeremártonba*; *Andrási Benedek* vallastanár – és gyakorló segédlelkészként *Székelykeresztúrra*; *Szabó József* gyakorló segédlelkészként *Alsórákosra* és *Kádár Attila* gyakorló segédlelkészként *Homoródalmásra*. A gyakorló segédlelkészeket szeptember 1-től nevezte ki a főtisztelendő Püspök úr.

A Teológiai Intézetben szeptember 4–11. között tartották a felvételi vizsgát. Sikeres felvételit tettek: *Csoma Csilla Mónika*, *Kiss János Csaba*, *Rácz Norbert*, *Szabó Adél Júlia*, *Székely Mónika Rebeka*.

A Teológiai Intézetben szeptember 24–27. napjain tartották az alapvizsgát. Alapvizsgát tett: *Dávid Ferenc*, *Lakatos Sándor*, *Szabó Előd* és *Újvárosi Katalin*.

Teológiai hallgatóink december 24–27. között a karácsonyi ünnepek alkalmával legációszolgálatot végeztek egyházközségeinkben.

A Teológiai Intézetben szeptember 30-án tartották az évnyitót. Az Unitárius kar részére október 7-én volt az évnyitó istentisztelet, amelyen a lelkészi szolgálatot dr. *Szabó Árpád* püspök végezte.

Lelkészeiktató ünnepélyek, kibúcsúzó

Demeter Erika lelkész beiktatóját tartották július 15-én Erdőszentgyörgyön. A beiktató ünnepélyen dr. *Szabó Árpád* püspök vett részt.

Mezei Csaba lelkész beiktatóját tartották a Kolozsvár 2. sz. írisztelepi egyházközségben szeptember 9-én. Beiktató beszédet dr. *Szabó Árpád* püspök mondott, a beköszöntő beszéd elhangzása után üdvözlő beszédet mondtak: *Székely Miklós* esperes, *Pálfi Dénes* egyházköri jegyző, *Bodor Ferenc* gondnok, az egyházköri lelkészeinek nevében *Dimén József* tordatúri lelkész, az egyetemes egyház nevében dr. *Rezi Elek* főjegyző. A gyülekezetet és a beiktatót lelkészt *Nagy Ferenc* volt lelkész is üdvözlötte. A beiktató ünnepélyt szeretetvendégség követte.

Nagy Endre esperes-lelkész beiktató ünnepélyét tartotta október 21-én a dicsőszentmártoni egyházközség. A beiktató ünnepélyen dr. *Szabó Árpád* püspök és dr. *Rezi Elek* főjegyző vettek részt.

Kiss László lelkész beiktató ünnepélyét tartotta december 2-án a tordai egyházközség. Az ünnepi istentiszteleten *dr. Szabó Árpád* püspök mondott beiktató beszédet.

Fazakas Endre lelkész kibúcsúzóját tartották a dicsőszentmártoni egyházközségben, a kibúcsúzó istentiszteleten *dr. Szabó Árpád* püspök vett részt.

Templomszentelés

November 8-án ünnepélyes keretek között került sor a sepsiszentgyörgyi templom szentelésére, ezzel egy időben az egyházközség harangját is felavatták. Az ünnepi istentiszteleten *Kató Sámuel* egyházközségi gondnok üdvözölte a püspök urat és a vendégeket, majd felkérte a püspök urat, tartsa meg a templomszentelő beszédét. *Dr. Szabó Árpád* püspök szószéki szolgálata után a templomavatási szertartásra került sor. Az ünnepi műsor keretében az egyházközség Kriza János nevét viselő vegyes kar kóruszámokat adott elő, *Szilágyi Zolt* művész énekelt, *Czimbalmos Kozma Réka* diáklány és *Piroska Klára* művésznő szavalt. *Kovács István* lelkész beszámolt a templom építéséről. Üdvöző beszédet mondott: *Török Áron* nyugalmazott sepsiszentgyörgyi lelkész, *Máthé Sándor* esperes, *Balogh Ferenc* főgondnok, *Rázmány Csaba* magyarországi püspök; a magyarországi Miniszterelnöki Hivatal képviseletében *Balogh Zoltán* vallásügyi főosztályvezető *Orbán Viktor* miniszterelnök levelét olvasta fel, a Nemzeti Kulturális Örökség részéről *Csallóközi Zoltán*, a Magyar Nagykövetség részéről *Barabás J. János*, *Jill McAllister* az Unitárius-Univerzalista Tanács elnöknője, az angol Unitárius Egyház nevében *Austin Fitzpatrik*, *Burton Carley* memphisi-, *Bruce Clear* indianapolisi-, *Douglas Eads* New York-i lelkész, *Albert Álmos* sepsiszentgyörgyi polgármester és *Gyerő Dávid* előadótanácsos. Az ünnepség úrvacsoraosztással végződött, az úrvacsorára előkészítő beszédet *dr. Rezi Elek* főjegyző mondta. A templomszentelési ünnepség közös vacsorával végződött.

■ Millenniumi ünnepséget tartottak július 8-án Fiafalván, az ünnepségen *dr. Szabó Árpád* püspök vett részt.

■ Teológiai konferenciát tartottak július 25–28. között Baad Bollban. A konferencián egyházunkat *dr. Szabó Árpád* püspök és *Andrási György* előadótanácsos képviselték.

■ Szentábrahámon július 29-én falutalálkozót tartottak. A találkozón *dr. Rezi Elek* főjegyző vett részt.

■ Józán Miklós püspök mellszobrát leplezték le Lakiteleken augusztus 24-én. A szoboravató istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *Rázmány Csaba* magyarországi unitárius püspök végezte. Szoboravató beszédet *dr. Szabó Árpád* püspök mondott.

■ A hagyományos Szent István napi ünnepségen, augusztus 20-án, Budapesten egyházunkat *dr. Szabó Árpád* püspök képviselte.

■ A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet augusztus 23–26. között tartotta évi konferenciáját Szentábrahámon.

- Az Országos Unitárius Nőszövetség évi rendes konferenciáját szeptember 1-én tartotta Torockón.
- Kórustalálkozót tartottak Bethlenszentmiklóson szeptember 2-án. A találkozáson részt vett *dr. Szabó Árpád* püspök.
- Bentlakás-avatást tartottak Kolozsváron szeptember 13-án. A Brassai Sámuel Líceum tetőterében épített bentlakást *dr. Szabó Árpád* püspök avatta fel. *Dr. Rezi Elek* főjegyző áhítatát követően *Paskuczné Sz. Viola* mérnöknő ismertette az építkezés történetét, majd a jelenlevő vendégek megtekintették az új bentlakást. Az ünnepséget szeretetvendégség követte.
- A kolozsvári Unitárius Kollégiumban szeptember 16-án tartották az évnyitó ünnepséget, az évnyitó istentiszteleten a lelkészi szolgálatot *dr. Szabó Árpád* püspök végezte.
- Az Unitárius Kollégium új épületének 100 éves évfordulóját tartották szeptember 22-én. Áhítatot tartott *dr. Rezi Elek* főjegyző, előadást tartottak: *dr. Szabó Árpád* püspök és *dr. Gaal György* tanár. Az ünnepséget szavalatok és kórusművek egészítették ki.
- A Sapientia Alapítvány október 3-án a kolozsvári Brassai Sámuel Líceum dísztermében megnyitotta az erdélyi magyar nyelvű egyetemet. A megnyitó ünnepség október 4-én Nagyváradon folytatódott. Az ünnepélyes megnyitón egyházunkat *dr. Szabó Árpád* püspök képviselte.
- A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet november 9–10-én Egyház- és nemzetörténelmi vetélkedőt szervezett Kolozsváron, majd dévai zárandoklást tartottak.
- Nyárádgálfalva 500 éves fennállását ünnepelték november 17-én. Az ünnepi istentiszteleten *dr. Szabó Árpád* püspök végzett szolgálatot, úrvacsorai beszédet *dr. Rezi Elek* főjegyző mondott. Az istentiszteletet követően *dr. Szabó Árpád* püspök leleplezte az 500 éves múltra emlékeztető kopjafát.
- Kövenden december 8-án kultúrotthon-avatásra került sor. A kultúrotthon Abrudbányai Fikker János volt kövendi lelkész nevét vette fel. Az avató ünnepségen jelen volt *dr. Szabó Árpád* püspök és *dr. Rezi Elek* főjegyző.
- Nemzetközi értekezletet tartottak egyházi központunkban november 29–30-án, a kommunizmus idején jogtalanul elkobzott egyházi ingatlanok tárgyában. Az értekezlet résztvevői közös nyilatkozatot fogalmaztak meg.
- *Mádl Ferenc* köztársasági elnök és *Orbán Viktor* miniszterelnök december 20-án fogadta a határon túli történelmi egyházak püspökeit Budapesten. Egyházunk részéről *dr. Szabó Árpád* püspök vett részt a fogadáson.
- Kőkeretet avattak Kolozson október 27-én. A kolozsi temetőből 15 régi sírkövet emeltek ki és helyeztek át megőrzésére a parókia kertjébe. A kolozsi templomban *dr. Szabó Árpád* püspök tartott istentiszteletet. A lapidárium sírköfeliratait *Farkas Dénes* lelkész ismertette, a kőkeretet felavató beszédet *dr. Szabó Árpád* mondta. Ezt követően *Dezső János* gondnok és *Deák Tibor* pénztárnok elhelyezte a kegyelet koszorúit. Az ünnepség szeretetvendégséggel ért véget.

■ Szórványkonferenciát tartottak Nagyváradon november 3–4. napjain. Az értekezleten *dr. Szabó Árpád* püspök és *Székely Miklós* esperes-lelkész, valamint a szórványgondozó lelkészek és a szórványokban élő világi tisztviselők vettek részt.

Halottunk

Kiss Domokos nyugalmazott lelkész életének 74. évében, október 12-én Kénosban elhunyt. 1927. március 14-én született Kövenden, 1949-ben tett érettségi vizsgát Kolozsváron, teológiai tanulmányait 1949–1954 között végezte a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán. 1954–1955-ben gyakorló segédlelkész Iszlóban, 1955–1958-ban rendes lelkész Kadácsban, 1958-1996 között Kénosban volt lelkész.

Október 14-én temették a kénosi templomból a kénosi temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Tódor Csaba homoródszentpáli segédlelkész végezte, az egyházi központ részéről Andrási György előadótanácsos búcsúztatta.

Emléke legyen áldott!

